

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LOZAN ANTLAŞMASI SONRASI
MİDİLLİ ADASI'NDA MÜBADELE

Fitnat Fatma SÖNMEZ

2091110003

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ

İstanbul 2019

Bu tez İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından desteklenmiştir. Proje ID. 480, Proje Kodu: 29799.

Tez onay Sayfası

Yemin metni

“Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **“Lozan Antlaşması Sonrası Midilli Adası’nda Mübadele”** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

Fitnat Fatma SÖNMEZ

ÖZ

Lozan Antlaşması Sonrası Midilli Adası'nda Mübadele

Fitnat Fatma SÖNMEZ

Midilli Adası, Cenevizli Gattilusio ailesinin yönetimindeyken, 1462'de Fatih Sultan Mehmed döneminde fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır. Türk hâkimiyeti girdikten hemen sonra müstakil bir sancak olarak teşkilatlandırılmış ve daha sonra kurulan Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti içinde yerini almıştır. Ada'da fetihten itibaren yoğun Türk ve Müslüman nüfus yerleşimi yaşanmıştır. Bu şekilde I. Balkan Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan ada, 1912 yılında Yunanistan tarafından işgal edilmiş, bu işgal Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde Anadolu Rumları, Yunan ordusunun yenilgisinden sonra çeşitli yollardan Yunanistan anakaraya ve adalara kaçmışlardı. Bu göç dalgasıyla ve göçmen yığılmasıyla çok zor durumda kalan Yunan Hükümeti çareyi Yunanistan sınırları içinde yaşayan Türkleri göndererek yerlerine göçmen Rumları yerleştirmede bulmuştu. Ayrıca Türk Hükümeti de yaşanan kötü deneyimlerden sonra artık Rum azınlıkla yaşamak istememekteydi. Öte yandan Batı Devletleri de bölgede kalıcı barışı sağlanması için mübadelenin yapılmasında fayda gördüğü için eğilimleri ve telkinleri bu yöndeydi.

Bütün bu eğilimler sonucu Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra toplanan Lozan Barış Konferansı'nda TBMM ile Yunan Krallığı arasında "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı (30 Ocak 1923). Yine TBMM ile Yunan Krallığı arasında imzalanan başka bir antlaşma ile içinde Midilli Adası'nın da bulunduğu bazı Ege adaların egemenliği Yunanistan'a devredilmişti. Böylece Midilli'nin Müslüman halkı da mübadeleye tabi tutulmuş oldu.

Bu tezde, Midilli Müslümanlarının mübadele haberini almaları, mübadeleyi beklerken içinde buldukları durum, öncelikli ve acil olarak Türkiye'ye nakil edilme nedenleri, Midilli'deki uğraşlarına göre, Türkiye'de tespit edilen iskân

bölgeleri, *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, *dönemin gazeteleri*, *Sözlü Tarih Çalışmaları* ve *Meclis tutanaklarının* ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Midilli Adası, Lozan Antlaşması, Mübadele, Mübadiller, Ege Sorunu.

Population Exchange in Midilli Island After the Treaty of Lausanne

ABSTRACT

Fitnat Fatma SÖNMEZ

Mytilene, while under the rule of Gattilusio family from Genoese, was conquered and annexed to Ottoman Empire in the reign of Fatih Sultan Mehmet in 1462. Shortly after Turkish hegemony, it had been organized as sanjak and participated in the province of Cezayir-i Bahr-i Sefid which was founded later. Since the conquest, high incidence of Turks and Muslims lived on the island. Thus, the island which was under control of Ottoman till Balkan War, was invaded by Greeks and this invasion lasted until treaty of Lausanne.

In the end of Independence War, Greeks lived in Anatolia, ran away to Greece, and to Greek islands after the defeat of Greek army. By this migration wave and the flow of migrants, Greek government decided to send Turks in Greece to their land and replace its own public. Besides, Turkish government no longer wanted to live with Greek minority after all these dreadful experiences. On the other hand, western countries supported the idea of population exchange in order to bring permanent peace.

As a result of all these initiatives, shortly after Independence War, Population Exchange agreement' was signed between Greece and Turkish Grand National Assembly in as part of the Treaty of Lausanne (30th January, 1923) By another signed treaty between Turkish and Greek government, some islands including Mytilene entered into domination of Greece. Thus, the Muslims on Mytilene island were subjected to exchange of population too.

In this thesis, Mytilene Muslims' intelligency of population exchange, the situation they were in while waiting for exchange, the reasons of their prompt and initial move to Turkey, housing regions determined according to their attempts in

Mytilene were evaluated in the light of Presidency Republic Archive, the newspapers of that time, oral history studies and [parliamentary minutes](#).

Key Words: Mytilene, The Treaty of Lausanne, Population Exchange, Emigrants, Aegean Question

ÖNSÖZ

Midilli Adası, Ege Denizi'nin büyük ve stratejik adalarından biridir. Ada Ege'nin kuzeydoğusundadır ve Batı Anadolu ile karşı karşıya bir coğrafi konuma sahiptir. Bu özelliği nedeniyle Osmanlı döneminde, Anadolu ile adeta bütünleşmiş, bilhassa karşı kıyıdaki Ayvalık, Kemer ve İzmir gibi liman şehirleriyle sıkı bir sosyal ve ekonomik ilişki içinde bulunmuştur.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile ilgili çalışmalar, ülkemizde son birkaç on yıldır yoğunluk kazanmakla birlikte, Midilli özelinde mübadeleye dair hiç araştırma bulunmaması bizi bu konuya yöneltmiştir.

Lozan Antlaşması Sonrası Midilli Adası'nda Mübadele başlıklı tezimizin birinci bölümünde; Osmanlı'nın Ada'yı fethinden Yunan işgalinden kadar dönemde Midilli Adası'nın nüfusu, sosyo-ekonomik durum ve eğitim kurumları incelenmeye çalışılmıştır. Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin en kalabalık adası olan Midilli, Rumların çoğunlukta olduğu bir nüfus yapısına sahip olmakla birlikte diğer Ege Adaları'na kıyasla Türk nüfusu da oldukça fazlaydı. Osmanlı döneminde merkezden tayin edilen Müslüman idarecilerle yönetilen Midilli Sancağı'nın bu durumu Yunan işgalinden sonra değişmiştir. İşgalden mübadeleye kadar olan sürede de adadaki Müslüman halk kendi içinde, başında müftü olan Cemaat-i İslâmiye İdaresi tarafından yönetilmiştir.

Lozan Barış Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu'yla başlayan tezin ikinci bölümde ise Lozan sürecinin Midilli Adası'na yansımaları ve konferansta Yunanistan'ın işgali altında bulunan Ege Adaları'na dair antlaşmalar ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sözleşmesi, bu sözleşme müzakereleri sırasında Midilli Müslümanlarının durumu ele alınmıştır.

Midilli Adası'nda mübadele uygulamasının konu alındığı son bölümde, Midilli mübadillerinin ilk kabile olmasının nedenleri, nakil olmayı beklerken

yaşadıkları sıkıntılar, nakillerinden iskânlarına kadar yaşanan sorunlar, iskân bölgeleri ve toprak dağıtımını incelenmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmamızda ana kaynağımız Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi olmuştur. Ayrıca TBMM Kütüphanesi ve Arşivi'nden edindiğimiz zamanın konumuzla ilgili Meclis tutanakları, buna paralel olarak çeşitli kütüphanelerden edindiğimiz dönem gazetelerinin konumuzla ilgili haberlerinin taranması, çalışmamıza önemli ve büyük katkılar sağlamıştır. Bunların yanı sıra üç birinci kuşak Midilli mübadiliyle yapılan sözlü tarih çalışmaları da yukarıda belirttiğimiz kaynakları beslemiştir.

Tez projemize sağladığı destekten dolayı (BAP) İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (ID. 480/ Proje Kodu: 29799)'ne teşekkürlerimi sunmayı bir vazife addediyorum.

Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde araştırma yaptığım uzun günler boyunca Arşiv'in Araştırma Salonu görevlileri Sultan Korkmaz ve Mustafa Tatlısu'ya yardımları ve gösterdikleri kolaylıklardan dolayı teşekkürlerimi sunmaktan mutluluk duyuyorum.

Emekli olduktan sonra yapmaya karar verdiğim bu tez için, girmek istediğim yüksek lisan sınavları öncesinde bana inanıp, doğru yönlendirerek yardımcı olan sayın Prof. Dr. Nuran Yıldırım'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Aynı şekilde bana inanıp yol göstererek destek olan ve arkasında birçok değerli eser bırakıp, genç yaşında aramızdan ayrılarak ebedi hayata intikal eden merhum Yrd. Doç. Dr. Yavuz Selim Karakışla'yı burada rahmetle ve minnetle anıyorum.

Üyesi olmaktan gurur duyduğum, üçüncü kuşak Midilli Mübadili olarak naçizane gönüllü çalışmalarımın orada uzun zaman geçirdiğim, ortamı ve çalışmalarısıyla bana bu tez konusunu ilham eden ve ayrıca arşiv ve kitaplığından yararlandığım Lozan Mübadilleri Vakfı'nın yönetimine teşekkür etmekten mutluluk duyuyorum.

Son olarak, çok yararlandığım bilimsel yönlendirmeleri, değerli katkıları ve yapıcı eleştirileriyle tez çalışmam boyunca verdiği destekten dolayı danışmam hocam sayın Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ'e teşekkürü bir borç bildiğimi ifade etmek isterim.

Fitnat Fatma SÖNMEZ

Fatih/Suriçi-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	xii
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
OSMANLI'DAN CUMHURİYETE	7
MİDİLLİ ADASI'NIN SOSYAL ve EKONOMİK DURUM	7
A) 19-20. YÜZYILLARDA MİDİLLİ ADASININ İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU	7
A-1) Midilli Adası'nda Yerleşim ve Nüfus	7
A-2) Osmanlı Döneminde Midilli Adası'nın Yönetimi	12
A-3) Osmanlı Döneminde Midilli Adası'nda Ekonomi	15
A-4) Midilli Adası'nda Osmanlı Vakıfları	19
A-5) Osmanlı Döneminde Midilli Adası'nda Eğitim	21
B-1) Yunan Yayılmacılığı ve Megali İdea	26
B-2) Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sonrası Midilli Adası	29
B- 3) Yunanistan'ın Midilli Adası'nı İşgali	29
B-4) Midilli Adası'nın İşgali Sırasında Yaşanan Trajik Olaylar	33
C) YUNAN İŞGALİ SONRASINDA MİDİLLİ MÜSLÜMANLARININ DURUMU VE CEMAAT-İ İSLÂMİYE İDARESİNİN FAALİYETLERİ	35
C-1) İşgal Sonrası Müslüman Halkın ve Cemaat-i İslamiyelerin Statüsü	35
C-2) Midilli'de Cemaat-i İslâmiye İdaresi'nin Faaliyetleri	39
İKİNCİ BÖLÜM	47
KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA MÜBADELE MESELESİ VE EGE ADALARI ANTLAŞMASI'NIN MİDİLLİ MÜSLÜMANLARINA ETKİLERİ	47

A) KURTULUŞ SAVAŞI'NIN VE ANKARA HÜKÜMETİ'NİN MÜBADELE KONUSUNA YAKLAŞIMININ MİDİLLİ ADASI'NA YANSIMALARI	47
A-1) Kurtuluş Savaşı'nın Midilli Adası'ndaki Yansımaları	47
A-2) Lozan Konferansı Sürecinde Midilli Adası'nda Durum.....	66
B) LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA AZINLIKLAR MESELESİ, EGE ADALARI VE NÜFUS MÜBADELESİ ANTLAŞMALARINI'NİN MİDİLLİ MÜSLÜMANLARINA ETKİSİ	70
B-1) Barış Konferansı'nda Azınlık Tartışmaları ve Nüfus Mübadelesi Müzakereleri Sırasında Midilli Müslümanlarının Durumu	70
B-2) Sivil Esirlerin İadesi ve Savaş Esirlerinin Mübadelesi Müzakereleri Sürecinde Midilli Adası.....	75
B-3) Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması Öncesinde Midilli Adası'nda Yaşananlar	76
C) LOZAN'DA TÜRK – YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ VE EGE ADALARI ANTLAŞMALARINI VE İLK MÜBADELE UYGULAMASININ MİDİLLİ'DEN BAŞLAMASI	80
C-1) Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Anlaşması Ege Adaları ve Midilli Müslümanlarına Etkileri.....	80
C-2) Lozan'da Ege Adaları ve Midilli'nin Durumu	83
C-3) İlk Mübadele Uygulaması ve Midilli Müslümanları	88
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	92
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI SONRASI MÜBADELENİN UYGULANMASI VE MİDİLLİ MÜSLÜMANLARININ DURUMU	92
A) MÜBADE ÖNCESİNDE TÜRKİYE'DE YAPILAN HAZIRLIKLAR ve MİDİLLİ MÜSLÜMANLARI	92
A-1) Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kurulması ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetiyle (Kızılay) İşbirliği Çerçevesinde Midilli Müslümanlarına Yapılan Yardımlar	92
A-2) İskân Bölgelerinin Belirlenmesi ve Midilli Mübadilleri	96
A-3) Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Vapur İhalesi, İskelelerin Belirlenmesi ve Midilli Mübadillerinin Nakli	97
A-4) Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Çalışmaları ve Midilli Müslümanlarının Durumu	100

B) MÜBADELLERİN NAKLEDİLMESİNDE KURUMLARIN İŞBİRLİĞİ VE İLK MÜBADİL KAFİLESİ OLARAK MİDİLLİ MÜSLÜMANLARI	105
B-1) Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'yle Kızılay'ın Nakledilen Mübadiller için Yaptığı Çalışmalar ve Midilli Mübadilleri.....	105
B-2) Midilli Müslümanlarının İlk Mübadil Kafilesi Olmasının Nedenleri.....	107
B-3) Midilli Mübadilleri İçin Türkiye'de Yapılan Hazırlıklar.....	114
B-4) İlk Nakledilen Midilli Mübadillerinin Karşılaştığı Sorunlar.....	115
B-5) Midilli Mübadillerine Yardım Çalışmaları	135
C) MİDİLLİ MÜBADİLLERİNİN İSKÂNI VE TOPRAK DAĞITIMINDA YAŞANAN SORUNLAR.....	138
C-1) Midilli Mübadillerinin İskân Mıntıkları ve Mübadillerin İskânı Sürecinde Yaşananlar	138
C-2) Mübadillere Toprak Dağıtımı ve Midilli Mübadillerinin Durumu.....	149
C-3) Midilli Mübadillerinin Toplam Sayısı ve Mübadele Sonrası Bazı Gelişmeler	153
SONUÇ	157
KAYNAKÇA	163
EKLER	169

KISALTMALAR

A.e: Aynı eser

A.g.e: Adı geçen eser

A.g.m: Adı geçen makale

A.m: Aynı makale

A.g.t: Adı geçen tez

A.t: Aynı tez

BAP: İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi

BCA: Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BOA: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

c: Cilt

Çev: Çeviren

Der: Derleyen

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

Ed: Editör

İ.Ü: İstanbul Üniversitesi

LMV: Lozan Mübadilleri Vakfı

No: Numara

s: Sayfa

S.: Sayı

SAEMK: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi

T.C: Türkiye Cumhuriyeti

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

vd.: Ve diğçerleri

GİRİŞ

Midilli Adası, Doğu Akdeniz’de yerleşimi bulunan adalardan biridir. Akdeniz, Cebelitarık Boğazı’nda Suriye kıyılarına kadar 3.800 km’ uzunluğa ve iki buçuk milyon kilometreyi geçen yüzölçümüne sahiptir. Osmanlılar, İstanbul Boğazı’ndan Cebelitarık Boğazı’na kadar uzanan denizi Bahr-i Sefid yani Akdeniz olarak adlandırmışlardır. Bugün Ege olarak isimlendirilen ve içinde Midilli Adası’nın da yer aldığı Yunanistan ile Türkiye arasındaki deniz esas itibariyle Akdeniz’in bir parçasıdır¹.

Ege Denizi, 214.000 km² alana sahiptir ve içinde irili ufaklı 1800 ada, adacık, kara ve kara parçası bulunmaktadır. Ünlü Akdeniz tarihçisi Braudel, yeryüzünün en konuksever denizi kabul edilen The Archipelago/Adalar Denizi’ni yani Ege’yi, bir çorak adalar ve daha yoksul kıyılar dizisi şeklinde tanımlamaktadır. Ege Adaları’nın sadece yüz kadar adada iskân bulunmaktadır, geri kalanları ise insan yaşamına uygun değildir².

Ege Adalarının coğrafi konumları, uluslararası antlaşmalardaki statüleri dikkate alınarak beş gruba ayrılmaktadır: Boğazönü Adaları, Saruhan Adaları, Menteşe Adaları, Kuzey Sporad Adaları ve Kiklat Adaları. Bu gruplama içerisinde Anadolu kıtasını kuzey-güney istikametinde kapatan Boğazönü, Saruhan ve Menteşe adaları gurubu Doğu Ege Adaları olarak da adlandırılırlar. Midilli Adası, Doğu Ege Adalarından Saruhan Adaları grubuna dâhildir. Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya adalarından meydana gelen Saruhan Adaları konum itibariyle Batı Anadolu kıyılarına oldukça yakındır³.

---

¹ Metin Ünver, “Midilli Adası’nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul: 2012, s.1.

² Esasen bu ifade, genel olarak adaların ekonomik yetersizliklerini dile getirmektedir. Osmanlı Devleti, adaların bu zayıflığını görmüş ve bu durumu dikkate alarak ada halklarından aldığı vergileri daima asgari düzeyde tutmuştur: **Ege Adaları’nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, (Ed. İ. Bostan) SAEMK Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi, Araştırma Projeleri Dizisi 2/2003, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s.ii.

³ Adalar, anakaraya olan uzaklıkları oranında karaların ekonomik, fizikî, beşerî ve biyolojik etkisi altında bulunmaktadırlar: Metin Ünver, “Midilli Adası’nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)”, s. 1-2.

Midilli Adası, 1630,4 km² yüz ölçümü ile Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda yer alır ve Batı Anadolu sahillerine en yakın adalardan biridir. Midilli, Girit ve Eğriboz adalarından sonra Ege Denizi'nin üçüncü büyük adasıdır. Ada'nın Kuzeydoğu Anadolu sahillerine olan uzaklığı, Müsellim Boğazı'ndan 8 km, Midilli şehrinin de bulunduğu doğu kesimden ise 12 km uzaklıktadır. Üçgen şeklini andıran ada, aynı zamanda dağlıktır. En yüksek dağı Olympos'dur. Adını, merkez şehri olan Midilli'den alan ada yabancı kaynaklarda Lesvos, Lesbos, Mitylene veya Metelin olarak geçmektedir. Ada'nın günümüzdeki Lesbos ismi Antik dönemden kalmadır⁴.

Tarihte Yunan, Pers, Roma, Bizans, Ceneviz ve Osmanlı gibi devletlerinin yönetimlerinde yaşayan Midilli'nin son hâkimi olan Osmanlı Devleti, Ada'da 450 yıl boyunca egemenlik sürmüştür (1462-1912)⁵. Osmanlı Devleti'nin Midilli Adası'nı fethinden önce, Ceneviz reislerinden Francesco Gattilusi, Bizans'taki taht mücadeleleri sonucunda Ada'ya gelip burada bir hanedan kurarak bir asırdan fazla hüküm sürmüştü. Cenevizli Gattilusi ailesinin yönetimi sırasında İtalyan ve İspanyol korsanların üssü haline gelen Midilli Adası'na II. Murat zamanında büyük bir donanma gönderilerek söz konusu hanedan vergiye bağlanmıştı. İstanbul'un fethinden sonra, Midilli prensleri Osmanlı tâbiyetini kabul ederek, 2000 duka olan vergi miktarını 3000 dukaya çıkarmışlardı⁶.

Fatih Sultan Mehmed'in bizzat yönettiği ve sadrazam Mahmud Paşa'nın donanma ile katıldığı Midilli Adası'nın fethi, kısa süreli bir kuşatma ve şiddetli çatışmalardan sonra 1462 Eylül'ünde tamamlandı. Ada Cenevizli Gattiluso ailesinden teslim alındı. Midilli Adası, savaş ile alındığı için bütün tasarruf hakkı Osmanlı Devletine aitti⁷.

---

⁴ Adanın yerleşim tarihinin, yapılan arkeolojik kazılar sonucu MÖ. 3000-2750 yıllarına kadar indiği tespit edilmiştir. MÖ 1050 tarihlerinde Yunanlar adayı Aetolia'dan alıp koloni haline getirdi. Yine MÖ 527 tarihinde Pers İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir. Daha sonra, (MÖ. 168) Roma işgali yaşayan adaya Hıristiyanlık erken bir tarihte geldi: Machiel Kiel, "Midilli", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, c. 30, İstanbul: 2005, s.11-14.

⁵ İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, İstanbul: Küre Yayınları, 2010, s. 9.

⁶ Metin Ünver, "Tanzimatın Midilli Adası'nda Tatbiki", **T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul: 2012, s.14.

⁷ Osmanlı uygulamasına göre savaş başlamadan anlaşma şartları ile teslim olmak suretiyle alınan yerin statüsü biraz daha farkı olurdu. Fakat teslim olmayıp direnen bir yer için bu şartlar tamamen galip tarafın istediği şekilde tayin edilirdi. Bu uygulama daha önce İstanbul'un fethi örneği gibi Midilli Adası'nda da yapıldı. Kritobulos buranın ilk sancakbeyinin "Ali Samios" adlı biri olduğunu

Midilli, fetihten hemen sonra müstakil bir sancak olarak teşkilatlandırılarak, bir sancakbeyi, kadı, dizdar, subaşılar, muhafızlar tayin olunmuş, ayrıntılı arazi ve nüfus sayımı yapılmıştır. Ada'daki yerli Ortodoks ahali yerinde bırakılırken Latin ve Katalanlar Ada'dan sürülmüş, yerli halka dokunulmayarak istedikleri yerde oturmalarına izin verilmiş, bir kısmı da İstanbul'a yerleştirilmiştir. Adaya Anadolu'dan nüfus nakli yapılmış, timar sistemi yerleştirilmiştir⁸. Ayrıca vakıflar ve benzeri sosyal kurumlar oluşturularak adanın Türkler tarafından iskânı çekici hale getirilmeye çalışılmıştır⁹.

Midilli Adası'nda Ortodoks Kilisesi'nin iç yönetimine karışılmadığı gibi, tahrip ve veya terk edilen bazı manastırlar tamir edilerek tekrar faal hale getirilmiş, kaledeki katedral ise fethin sembolü olarak camiye çevrilmişti. Öte yandan 1474 ve 1501 tarihlerinde Venediklilerin sonuçsuz kalan adayı geri alma girişimleri sırasında Midilli yağmalanmaktan kurtarılamamıştır¹⁰.

Ada merkezli ilk Osmanlı sancağı özelliğine sahip olan Midilli, bu durumunu uzun süre korumuştur. 1522 senesinde Rodos Adası'nın fethinden sonra bu adada da sancak teşkilatı kurularak, Midilli Sancakbeyi Dizdarzâde Mehmed Çelebi'nin yönetimine bırakılmıştır. Bu iki ada, 1534 yılında Barboros'un ilk beylerbeyi olduğu Cezâir-i Bahr-i Sefid Eyaleti kurulana kadar, birlikte anılan sancaklar olarak bir bütünlük oluşturmuşlardır. Ancak bu tarihten sonra Midilli ve Rodos adaları vilayet bünyesinde iki ayrı sancak olarak yerlerini almışlardır. Midilli Sancağı'nın merkez kaza dışında Molova (Molyvos/Methymana) ve Kalonya kazaları mevcuttu. Timar sistemi içerisindeki nahiye olarak XVI. yüzyıl ortalarında sancak 7 idarî birime ayrılmıştı¹¹.

---

yazmıştır: Cevdet Küçük, vd, **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**, (Ed. C. Küçük), SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2001, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2001, s. 17.

⁸ Feridun M. Emecen, "XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı Malî Yapısı ve Vergi Sistemi", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, (Ed. İ. Bostan), s. 9.

⁹ Osmanlı İmparatorluğunun güçlü olduğu dönemlerde kurulan vakıf ve benzeri yapılanmalarla adaların Türkler tarafından iskânı cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Fakat zaman içerisinde diğer adalarda olduğu gibi Midilli'de de vakıf eserleri ihmal edilmişti. Buna rağmen devletin, yine de buralarla ilgisini kesmediğini görmekteyiz: Metin Ünver, "Tanzimatın Midilli Adası'nda Tatbiki", s. 195.

¹⁰ İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s. 9.

¹¹ **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**, (Ed.C. Küçük), s. 18.

Şu hususa özellikle değinmek gerekir ki Ege Adaları, Osmanlı Devletinin egemenliği öncesinde Venedik, Ceneviz ve Saint-Jean Şövalyeleri'nin hâkimiyet ve idaresi altında bulunmaktaydı. Bu adalara ilişkin hâkimiyet mücadelesinin tamamlanması ile Ege Denizi'nde yer alan ve uluslararası hukukun ada olarak tanımladığı tüm kara parçaları Osmanlı Devleti'nin egemenliğine tâbi ülkeler statüsüne girmiş oldu. Bu egemenliğin bir diğer özelliği de dönemin hukuk kurallarına tamamen uygun ve tartışmasız olmasıdır¹². Osmanlı Devleti'nin bahse konu adalar üzerindeki hâkimiyeti, 3 Şubat 1830 tarihinde açıklanan Londra Protokolü ile Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkması ve Babıâli'nin kurulan krallığı 24 Nisan 1830 tarihinde tanınmasına kadar kesintisiz olarak devam etmiştir¹³.

1839 Tanzimat uygulamalarıyla birlikte Ege adalarının idari yapısında yeniden düzenlenme gidilmiş, 1849 senesinde Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin teşkil edilmesiyle sancak bu sisteme dâhil edilmiştir¹⁴.

Midilli Adası, Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin en kalabalık ve en fazla Müslüman'ın yaşadığı adası olmakla birlikte, Rumların çoğunlukta olduğu bir nüfus yapısına sahipti¹⁵. Ada, fethedildiğinde Midilli ve Molova isimli iki önemli kaza ve bu kazalarda da tarihî süreç içinde adanın iskânında önemli rol oynayan aynı isimde kaleler bulunmaktaydı¹⁶. Midilli Adası'nın Cezair-i Bahr-i Sefid Eyalet'i içindeki idari konumu, Ada'nın 1912 yılında, Yunanistan tarafından işgal

¹² Hami Başeren, Ali Kurumahmut, **Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, SAEMK Stratejik Araştırma Projeleri Dizisi 1/2003, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s.111.

¹³ Söz konusu Londra Protokolü ile Eğriboz Adası ile Sporad ve Kiklad adalarının bir kısmının Yunanistan'a terki kabul edilmiş, buna karşılık 39 derece kuzey enleminin kuzeyindeki adalar ile 26 derece doğu boylamının doğusunda kalan bütün adalarda mutlak Osmanlı hakimiyeti devam etmektedir: Ali Fuat Öreñç, **Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, Doğu kütüphanesi Yay., İstanbul: 2006, s. 63.

¹⁴ 1877-1978 Osmanlı Rus Harbi sonunda yapılan antlaşma gereğince Kıbrıs Adası geçici olarak İngiltere'ye devredildi. Bunun üzerine Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin idari yapısında zorunlu değişikliğe gidilerek Limni Adası merkez sancak olarak belirlendi. Ancak, Yunanistan'ın Girit üzerinde ilhak emellerinin artması nedeniyle Ege Denizi'nde güvenliğin sağlanması için 1887'de Rodos, İtalyan işgaline kadar tekrar eyalet merkezi yapılmıştır: İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s.10.

¹⁵ Metin Ünver, "Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. IV, VII.

¹⁶ 1530'larda adanın tamamında yaklaşık 8600 nefer vergi nüfusu mevcuttu. Bu nüfusun yaklaşık 300 neferinin Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Bu Türk nüfusun 148 hane, 41 mücerred vergi nüfusu, 5 mahalle halinde Midilli Kalesi'nde oturmakta idi: İlhan Şahin, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, (Ed. İ. Bostan), s. 142.

edilmesine kadar devam etmiştir¹⁷. 8 Ekim 1912’de Balkan Savaşı çıkınca Yunanistan, İtalya’nın ele geçirdiği adaların dışında kalan ve aralarında Midilli Adası’nın da bulunduğu Cezair-i Bahr-ı Sefid Eyaleti’ni oluşturan adaların büyük bölümünü işgal etti. Osmanlı Devleti ise bu işgali hiçbir zaman tanımayacaktı. Egemen devlet sıfatıyla işgal altındaki adalara yönelik tasarruflarını sürdüren Osmanlı Devleti, Yunanistan’ın fiilî durumun üstünlüğüne dayanarak uyguladığı işlem ve eylemlerine müdahale etmiş ve işgalin, egemenlik sonucu doğurmayacağını her fırsatta uluslararası platformlarda beyan etmiştir¹⁸. Osmanlı Hükümeti, Osmanlı malî uygulamalarının süreceğini göstermek amacıyla İtalyan işgalinin olduğu adalardaki gibi Yunan işgali altındaki adalarda görev yapan memur maaşlarını da ödemeye devam edecekti¹⁹.

Adaların gelecekteki statülerinin belirlenmesi kapsamında 13 Şubat 1914 tarihinde altı büyük devlet, Yunan işgali altında bulunan Ege Adaları’nın silahsızlandırılmış olmaları koşulu ile Yunanistan’a verilmesini kararlaştırmıştı. Osmanlı Devleti’nin reddettiği bu kararın, Lozan Barış Andlaşması’nın 12. maddesi ile kabul edilene kadar bağlayıcı bir etkisi olmamıştır²⁰. Balkan Savaşı’ndan Lozan Barış Andlaşması’na kadar geçen yaklaşık 11 yıllık sürede meydana gelen askerî ve siyasî gelişmeler sırasında çok sık dile getirilerek Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında pazarlık konusu olmuşlardır²¹. Lozan

¹⁷ Günlerce süren çarpışmalardan sonra askerin dayanma gücü kalmadığı, esas itibarıyla de cephane bittiği için yapılan bir protokol ile Midilli’deki Osmanlı askeri harp esiri olarak teslim oldu: İdris Bostan, **Midilli’nin İşgal Günlüğü-1912**, s.33.

¹⁸ İtalya’nın da Ege’de işgal ettiği adalarda Uşi Andlaşması’na rağmen sürdürdüğü fiili durumu, adalar üzerindeki Osmanlı egemenliğinin Lozan’a kadar kesintisiz devam etmesini engellememiştir. Osmanlı Devleti de işgal altındaki adalara yönelik idarî, malî ve adlî tasarruflarını sürdürmüştür, İtalyan fiili durumunu tanımadığını ve tanımayacağını her fırsatta ifade etmiştir: Sertaç Hami Başeren, Ali Kurumahmut, **Ege’de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, s. 112.

¹⁹ Vahdettin Engin, “Ege Adaları’nda Tanzimat Dönemi ve Sonrası Malî Uygulamalar (1839-1923)”, **Ege Adaları’nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, (Ed. İ. Bostan), s.113.

²⁰ Müttefik Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Mayıs 1913 yılında imzalan Londra Andlaşması ile Girit Adası dışında kalan Ege Denizi’ndeki tüm Osmanlı adalarının geleceği konusunda karar verme yetkisi altı büyük devlet olan Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya’ya bırakılmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 14 Kasım 1913 yılında Atina’da imzalanan barış antlaşması ile de taahhüt edilmişti. Altı büyük devlet, 13 Şubat 1914 yılında Osmanlı Devleti’ne tebliğ ettikleri kararları ile Osmanlı Devletine geri verilmesi gereken Gökçeada, Bozcaada ve Meis Adası dışında kalan Yunan işgali altındaki bütün Ege Denizi adalarının silahsızlandırılmış olmaları şartıyla Yunanistan’a verilmesini kararlaştırmıştır: Sertaç Hami Başeren, Ali Kurumahmut, **Ege’de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, s.112, 113.

²¹ Lozan Barış Antlaşması’nın 12. Maddesinde isimleri belirtilerek egemenliği Yunanistan’a devir edilen diğer adalar Limni, Semendirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya’dır: Sertaç Hami Başeren, Ali Kurumahmut, **A.g.e.**, s.36.

Barış Andlaşması'nın 12. maddesi ile egemenliği Yunanistan'a devredilen ve içlerinde Midilli'nin bulunduğu adaların bir kısmı ismen sayılarak devredilmiştir. Bu adaların Lozan Barış Andlaşması'nın 12. maddesinin ilk cümlesinde isimleri belirtilerek yer almaları; altı büyük devletin o tarihe kadar kabul edilmeyen kararının geçersizliğini ve isimleri belirtilen adaların 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan işgal altında olduğu kabul edilmiş oluyordu²².

İsviçre'nin Lozan kentinde 30 Ocak 1923 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Yunanistan Krallığı arasında *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol* imzalanması ile Midilli Türkleri için yeni bir dönem başlayacaktır²³. Söz konusu sözleşme, Türk topraklarında yerleşmiş, Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesini (değiş tokuş) öngörmekteydi. Bu zorunlu mübadele; İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini); ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır²⁴.

Aşağıda ilgili bölümde ayrıntılı ele alacağımız üzere Midilli Müslümanları, içinde bulunduğu zor şartlar ve yaşadıkları baskılar nedeniyle, daha mübadele resmen başlamadan yurda getirilen ilk mübadil kafilesi olmuştur. Karma Komisyon hazırlıklarını sürdürürken Türk ve Yunan hükümetleri aralarına ilk mübadil kafilesi olarak Midilli Müslümanlarının nakledilmesi konusunda anlaşmaya varmıştır. Karma Mübadele Komisyonu istatistiklerine göre ilk kafilenin taşındığı 15 Ekim 1923 tarihinden 19 Temmuz 1924 tarihine kadar Midilli Adası'ndan gelen Müslüman sayısı toplam 7.500 kişidir²⁵.

---

²² Lozan Barış Andlaşması'nın 12. Maddesi ile 13 Şubat 1914 yılında Yunanistan'ın işgali altında olan adalar üzerindeki Yunan egemenliği, bahse konu adaların tahkim edilmemeleri ve askerî amaçlarla kullanılmamaları şartıyla Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Bu nedenle Lozan'ın 12. maddesindeki statü, Yunanistan'a bir ülkesel egemenlik sınırlaması getirirken, Türkiye'ye ise egemenliğini devrettiği adlara karşılık ve bu adalar üzerinde kazanılmış bir hak sağlamaktadır: Sertaç Hami Başeren, Ali Kurumahmut, **A.g.e.**, s.37.

²³ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s.1.

²⁴ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, (Çev. Seha L. Meray), Takım II C. 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi No.348, Ankara Üniversitesi Basımevi 1973, s. 89-94.

²⁵ Cahide Zengin Aghatabay, **"Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, Bengi Yayınları, İstanbul: 2009, s.157

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE

MİDİLLİ ADASI'NIN SOSYAL ve EKONOMİK DURUM

A) 19-20. YÜZYILLARDA MİDİLLİ ADASININ İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

A-1) Midilli Adası'nda Yerleşim ve Nüfus

Midilli Adası, fethinden sonra ilk Türk yerleşimine sahne olan Ege Adalarından biri olmuştur. Müslümanlar ve Rumlar olmak üzere iki ana gruptan meydana gelen ada, bu özelliğiyle Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti bünyesindeki diğer adalara göre daha homojen bir nüfus yapısına sahipti. Yoğun olmamakla Midilli'de de birlikte Latin izlerine rastlanmaktaydı¹.

Fethedildikten sonra Osmanlı idarî sistemi içinde sancak olarak yerini alan Midilli Adası'nda, Midilli ve Molova isimli iki büyük kaza ve bu kazalarda kaleler bulunmaktaydı. Osmanlı döneminde, Anadolu'dan adaya gelip yerleşen sivil halkın yanı sıra söz konusu kalelerde, Osmanlı askerî zümresi ve onların hizmetlileri yaşamaktaydı. Ayrıca ada genelinde köy statüsünde yerleşim birimleri bulunmaktaydı. Bu köylerin bazıları sadece Müslümanlardan oluşurken, birçok da

---

¹ Ancak Rum şeklinde ifade edilen grup ile bir ulus kastedilmemektedir. Hıristiyanların Ortodoks mezhebine dâhil olan gruplara, Osmanlı'da genellikle "Rûm" veya "Rûmiyân" denirdi. Ancak "Rûm" veya "Rûmiyân" adı, bugünkü "ulus (nation)" anlamında Rûm değil, Doğu Roma'ya veya Bizans kilisesine bağlı olanları işaret etmekteydi: İlhan Şahin, "Osmanlı Klâsik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, s. 135.

karma yani Müslüman ve Rumların bir arada yaşadığı köyler mevcuttu². Köylerin büyüklüğünü, küçüklüğünü belirleyen kıstas ise hane sayısıydı. Buna göre; 150 haneye kadar olan köyler küçük, 150-350 arası haneye sahip olan köyler orta, 350 haneden fazlası da büyük köy olarak kabul edilmiştir. Ege Adaları'nda genellikle Ortodoks-Rum ahalinin çoğunlukta olduğu bir nüfus yapısına sahipti olmakla birlikte Midilli Adası'nda Gayrimüslim ve Müslüman nüfusun oranı diğer birçok adaya nazaran bir denge teşkil etmekte hatta diğer bazı adalarla kıyasla Midilli'de önemli oranda Müslüman yaşamaktaydı³. Ada Türklerinin çoğunun Molova ve Midilli şehirlerinin yer aldığı münbit ovalarla kaplı bölgelerdeki köy ve kasabalarda yaşamaktaydı⁴. Kısmen Anadolu'dan gelenler ve genelde yerel nüfusun ihtidasi sonucunda halk arasında İslâmiyet yayılmıştı⁵. Ekonomisi önemli ölçüde tarıma dayalı olan adanın nüfus dağılımı da tarımsal faaliyetlerden etkilenmiştir. 17. yüzyılda artan zeytin tarımının, 19. yüzyılda zirveye çıkmasıyla adada nüfus artışı olmuş ve yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Kırsal alanlarda az olan Müslüman nüfus ve onların yaşadığı köy sayısında önemli ölçüde artma olmuş, bu dönüşüm büyük oranda bugünkü Midilli Adası'na hâkim olan arazi yapısını da meydana getirmiştir⁶.

16. yüzyılın başlarında 4.000 civarında olan ada nüfusunun yaklaşık % 40'ını Müslüman Türkler meydana getirmekteydi. 19. yüzyılın başına

² İlhan Şahin, "Osmanlı Klâsik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**. 143.

³ Zeytin tarımının hâkim olduğu Midilli Sancağı'nda bu durum nüfus dağılımını da etkilemekteydi. Midilli Kazası elli iki, Molova otuz üç ve Pilmar yirmi dört köye sahipti. Coğrafi açıdan bakıldığında daha geniş alan sahip olan Molova Kazası'nda daha az köyün bulunması, zeytinliklerin adanın bu kısmında yoğunlaşması ile açıklanabilir. Kalonya (Kalloni), İppion, Perama ve Herse ovaları da bu bölgede yer almaktadır: Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 206, 207, 210, 212, 218, 219.

⁴ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nın Malî Yapısı ve Vergi Sistemi", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, s. 63, 65, 89.

⁵ İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s.10.

⁶ Adada Müslüman nüfusunun artış nedenlerinden biri de; Osmanlı Devleti'nin sürgün ve göçlere dayalı iskân siyasetidir. Osmanlı Devleti'nin yenildiği savaşlar sonunda kaybettiği topraklardan, Anadolu'ya göç dalgalarıyla gelen Müslümanları uygun bulunduğu bölgelere iskân etmekteydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında meydana gelen göç dalgasında da Anadolu'ya gelen ve Edremit tarafında toplanmış olan muhacirlerin bir kısmı Molova'ya gönderilmişti. Aynı şekilde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Girit'teki isyan ve baskılar nedeniyle 15 binden fazla Müslüman Girit'i terk edip İzmir'e göç etmişti. Söz konusu Girit muhacirlerinin bir kısmı da Midilli Adası'na gelerek yerleşmiştir. Göçlerin yanı sıra mahkûmiyet veya siyasî sebeplerden dolayı adaya sürülen suçluları da belirtmek gerekir. Bunların sayıları fazla olmasa da içlerinde özellikle siyasî nedenle sürülmüş olanlar adanın toplumsal hayatında iz bırakmışlardır. Bunların içinde en ünlü olan da Namık Kemal'dir: Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 206, 207,210.

gelindiğinde ise bu adadaki Müslüman nüfusta bir azalma oldu. Bu azalmada 1840 yılındaki veba salgınının daha çok Müslüman nüfusu etkilemesinin de rolü vardır. Böylece 1887 yılına gelindiğinde 95.000 olan ada nüfusunun ancak %15’ni Türkler teşkil etmekteydi⁷.

Türkler, adanın adeta her köşesinde yerleşmişti. Güneyde Pilmar ve Polihnit bölgeleri adadaki en az Müslüman’ın yaşadığı bölgelerdi. Bununla birlikte Pilmar Kazası 570 kişilik bir Müslüman nüfusa sahipti. Adanın ikinci büyük kazası Molova’da toplam nüfusunun içinde % 23,5 civarında Müslüman yaşayan bir yerleşim birimiydi. Bu da ona ada genelinde Müslümanların en yoğun yaşadığı kaza özelliğini kazandırmaktaydı. İdarî açıdan bakıldığı zaman bilhassa belediye teşkilatı gibi alanlarda Müslümanlar burada hep başı çekmekteydiler. Öte yandan Molova kaza merkezinden uzak, daha batı kısımlarında, Anadolu sahillerine en uzak bölgede bir yerleşim yeri olan, kuzeybatıda Çömlekköy (Skalochori) veya en batıda Sıgri gibi nüfusun tamamını Müslümanların oluşturduğu yerleşim yerleri de mevcuttu. Midilli Ada’sının geneline dağılmış bulunan Müslümanlar, genel nüfus içinde azınlıkta kalmakla birlikte, herhangi bir güvenlik endişesi taşımaksızın adanın merkeze uzak bölgelerinde Rumlarla birlikte hayatlarını sürdürmekteydiler⁸. Adalardaki nüfus hareketliliğini etkileyen etmenlerden biri de mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere Batı Anadolu’ya geçişler oluşturmaktaydı⁹.

Türk hâkimiyeti döneminde Midilli Sancağı nüfusuna ait en son bilgiler 1906-1907 yıllarına dayanmaktadır. Bu yılın sayımlarına göre, Cezair-i Bahr-i

⁷ İdris Bostan, **Midilli’nin İşgal Günlüğü-1912**, s.10.

⁸ İdarî olarak Midilli’ye bağlı olmakla birlikte coğrafi bir bütünlüğe sahip olmayan Yunda Adası’nda ise 3827 kişi ile toplam nüfusun % 4’ünü barındırmaktaydı. Yunda Adası’nda devlet görevlileri ve eşleriyle birlikte 37 kişilik bir Müslüman grup bulunmaktaydı: Metin Ünver, “Midilli Adası’nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)”, s. 2, 212, 213.

⁹ Adalardaki en önemli nüfus hareketliliğini, mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere Batı Anadolu’ya geçişler oluşturmaktaydı. Bu işçiler, mevsim sonunda adalara geri dönmekle birlikte bazıları da Batı Anadolu’da kalarak buralara yerleşiyorlardı. Adalardaki bir başka nüfus hareketliliğini de, 20. yüzyılın başından itibaren oldukça hareketlenen Amerika Birleşik Devletleri’ne göç oluşturmaktaydı. Her iki nüfus hareketliliğiyle ilgili herhangi bir istatistik var olmamakla birlikte, İngiltere’ni İzmir Konsolosluğu tarafından hazırlanan ticaret raporlarında zaman zaman verilen rakamlardan yararlanılmıştır. Örneğin: aynı raporlara göre 1906 yılında Midilli’den 3000 kişi Amerika Birleşik Devletleri’ne göç etmiştir. Söz konusu ticaret raporlarında göç nedeni olarak, II. Meşrutiyet’le birlikte gündeme gelmesine rağmen hiç uygulanmayan, Gayr-i Müslimlerin askere alınması kararı gösterilmektedir: Elif Yeneroğlu Kutbay, “Doğu Ege Adaları’nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayetine Etkileri”, **T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi**, İzmir 20005, s. 62.

Sefid Vilâyeti nüfusunda ciddi bir artış gözlemlenmiş, vilâyetin en kalabalık sancağı olan Midilli'nin nüfusu da toplamda 134.263 kişiyle 40.000 kişilik bir artış göstermiş, Müslüman nüfusu 17.964'e kadar erişmişti. Bu da Müslümanların, toplam ada nüfusun içinde % 13'ün biraz üzerinde olduğu anlamına gelmekteydi. Böylece 1906 nüfus sayımı verilerini esas olarak, Yunanistan'ın işgali sırasında Midilli Adası'nda 18.000 civarında Müslüman'ın yaşamakta olduğu söylenebilir¹⁰. Ancak bu sayı da mübadeleye gelindiğinde 7.500 kişiye düşecektir¹¹.

Midilli Adası'nda göçebe Türkmen aşiretleri de yaşamaktaydı. Geçimlerini tahtacılık yaparak sağlayan bu aşiretlerin varlığı, ilk kez 1830 nüfus sayımlarında kayda geçmiştir. 1911 yılına gelindiğinde hâlâ göçebe durumunda olan Türkmenler, çam ağaçlarına zarar verdikleri gerekçesiyle, Midilli İdare Meclisi'nin teklifiyle Molova Kazası'nda Hazine'ye ait Pergoli Çiftliği'nde iskân edilmesi planlandı. Ancak Midilli'nin Yunanistan tarafından işgal edilmesiyle, toplam seksen sekiz çadırdan meydana gelen göçebe Türkmenler topluluğu için yapılan bu plan hayata geçirilememiştir¹².

Ada Müslümanlarını bir arada tutan değerler arasında en önemlisi hiç kuşkusuz tarikat ve tekkelerdi. Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katıldıktan sonra birçok tarikat Midilli Adası'nda hayat bulmuştur. Bunların içinde Mevlevilik ve Halvetiye tarikatları adanın en eski tarikatlarındandır. Adada yaşayan diğer bir tarikat da Bektaşılıktı ve Ayasu yakınında İbrahim Baba tekkesi bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti her dönem bu tarikatların ayakta kalması için destek olmuş ve maddi yardımda bulunmuştur. Tanzimat reformları sonucu giderek daha fazla devlet kontrolüne giren tarikatlarda bir dönüşüm yaşansa da toplumsal hayattaki sosyal, ekonomik, askerî ve siyasî işlevlerini sürdürmüşlerdir.

---

¹⁰ Midilli Sancağı'nda yine 1905-1906 nüfus sayımına göre; toplam 58 Ermeni, 1 Süryani, 41 Yahudi olmak üzere başka unsurla da bulunmaktaydı. Bunların dışında adada ülkeleri belirtilmeyen 2740 kişilik bir yabancı grup bulunmaktaydı: Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s.217, 218.

¹¹ Karma Mübadele Komisyonu istatistiklerine göre, ilk kafilenin taşındığı 15 Ekim 1923 tarihinden 19 Temmuz 1924 tarihine kadar Midilli Adası'ndan gelen Müslüman sayısı toplam 7.500 kişidir: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s.157.

¹² Tam seksen sekiz çadırdan oluşan göçebe Türkmenler için Pergoli Çiftliği'nde evler, bir mektep, bir cami inşa edilmesi planlanmıştı. Bunların maliyeti de yüz altmış bir kuruş olarak hesaplanmıştı: Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 219.

Midilli Adası'nda yerel idareyle yakın ve uyumlu ilişkiler kuran Mevleviler, bu yakınlığın yararını ve Midilli'de Osmanlı yönetimi sona erinceye kadar iktidarın ekonomik desteğini görmüştür¹³.

Öte yandan Midilli Adası'nda nüfusun çoğunluğunu oluşturan Rumlarının toplumsal hayatı köy, kasaba, mahalle ve şehirlerde kilise etrafında şekillenmişti. İstanbul Rum Patrikhanesi'ni örnek alarak teşkilatmış olan Midilli Metropolitliği, Midilli Rumlarının sosyal hayatında en önemli kurum konumundaydı. Metropolitlik, millet başı olarak cemaat mensuplarının davranış ve yükümlülükleri bakımından resmi makamlara karşı sorumlu olup, cemaatlerinin devlet ve onun resmî kurumlarıyla olan ilişkileri sağlama görevini üstlenmişti¹⁴.

Osmanlı tebaası olarak adalar halkı dolayısıyla Midilli halkı, dinî ayinlerinde, kilise inşasında, hatta cemaat içi davranışlarında, dolaylı veya dolaysız, yerel ve merkezî otoritenin etkilerini güçlü bir biçimde hissetmekteydi. Bu etkilerin ikame ve oluşumda başta patrik olmak üzere kilise hiyerarşisinin büyük rolü ve etkisi bulunmaktaydı. Din adamlarının cemaat içindeki yetki alanlarına karışılmamakta ancak kilise ve manastırlardaki rahiplerle cemaatleri arasında çıkan sorunların çözümü de genellikle devlete düşmekteydi¹⁵.

---

¹³ Mevlevilik, 1467 yılında Konya'nın Osmanlı topraklarına katılmasından sonra bugünkü Ege bölgesinde hızla yayılmaya başlamıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısında, bölgede birçok Mevlevi dergâh ve zaviyesi tesis olunmuştur. Ege Adaları'nın bazılarında örneğin Rodos, Sakız ve Midilli Adası'ndaki Mevlevihaneler de bu dönemde teşekkül etmiştir. Midilli Mevlevihanesi 1912 yılında Osmanlı topraklarında faal olan yetmiş dört mevlevihaneden biri olup postnişinde Nafiz Dede bulunmaktaydı. Halvetilik ise, Midilli'ye Mısıriye tarikatı ile girmiştir. Halvetiler, zikir ayinlerine Vigla Camii'nde başlarsa da cemaatin çoğalmasıyla Midilli Hıristiyanlarının yaşadığı Sarı Baba mahallesindeki türbe ve odada zikir ayinleri de yapmışlardır. Daha sonra Vigla Camii tekke haline gelmiştir: Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 271-275.

¹⁴ Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bulunan gayrimüslimler, mensup oldukları dine göre milletlere ayrılmışlardı. Ancak bu ayrılıştta esas alınan, etnik köken değil, mensup oldukları din ve mezhepti. Her milletin başında mensup oldukları dinin en yüksek ruhanî temsilcisi bulunmakta ve mensuplar arasındaki evlenme, boşanma, veraset gibi özel hukuka ait uygulamalar da o milletin ilgili kurulları tarafından düzenlenmekteydi. Dinî açıdan da her bir millet tüm ibadet ve vecibelerini yerine getirecek özgürlüğe ve ortama sahiptiler. Milletlerin söz konusu serbestiyetlerinin devamını sağlamak amacıyla yıllar içinde yasal düzenlemeler yapılmış, ibadethanelerin dokunulmazlığı teyit edilmiştir: Metin Ünver, **A.g.t.**, s. 238, 239.

¹⁵ İstanbul Patriği, kilise hiyerarşisi içinde çeşitli unvanları bulunan ruhbanla ilgili kişisel sorunlarını bile aksettirebiliyordu. Bu meseleler genellikle kaptanpaşalara gönderilen emirlerle çözülmekteydi. Öte yandan Adalardaki Hıristiyan topluluklar genellikle Ortodoks olduğundan bunlar İstanbul'daki Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı bulunmaktaydı. Ortodokslar, diğer Hıristiyan unsurlara göre hükümet nezdinde önemsenip korunmaktaydılar. Aslında bu Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks dünyasının en önde gelen hâmisini taşıması dolayısıyla da son

A-2) Osmanlı Döneminde Midilli Adası'nın Yönetimi

Midilli Adası, 1462 yılında Osmanlı topraklarına katıldıktan hemen sonra Rumeli Eyaleti'ne bağlı bağımsız bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştı¹⁶. Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti 1534'te kurulunca bu idari birime dâhil edilmiştir. Beylerbeyi olarak da Osmanlı'ya yeni katılmış olan Barbaros Hayreddin Paşa görevlendirilmişti¹⁷. Karadaki diğer Osmanlı Eyaletlerinden ayrı, müstakil ve Ege Adaları'nın tamamını içine alan bir deniz eyalet olarak düşünülmüş olan Cezair-i Bahr-i Sefid veya bilinen diğer adıyla Kapudanpaşa Eyaleti, zaman zaman idarî değişikliklere uğrayarak İmparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir¹⁸.

Doğal olarak Midilli Adası da her defasında bu değişikliklerden payını almıştır. Söz konusu değişikliklerden en önemlisi 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'dır. Bu tarihten itibaren Ege Adaları'nda modern eyalet sistemine geçiş olacak ve bunun sonuçların biri olarak da Kapudanpaşaların klasik dönem boyu süre gelen mutlak etki ve yetkileri de nihayete erdirilerek yerlerine vali tayin edilecekti¹⁹. Eyaletin işleri kaymakamlık teşkilâtında olduğu gibi Müslim-Gayrimüslim üyelerden oluşan genel bir meclis aracılığı ile yürütülmeye başlanmıştır. Söz konusu meclisin aldığı bütün kararlar İstanbul'a ulaştırılmakta ve burada uygun veya gerekli görülmesi halinde ilgili mercilerde görüşülüp tasdik

---

derece tabii karşılanması gereken bir olguydu: Cevdet Küçük vd, **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**, s. 55, 59, 63.

¹⁶ Feridun M. Emecan, "XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı İdarî, Teşkilatı", **Ege Adaları'nın İdarî Yapısı**, SAEMK, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2003, Ankara: 2003, s.9

¹⁷ Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne sadece adalar değil, çoğu zaman adaların yanı başındaki kara parçalarının, hatta bazen de bir adanın yakınında yer almasa bile stratejik açıdan önem atfedilen kimi liman kentleri de dâhil edilmiştir. Hatta 18. yüzyılın ilk yarısında en geniş sınırlarına ulaşan bu idari birimin, Ege Denizi'nin üç kıyısına yayılmakla kalmayıp, Süveyş'i de içine aldığı görülmüştür: Elif Yeneroğlu Kutbay, "Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayetine Etkileri", s. 43.

¹⁸ Osmanlı yönetiminde Ege Adaları'nın en önemli dönüşümü Yunanistan'ın 1830'daki bağımsızlığı ile başlamıştır. Kiklat ve Kuzey Sporad adlarının Yunanistan'a verilmesiyle Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin yapısında doğal olarak bir değişme meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılan adaların yönetimi yeniden şekillendirilmiştir. İdris Bostan vd, **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, s. 2,3.

¹⁹ Merkez seçilen adada, bütün bölgenin yönetim gereksinimine yanıt verebilecek müessese ve kadro hareketliliğinin başlaması sağlanmıştır. Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin ilk merkezi olarak Rodos Adası belirlenmiş ve ilk valisi olarak da Tanzimat'ın önemli simalarından olan ve tersane işlerinde tecrübesi bulunan eski Maliye Nazırı Safvetî Paşa tayin edilmiştir: Ali Fuat Örenç, "Ege Adalarında İdarî Yapı (1830- 1923)", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, (Ed. İdris Bostan), s.32-40.

edildikten sonra uygulanabilmekteydi. Ancak 1856 Islahat Fermanı ile Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin yapısında yeniden değişikliğe gidildi. Eyalet teşkilâtı lağvedilerek yerine mutasarrıflık sistemi yerleştirildi²⁰. Diğer bölgelerde olduğu gibi burada da zaman zaman vergi muafiyeti sağlayarak halkın yükümlülüklerini azaltmıştır²¹.

Bütün bu idari değişiklikler sürecinde ve sonrasında Midilli Adası, söz konusu eyaletin en önemli sancaklarından biri olmayı sürdürmüştür²². Yeni mülkî yapılanmanın doğrultusunda diğer kurumları da oluşturma yoluna gidilmiş; muhassıllık idaresi kurularak vergi konusu yeniden düzenlenmiş, malî ve askerî yapısı iyileştirilmiştir. Bunlara paralel olarak adlî ve güvenlik alanlarında da bazı yeni yapılanmalar gidilerek, Zaptiye Teşkilatı ve Ticaret Mahkemesi gibi yeni kurumlar oluşturulmuştur²³.

Osmanlı yönetimi, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Midilli Adası'nda da bütün bu yeni uygulamalar halkın mali ve sosyal durumunu nazarı dikkate alınarak yapılmıştır. Bu dönemde yerel örgütlenmede köy ihtiyar heyeti hüviyetindeki demogenrendia sisteminden bahsetmek gerekir. Ancak bir çeşit yaşlılar meclisi olan ve resmi bir statüsü bulunmayan demogendiaların temel

---

²⁰ Merkez seçilen adada, bütün bölgenin yönetim gereksinimine yanıt verebilecek müessese ve kadro hareketliliğinin başlaması sağlanmıştır. Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin ilk merkezi olarak Rodos Adası belirlenmiş ve ilk valisi olarak da Tanzimat'ın önemli simalarından olan ve tersane işlerinde tecrübesi bulunan eski Maliye Nazırı Safvetî Paşa tayin edilmiştir: Ali Fuat Örenç, "Ege Adalarında İdarî Yapı (1830- 1923)", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, (Ed. İdris Bostan), s.32-40.

²¹ Ege adaların tam bir serbestiyet statüsü (otonom) içinde bir idari yapıda olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Osmanlı idaresi, bütün adalarda çeşitli şekillerde ve tarihlerde tahrir denilen genel beşeri ve mali sayımlar yaparak buralardaki durumu tespit etmiş ve merkezi gücünü göstermiştir. Hatta adalar halklarının sosyal hayatlarında, dini ayinlerinde mabet inşalarında ve cemaat içi yapılarında bile dolaylı veya dolaysız müdahalelerde bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Başta patrik ve kilise hiyerarşisi olmak üzere ve onların üzerinden merkezî gücünü adalarda esaslı bir şekilde gösterdiği anlaşılmaktadır: Cevdet Küçük vd, **Ege Adalarının Egemelik Devri Tarihçesi**, s.65.

²² Söz konusu düzenlemeyle Cezâir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin yapılandırmaya yönelik çalışmalar Tanzimat uygulamaları süresince devam etmiştir. 1849 yılı itibariyle eyaletin idarî pozisyonunun yeni baştan şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Rodos'tan başka Kıbrıs, Sakız, Midilli, Bozcaada ve Limni eyaletin diğer sancaklarını oluşturmuştur: Ali Fuat Örenç, **Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s. 67.

²³ Bu yeni yönetim girişimleri hiç şüphesiz tepkilere yol açmış, ancak her seferinde Devlet otoritesini kullanarak bu tepkilerin üstesinden gelmiştir: Metin Ünver, "Tanzimat'ın Midilli Adası'nda Tatbiki", s. 195.

görevi, merkezi yönetim ile Rum tebaa arasındaki ilişkileri düzenlemekten öteye geçmemekteydi²⁴.

Mutasarrıflık teşkilâtının kurulmasından sonra görülen lüzum üzerine 1862 yılında eyalet merkezi Rodos'tan Midilli'ye taşınarak Midilli Sancağı eyalet merkezi konumuna getirilmiştir. Sancak bünyesinde, merkez Midilli'den başka Molova ve Kalonya kazaları ve altı adadan oluşan Yunda Adaları bulunmaktaydı²⁵. Söz konusu eyalet merkezi değişikliği bilhassa Midilli Adası yöneticilerinin ısrarlı istekleri etkili olmuştu²⁶. Bu durum 8 Mart 1867 tarihinde meydana gelen büyük depreme kadar devam etti²⁷.

Midilli'nin de yer aldığı Cezair-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin idarî yapısındaki değişimler 20. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. Vilâyet merkez teşkilâtında her şeyden birinci derecede sorumlu valinin mahiyetinde mutasarrıflık yerine vali muavini, defterdar ve mektupçu görevlendirildi. Eski yapısını sürdüren Vilâyet İdare Meclisi ise faaliyetlerini İtalya'nın 1912 yılında Rodos dâhil bölgedeki toplam 16 adayı işgaline kadar bu sistem üzerine devam ettirdi. Osmanlı Afrika'sı üzerinde yayılma emelleri olan İtalya, 28 Eylül 1911 tarihinde bir ultimatom vererek Bingazi ve Trablus'u boşaltılmasını istedi. Bir sonraki gün de savaş ilan etti. Ancak, İtalyan birliklerinin beklemedikleri bir dirençle karşılaşınca, savaşı Ege Denizi'ne yayararak Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için 28 Temmuz 1912 yılında söz konusu işgali gerçekleştirdi. İtalyan Donanması, bölgeye ulaştıktan sonra Cezair-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin merkezi Rodos'u Selanik'e, Anadolu'ya, İstanbul'a, Girit ve diğer adalarla iletişimini sağlayan telgraf kablolarını keserek bölgedeki haberleşme ağını tahrip etti. Cezair-i Bahr-i Sefid'in merkeze Rodos Adası ile İstanbul arasında irtibat sağlanamaz hale geldiği

---

²⁴ Yol yapımı ve su kanalları açılması gibi belediyenin üstlenmesi gereken işler için bile merkezden izin alındığı bir gerçektir: Elif Yeneroğlu Kutbay, "Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayetine Etkileri", s. 53.

²⁵ 1862 yılında Mutassarrıf Ahmed Âta Bey'in İstanbul'da bulunduğu sırada yapılan görüşmeler sonucunda bilhassa Yunanistan'da meydana gelen yönetim değişikliklerinin Akdeniz'i etkilemesi ihtimali ve Midilli'de yaşanan bazı olaylar dikkate alınarak, eyalet merkezi değişikliği uygun bulunmuştur: Ali Fuat Öreñç, **Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s.70.

²⁶ Midilli'nin merkez oluşu şenliklerle kutlandı. Merkez teşkilâtı sonrası önemi artan adada bir de Ticaret Meclisi açılmıştır: Ali Fuat Öreñç, "Ege Adalarında İdarî Yapı (1830- 1923)", s.39.

²⁷ Bu depremin sebep olduğu sosyal ve ekonomik olumsuzluklar, kargaşa ve sorunlar nedeniyle Eyalet merkezi 1867 Haziran ayında Midilli'den Kal'a-i Sultaniye'ye taşınmıştır. Bununla birlikte Ada Eyalet içindeki sancak statüsünü korumuştur: Metin Ünver, "Tanzimat'ın Midilli Adası'nda Tatbiki", s. 3, 72, 16.

için vilâyet merkezinin Midilli'ye nakledilmesine karar verildi. Böylece Midilli, 1862'den sonra Türk idaresi boyunca ikinci defa vilâyet merkezi oldu. Bunun ardından Harbiye Nezareti'nce Midilli'ye bir mutasarrıf atanması veya mülkiye ve maliye memurlarının askerinin emri altına verilmesi konusunun teklif edilmesi üzerine 1912 yılında Midilli'de bulunan Müfrez Kumandanı Binbaşı Abdülğani Efendi'ye vekâleten mutasarrıflık verildi²⁸.

A-3) Osmanlı Döneminde Midilli Adası'nda Ekonomi

Midilli Adası, doğal kaynaklarıyla da büyük bir öneme sahipti. Engebeli ve dağlık bir arazi yapısı olan adanın güneyinde, Akdeniz'in en önemli ve güvenilir körfezlerinden Kalonya ve Yera körfezleri bulunmaktadır²⁹. Bu iki körfez dışında, adanın batı kısmının kuzey sahilinde Molova ve güney sahilinde Sıgri limanları olmasına rağmen en işlek limanları, merkez kasaba olan Midilli şehrinde yer almaktaydı. Midilli şehri güney ve kuzey olmak üzere iki limana sahipti³⁰. Güneyde aynı zamanda iki büyük körfeze açılan Kalonya ve Yera verimli ovaları bulunan üç farklı bölgeye ayrılmıştı. Adanın güney doğusunda ana yapısını mermerlerin oluşturduğu Olimpos (968 m), kuzeyinde Lepetimnos (967 m) ve batısında Ordimnos dağları yer almaktadır. Arazinin neredeyse yarısından fazlasını yaklaşık 2 milyon yıl önce volkanik alanların kaplanmıştır. Adada şist ve mermer kaplı alanlara rastlanmaktadır³¹. Volkanik küllerin adanın batı kısmındaki

---

²⁸ Vilâyet merkezi Rodos ile İstanbul arasında haberleşme sağlanamaması ve vilâyetin muamelelerinin sağlıklı yürütülmesinde sorunlar yaşanmasına neden oldu. Bu durumu Başkent İstanbul'a bildiren vali Suphi Bey, Rodos Adası'nın coğrafi konumu itibarıyla vilâyetin en son noktasında yer aldığını, haberleşme imkânlarının kısıtlı olduğunu, bu durumun İtalya gemilerinin harekâtı ile diğer gelişmelerin zamanında öğrenilmesini engellediğini belirterek vilâyet merkezinin Midilli'ye nakledilmesini istedi. Midilli merkez olduktan sonra vilâyetin işlemlerinin yürütülmesinde Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti İdare Meclisi Başkâtibi ile Vilâyet İcra Memuru ön plana çıkmıştır: Ali Fuat Örenç, "Ege Adaları'nın İdarî Yapı (1830-1923)", s. 54.

²⁹ İzmir Körfezi'nin girişinde yer alan Midilli Adası'nın coğrafi konumu, aynı zamanda Çanakkale Boğazı güzergâhı üzerinde bulunmasıyla daha da önem kazanmaktadır. Midilli Adası'nın coğrafi konumu hakkında, XIX. yüzyılda yapılan değerlendirmelerde, bu iki noktaya özellikle önem atfedildiği görülmektedir: Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s.2.

³⁰ Elif Yeneroğlu Kutbay, "Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilâyetine Etkileri", s. 36, 37.

³¹ Midilli Kadısı gönderdiği arzda, Midilli halkının kendisine başvurarak arazilerinin dağlık ve kayalık olmasından dolayı fetihten bu yana buğday, arpa, sair hububat ve koyun, keçi gibi ihtiyaçlarının Bergama ve Ayazment kazalarından temin ettiklerini, ancak yiyecek satmak için gelen gemilerin iskelelerde bulunan görevliler tarafından engellendiğini, ihtiyaçları olan satın

ormanı tamamen kaplaması sonucu, bugün hâlâ görülebilen taşlaşmış orman meydana gelmiştir³².

Ege Adaları'nın iktisadi durum tarih boyunca daime kısıtlı olduğu için Osmanlı yönetimi döneminde bu adaların çoğunda vergiler ada hallerine uygun bir şekilde uygulanmıştır. Zaman zaman muafiyet tanınmıştır. Buralarda genellikle maktu sistem denilen vergi tahsil yöntemi tercih edilmekteydi. Timar sisteminin yerleştirildiği, has ünitelerinin bulunduğu adalardan biri olan Midilli'de halkın vergileri, baş vergileri yanında yetiştirilen ürünlerden oluşmakta ve ona göre tahsil olunmaktaydı. Osmanlı Devleti değişik uygulamalar yapsa da tahrir esas olduğu anlaşılmaktadır. Bunun içinde halk yeni tahrir yapılmasını isteyebilmekteydi³³.

Midilli'nin yüzölçümünün yarıya yakın bölümü zeytin ağaçları ile kaplıydı. Doğusunda geniş çam ormanları, zeytin ağaçları, üzüm bağları ve ziraata elverişli topraklar bulunmaktaydı. Orta kısmı çoğunlukla meşelik, batısı genelde çöküntü ovalardan oluşturmaktaydı³⁴. Midilli ve Molova şehirlerinin bulunduğu bölgelerde verimli ovalar yer almakta ve ada Türklerinin çoğunluğu buralarda yaşamaktaydı³⁵.

Midilli Sancağı'nda, 2.424 hektarı şahsa ait geri kalanı devlete ait olmak üzere 22.724 hektarlık orman arazisi mevcut idi. Söz konusu ormanlık arazi, zeytinlikler, tekne yapımında kullanılan çam ağaçları başta olmak üzere servi, çınar, palamut, kestane, kavak ve meşe gibi ağaçlarından oluşmaktaydı³⁶.

---

almayı yapabilmeleri için kadıların da kendilerinden padişah fermanı istediklerini bildirmişler: Cevdet Küçük vd, **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**, s. 259.

³² Elif Yeneroğlu Kutbay, "Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayetine Etkileri", s. 37.

³³ Ege Adaları'ndaki vergiler ve muafiyetler, adalardaki yetersiz nüfus potansiyelinin yerinde tutmak gibi bir amaç taşımaktaydı. En başta gelen ve şeriatın emrettiği vergi olan cizye bile toplu bir rakam üzerinden tahsil edilirdi; toplama ile ilgili organizasyon bazen de ada halkına bırakılırdı. Vergiler ve muafiyetler, adalardaki yetersiz nüfus potansiyelini yerinde tutmak gibi bir amaç taşıyordu. Tahrir konusunda da Midilli'de Kalonya halkı kırk yıldır tahrir yapılmadığı ve bağ ve bahçelerindeki ağaçların kurduğunu, yeni tahrire gereksinim olduğunu arz etmişlerdi. Bu istek gereği de adada önemli değişiklikler olmuştu: Cevdet Küçük vd, **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**, s. 38,39.40.

³⁴ Machiel Kiel, "Midilli", **DİA**, c. 30, İstanbul: 2005, s. 11-14.

³⁵ İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**- s. 11.

³⁶ Midilli Adası'nda evcil hayvanların yanı sıra ormanlarda karaca ve geyik gibi av hayvanları da mevcuttu. Ancak, Midilli Adası'nı ilginç kılan en önemli hayvan, Türkçe 'de bu adanın ismiyle

Ege Denizi'ndeki birçok adanın aksine Midilli Adası'nda su sıkıntısı çekilmemekte, hatta Osmanlı döneminde 247 çeşmeyle halkın su ihtiyacını fazlasıyla giderilmekteydi. Söz konusu çeşmelere su sağlayan nehirlerden biri olan Volaris, Lepetimos Dağı'ndan doğarak 14 km.'lik bir mesafe katettikten sonra Sığrı yakınlarından denize dökülmektedir. Ayrıca Volaris'ten daha kısa olan birkaç nehir de adanın su ihtiyacını karşılamaktaydı. Midilli kaplıcalar bakımından da oldukça zengindir bir adadır. Kalonya Körfezi yakınlarında Polihnit, Ada merkezinin biraz kuzeyinde Lutra, Yera Körfezi'nde Kelimye ve Midilli kasabasına çok yakın bir mesafede bulunan Sarlıca kaplıcaları bunlardan bazılarıdır. Kaplıcalarının hepsi de yağmur ile deniz suyu karışımından oluşmakta ve sularının çeşitli hastalıklara iyi geldiğine inanılmaktaydı. Adada kayda değer bir madeni zenginliğin bulunmamasıyla birlikte iyi kalite olmamasından dolayı işletilmeyen kromun yanı sıra, 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'ndeki iki antimon madeninden biri Midilli Adası'nda bulunduğunu ayrıca siyah akik de adada çıkarılan madenlerden biri olduğunu belirtmek gerekir³⁷.

Osmanlı döneminde Midilli'nin ticari hayatı, Anadolu kıyıları ile çok yakından bağlantılıydı. Özellikle Ayazmend (Altınova) ve Edremid kazaları ile ticarî bağları, birbirlerine kenetlenmiş bir görünümdeydi³⁸. Ada'nın kayalık ve dağlık yapısından dolayı Midilli'nin fethinden itibaren arpa, buğday gibi hububatın ve bazı evcil hayvan ihtiyaçları Bergama ve Ayazmend kazalarından karşılanmaktaydı³⁹.

---

anılan Midilli atlarıydı. Osmanlı döneminde bu atlar ormanlarda vahşi olarak yaşamakta, halk tarafından yakalanıp ihraç edilmekteydi: Elif Yeneroğlu Kutbay, "Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayetine Etkileri", s. 38.

³⁷ Midilli kasabasına 1.5 saatlik mesafede bulunan 46°C sıcaklıktaki Sarlıca Kaplıcası'nın yakınında, eski mutasarrıflardan Fahri Bey tarafından bir misafirhane inşa edilmişti. Adanın kuzeybatısında da cilt hastalıklarına iyi geldiğine inanılan kaplıcalar bulunmaktaydı: Elif Yeneroğlu Kutbay, **A.g.t.**, s.37, 38, 39.

³⁸Feridun M. Emecen, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nın Malî Yapısı ve Vergi Sistemi", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, (Ed. İdris Bostan), s. 62.

³⁹ Midilli Kadısı gönderdiği arzda, Midilli halkının kendisine başvurarak arazilerinin dağlık ve kayalık olmasından dolayı fetihten bu yana buğday, arpa, sair hububat ve koyun, keçi gibi ihtiyaçlarının Bergama ve Ayazment kazalarından temin ettiklerini, ancak yiyecek satmak için gelen gemilerin iskelelerde bulunan görevliler tarafından engellendiğini, ihtiyaçları olan satın almayı yapabilmeleri için kadıların da kendilerinden padişah fermanı istediklerini bildirmişti: Cevdet Küçük vd, **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**, s. 259.

*Kemer/Burhaniye.

17. yüzyılın ikinci yarısına kadar devlet işletmesi olarak Midilli tuzlası ön plana çıkmıştı. Bu vergi ünitesi, doğrudan merkezî karakterli olup yanında gümrük gelirleri (Edremit ve Kemer* iskeleleri bağlantılı) mum imalatı, balık avcılığı, pazar vergi kaynakları mültezim aracılığı ile toplanmaktaydı. Fakat adanın temel gelir kaynağı olan zeytinyağı üretimi doğrudan İstanbul sarayına bağlı hale getirilmişti⁴⁰. Midilli'nin ticaret dışında mukataa haline getirilen ürünlerine bakıldığında zeytinyağı üretiminin ön plana çıktığı görülmektedir⁴¹.

Zeytinyağı ticaretinin yanı sıra adanın diğer ticari kaynakları; deri tabaklamak için kullanılan meşe palamudu, pirinç, tuz, mum ve sabun üretimi ve balık avcılığı idi. Seyyah Olivier, 1790'larda Midilli ve Molova şehirlerinin yer aldığı bölgelerde verimli ovaların olduğunu ve Ada Türklerinin büyük çoğunluğunun buralarda yaşadığını belirtmiştir. Midilli Adası'ndan her yıl İstanbul'daki saray mutfağı için temin edilen incir, kuru üzüm, soğan, sarımsak, limon ve narenciye ürünleri önemli bir ticari canlılığa neden oluyordu. Bu ticari canlılığın getirdiği refah Midilli halkının, 1821'de başlayan Yunan isyanına katılmamasında önemli bir etken olmuştur⁴².

İstanbul'un bütün yağ ve sabun gereksinimi Midilli'den karşılanmaktaydı. Bu nedenle ada ekonomik açıdan Osmanlı Devleti için büyük önem arz etmekteydi. Yine Seyyah Olivier'e göre; yarısını Türklerin yarısını da Rumların meydana getirdiği 40.000 nüfuslu adada üretilen 40.000 kental zeytinyağının tamamının İstanbul'a gönderildiğini, adanın çok geniş zeytin ağacı alanlarına

---

⁴⁰ Zeytin yağı üretimi, doğrudan İstanbul sarayına bağlı hale getirilmişti. Molova'da on kadar manastır saray ahırları için gerekli zeytinyağını göndermekle yükümlü kılınmıştı. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düzenli olarak İstanbul'a saraya gönderilen zeytinyağının zamanla ticari öneminin artması üzerine gönderilmesi aksamaya başladı. Hatta Limona Manastırı rahipli Şubat 1709 yılında İstanbul'a başvurarak zeytin ağaçlarının çoğunun Müslümanlara satılmış olması nedeniyle zeytinliklerinin kalmadığını, saray ahırları için zeytinyağı göndermekten aflatırını talep ediyorlardı: Feridun M. Emecen, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nın Malî Yapısı ve Vergi Sistemi", s.64.

⁴¹ Resmi bir belgede de Ada'nın devlete ait gelirinin zeytinyağından ibaret olduğu belirtilmektedir: Feridun M. Emecen, **A.g.m.**, s. 63.

⁴² Zeytincilik Midilli'de önemli bir ekonomik faaliyet olarak ön plana çıkmaktadır. Tanzimat döneminde Midilli Adası'nı ziyaret eden sultan Abdülmecid tarafından zeytin üreticisi Müslümanların içinde buldukları zor durumda karşısında kendilerine, düşük faizle, üç bin kese borç verilerek zeytin üretiminde yaşadıkları sorunların çözülmesi hedeflenmiştir: İdris Bostan **Midilli'nin İşgal Günlüğü 1912**, s. 11.

sahip olduğunu ifade etmekteydi⁴³. Zeytinyağının ticarî önemi artması ve ticaretin başka ellere geçmesi üzerine, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren saraya gönderilmesinde aksamalar başlamıştı. Tanzimat'tan itibaren adada üretilen zeytin ve zeytin mamullerinin dışarıya satışına yasak getirilerek, söz konusu bütün ürünlerin devlet denetiminde İstanbul'a getirilip gerekli dağıtımın yapılması yoluna gidilmiştir. Midilli'de en önemli ekonomik faaliyetin olarak zeytincilik ön plana çıkmaktaydı. Tanzimat döneminde Sultan Abdülmecid adayı ziyareti sırasında, zeytin üreticisi Müslümanlara zorluklarını çözmeleri için Sultan'ın ihsan olarak düşük faizle, üç bin kese borç verilmişti⁴⁴.

Midilli ve gelir kalemi kapasitesi itibarıyla büyük adalarda vergi birimleri birkaç ayrı üniteye bölünmüş olduğu görülmektedir. Tımarların olduğu yerlerde tımarlı sipahiye tahsis edilen köy birimlerinden bulunmakta ve vergileri de maaş karşılığı ilgili tımar sahibi toplamaktaydı. Midilli'de bu şekilde yaklaşık 120 tımarlı köy bulunmaktaydı⁴⁵. Bu köylerin bazıları sadece Müslümanlardan oluşurken, birçok da karma yani Müslüman ve Rumların bir arada yaşadığı köyler mevcuttu⁴⁶. Ayrıca Tanzimat uygulamaları iltizam usulüne son verilerek, vergi gelirlerinin yeni oluşturulan muhassıllık teşkilatı içinde, maaşlı memurlar eliyle toplanılması yöntemi seçilmiştir. Böylece halkın üzerindeki ağır vergi yükü hafifletilmesi amaçlanmıştır⁴⁷.

A-4) Midilli Adası'nda Osmanlı Vakıfları

Vakıf kurumu hayır amacı taşımakla birlikte Osmanlı fetih siyaseti de ile de yakından ilgilidir ve fethedilen bölgelerde kurulan vakıfların bu bölgelerin

⁴³ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nın Malî Yapısı ve Vergi Sistemi", s. 65.

⁴⁴ Metin Ünver, "Tanzimat'ın Midilli Adası'nda Tatbiki", s.195.

⁴⁵ Feridun M. Emecen, **A.g.m.**, s. 68,71.

⁴⁶ Midilli Adası'nda birçok sipahi bulunuyordu. Sipahiler, adanın asayışı ve muhafazasında önemli rol oynuyorlar ve herhangi bir sefer sırasında da sefere gidiyorlardı: İlhan Şahin, "Osmanlı Klâsik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, s.143.

⁴⁷ Dolaysız vergiler olarak, daha önce alınan çok sayıda verginin kalkmasıyla gündeme getirilen "an-cemaatin vergi" veya hukuki tabir ile sadece vergi, âşâr ve ağnam, cizye ve bedel-i askerî dolaylı vergi olarak ise gümrük vergileri, damga resmi ve çeşitli harçlar sayılabilir. Ancak iki yıl sonra muhassıllar eliyle toplanan verginin, iltizam sistemiyle sağlanan verginin çok altında kaldığı ortaya çıkmıştır. Diğer başka olumsuzluklar da göz önünde bulundurularak yeni bir mülkî yapılanmaya gidilmiştir: Metin Ünver, "Tanzimat'ın Midilli Adası'nda Tatbiki", s. 61, 62.

Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında çok büyük rol oynamıştır. Diğer bütün Osmanlı topraklarında olduğu gibi fetihlerinden itibaren Ege Adaları'nda da hemen vakıfların kurulduğu görülmektedir. Adalarda kurulan vakıflara, padişahlar ve adaların fethinde emeği geçen devlet adamları öncülük etmişlerdir⁴⁸.

Osmanlı Devleti'nin bu iskân siyaseti, diğer bütün Osmanlı topraklarında olduğu gibi Ege Adaları'nda da uygulanmıştır. Fetihten itibaren Ege Adaları'nda kısa sürede vakıflar kurulduğu bu vakıflara, Padişahlar ve adaların fethinde emeği geçen devlet adamlarının öncülük ettiği görülmektedir. Padişah, Valide Sultan, Hanım Sultan ve Padişah kızları, devlet adamları ve reaya tarafından kurulan bu hayır eserleri sayesinde adalar da diğer Anadolu şehirleri gibi kısa zamanda bir Türk ve İslâm şehri kimliğini kazanmışlardır⁴⁹. Adalarda yaşayan halkın faydalanması için veya başka bir yerdeki vakfa adalardan gelir tahsisi biçiminde ortaya çıkmaktaydı. Bu vakıflaşmanın üçayağı bulunmaktaydı: Padişahlar ve saray kadınları vakıfları, devlet adamlarının ve askerî zümre mensupları vakıfları ve reaya vakıfları. Her ne kadar büyüklükleri, gelirleri ve hizmet verdikleri kitlelerin genişliği itibariyle padişah ve devlet büyüklerinin kurdukları vakıflar ön plana çıkmakta ise de, reaya vakıfları, bölgenin Osmanlı tebaası olan Müslüman reaya tarafından vatan olarak görüldüğünün ve kabul edildiğinin önemli bir işareti olması nedeniyle daha çok önem arz etmektedir⁵⁰. Midilli, vakıfların çok olduğu adalardan biridir. Midilli Adası'nda Evkaf-ı Hümayun'a bağlı vakıfların 1840 Mart-Şubat arasına ait muhasebe defterlerine göre devlet adamlarının kurdukları vakıfların haricinde 55'i aynî, 40'ı nakdî vakıf olmak üzere 95 adet vakıf bulunmaktaydı⁵¹.

---

⁴⁸ İmparatorluğa yeni katılan topraklarda, başta cami olmak üzere, imarethane, zâviye gibi dînî ve sosyal amaçlı tesisler kurulur ve bu tesislerin etrafında Müslüman nüfus yerleşmeğe başlardı. Bu acıdan yeni kazanılan topraklarda vakıf müesseselerinin kurulması, Osmanlı Devleti'nin iskân siyasetinin son aşamasıdır ve o bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tam olarak sağlandığının göstergesidir: Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, s. 116.

⁴⁹ Vakıfların bir kısmı doğrudan adalar ahalisinin yararına sunulmuştur. Bir kısım ada toprakları, hane, dükkân, han ve menzil gibi kira gelirleri ise başka yerlerde kurulan vakıflara tahsis edilmişlerdir: Ömer İşbilir, **A.g.m.**, s.115, 116.

⁵⁰ Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, s. 134.

⁵¹ Adalarda ayrıca Haremeyn Vakıfları bulunmaktaydı. Bu vakıflar, İslâm'ın iki kutsal şehri Mekke ve Medine'ye duyulan alâka ve saygı nedeniyle Osmanlı Sultanları ve halkı, Mekke ve Medine halkına hizmet amacıyla kurulmuşlardı. Midilli'deki Haremeyn Evkafı içinde, özellikle Zeytin bahçeleri dikkati çekmekteydi. 1839 senesine ait Midilli Haremeyn Evkafı kayıtlara göre hemen

Öte yandan yüzyıllar süren Osmanlı hâkimiyeti sırasında adada birçok imar faaliyet gerçekleştirildi. Örneğin; Barbaros Hayreddin Paşa tarafından yaptırılan medrese ve imaret adanın şenlendirilmesinde ve kültür hayatının geliştirilmesinde etkili olmuştur. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde adada 61 cami, 7 tekke, 4 medrese, 147 okul, 38 hamam, 93 kilise-manastır mevcuttu⁵².

Kurulan her vakfın yönetim koşullarının belirtildiği bir vakfiyesi ve bu vakfiyede belirtilen koşulları yerine getirmekle görevli mütevellî heyetleri vardı. Yunanistan Devleti kurulduktan sonra Osmanlı yönetimin sona erdiği diğer topraklar gibi Yunan işgalinden sonra Midilli Adası'nda da Evkaf İdare Komisyonu'nun yerini, Cemaat-ı İslâmiye İdareleri almıştır. Yunanistan Krallığı sınırları içinde kalan Müslüman cemaatlerin sağlıktan eğitime her türlü sorununu üstlenen ve çözmeye çalışan merciler olmuşlardır. Hatta aşağıda ilgili bölümde ayrıntılı ele alacağımız üzere, Müslüman Türk cemaati içinde yayınlanan Türkçe gazetelerin yayın hayatını devam ettirebilmeleri için maddi destek sağlayan Cemaat-ı İslâmiye İdareleri, Balkan Savaşları ve Mübadele sürecinde de Müslüman cemaatin sağlıklı bir şekilde göçünü sağlamak amacıyla seferber olacaklardı⁵³.

A-5) Osmanlı Döneminde Midilli Adası'nda Eğitim

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde Türklerin yaşadığı bölgelerde okulların yetersiz olması nedeniyle 19. yüzyılın sonlarında faaliyetler hızlanmıştır. Nitekim vilayetin emri ve teşviki ile Midilli'de bir Cemiyet-i İlmiye teşkilâtı kurularak,

---

tamamı reaya tarafından kurulmuş olan 83 adet vakıf bulunmaktaydı. Vakıf sahipleri içinde kadınların da azımsanmayacak bir sayıda olduğu görülmektedir. Haremeyn'e tahsis edilen evkafın bir kısmında vâkıfın ismi belirtilmekte ise de bir kısmının vâkıfı dahi bilinmediğinden sadece tahsis olunan arazi, bahçe, ev, dükkân vs.nin isimleriyle deftere kaydedilmişlerdir. Ayrıca Haremeyn Evkafı içinde bazılarının Mekke, Medine, Kudüs veya hac yolları, su kuyuları gibi tayin oldukları yerler de belirtilmekteydi: Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", s.117-132, 133, 134.

⁵² İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s.11.

⁵³ Cemaat-i İslâmiye İdareleri, göç eden Müslüman ailelerin bu yolculuğu gerçekleştirebilmeleri veya gittikleri yerlerde hemen günlük geçimlerini sağlayabilmek için ellerinden geldiğince yardımcı olmak için çabalamaktaydılar. Örneğin; 1914 yılında Vodina'dan Osmanlı topraklarına göç eden bir aileye, Vodina Cemaat-ı İslâmiye idaresi'nce Selanik'e kadar tren parası sağlanmış, Selanik'ten İzmir'e kadar olan yol masraflarının da Selanik Cemaat-ı İslâmiye İdaresi tarafından karşılanması için başvurulmuştur: Ayşe Nühket Adıyeko, **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat örgütlenmeleri: 'Cemaat-ı İslâmiyeler' 1913-1998**, SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 1/2001, Ankara 2001, s. 49, 50, 52-55.

eğitim ve ğretim kurumlarının sayısını ve kalitesini arttırmak amaçlanmıştı⁵⁴. Namık Kemal'in Midilli mutasarrıflığı sırasında işlerlik kazandırılarak en verimli dönemini yaşayan Cemiyet-i İlmiye, ilk icraat olarak, ahalinin maddi desteği ile Midilli kasabasında bir merkez sıbyan mektebi yanı sıra, Molova kasabası, Yera Nahiyesi ve Sarlıca Karyesinde mektepler açılmış, eğitim yöntemlerinin yenileştirilmesine çalışılmıştır⁵⁵.

Cemiyet-i İlmiye ile usul-i cedid olarak bilinen yeni eğitim tarzı hayata geçilmiştir. Yeni eğitim biçimini desteklemek için, gelirlerini tahsil edecek kimsesi kalmamış İslâm vakıflarının Cemiyet-i İlmiye'ye devredilmesi kararı alınmıştır. Bunlardan elde edilecek sermayeyle Midilli Adası'ndaki Müslümanların yaşadığı her karyede öncelikli olarak erkek çocukları ve sonrada da mümkün olursa kız çocukları için ibdidaî mektep açılması planlanmıştı. Ayrıca Müslüman ve Hıristiyan fakir çocukları için Sanayi Mektebi açılması gerektiğini düşünen Namık Kemal, Müslüman ve Hıristiyanlardan meydana gelen bir toplumda eğitimin birleştirici bir müessese olduğuna inanmaktaydı. Hükümet tarafından yapılan yasal düzenlemelerle, evkaf-ı munderise (gelirleri kalmamış vakıflar) ve öşür gelirlerinden eğitime pay ayırmaktaydı. Bu düzenleme Namık Kemal'in Mutasarrıflığı döneminde uygulamaya konulmuştur. Okulların ihyası ve eğitime sürdürebilmesi için bu kaynakların yanı sıra Müslüman cemaatin de mali desteğine gerek duyulmakta ancak bu destek Rum cemaatine nispeten daha düşük seviyede kalmaktaydı. Bununla ada genelinde ve özellikle Müslümanların yaşadığı her köyde kız ve erkek çocuklarına yönelik okullar açılmasına özen

---

⁵⁴ 19. yüzyılın başlarından itibaren değişik adlarla birçok cemiyet-i İlmiye kurularak, Osmanlı toplumunda eğitim ve kültürün gelişmesine önemli katkı sağlanmışdır. Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin diğer adalarında bu teşkilâtların ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemesine karşın Midilli Adası'nda ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmektedir. 1884 tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi'ne göre, Midilli'deki Cemiyet-i İlmiye Heyeti başında Müftü Efendi bulunmaktaydı. Cemiyet üyeleri ise; Midilli Adası'nın önde gelen Müslümanlarından olan Mustafa Efendi, Halim Bey, Abdi Efedî, Hacı Bekir Ağa, Salim Bey, Ahmed Bey, Hasan Bey, İsmail Efendi'den oluşuyordu. Cemiyet, daha sonraki yıllarda da Midilli müftüsünün başkanlığında çalışmasını sürdürmüş ve her dönem de Midilli Adası'nın önde gelen Müslümanları Cemiyetin üyeleri arasında yer almıştır: Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 303, 304, 305.

⁵⁵ Elif Yeneroğlu Kutbay, "Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayetine Etkileri", s.64.

gösterilmiş, böylece 1882 yılına gelindiğinde, Namık Kemal'in açılmasına öncülük ettiği okul sayısı on beşi bulmuştu⁵⁶.

Cemiyet-i İlmiye sayesinde Midilli kasabasında sıbyan mektebi, Molivo, Yere Nahiyesi ve Sarlıca köyünde okullar açılmış, aynı zamanda eğitim yöntemlerinin yenileştirilmesi ve iyileştirilmesi için çaba harcanmıştır. Bu çabaların sonucu olarak; Hicri 1312 (1895-1896) tarihli Vilayet Salnamesi verilerine göre; Midilli kasabasında Müslümanlara ait, hem yatılı hem gündüzlü eğitim veren bir idadi, dört rüşdi ve üçü kızlara mahsus olmak üzere on dokuz iptidai mektebi bulunmaktaydı⁵⁷.

TABLO-I⁵⁸						
MİDİLLİ SANCAĞI'NDA OKUL VE ÖĞRENCİ SAYILARI						
(1890)						
Kazalar	Müslüman		Rum		Katolik	
	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci
Merkez	9	200	48	2.823	1	40
Molova	22	350	53	3.569	-	-
Pilmar	2	30	21	893	-	-
Yunda	-	-	2	350	-	-
Toplam	33	580	124	7635	1	40

⁵⁶ Namık Kemal, Midilli halkının her şeyden daha yatkın olduğu gemicilikte, tüccar gemilerine kaptan yetiştirebilecek bir özel okul kurulması fikrindeydi. Midilli Müslümanlarının neredeyse tamamı Rumca konuştukları gibi Hıristiyanları da Türkçe öğrenmeyi ticari menfaatleri saymaları gerektiğine inanıyordu. Öte yandan Midilli Müslümanları arasında eğitimin gelişmesine katkı sağlayan bazı hayırseverlere rastlanmaktaydı. Örneğin; emekli topçu yüzbaşı Hacı Yakup Ağa, Namık Kemal'in mutasarrıflığı zamanında Sıgri'de yetmiş-seksen öğrenci kapasiteli bir ilkokul inşa ettirmiştir. Yine aynı kazada rüştiye mektebi bulunmadığı için Hacı Cemil Efendi adın bir hayırsever tarafından eski ve harap bidayet mektebi yıktırılarak, yeniden bir mektep inşa ettirmek istemişti. Yapılacak olan mektebin birinci katı ilkokul, ikinci katı rüştiye olması planlanmıştı. İnşaat bitti, ilkokul faaliyete geçti fakat okulun rüştiye bölümü için gereken mali kaynağın ilgili nezaretten temin edilmesi konusunda sıkıntı yaşanmıştı: Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 305, 306, 312, 313.

⁵⁷ Elif Yeneroğlu Kutbay, "Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayetine Etkileri", s. 64.

⁵⁸ Metin Ünver, "Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s.316

Tablodan anlaşılacağı gibi Müslüman cemaate ait ada genelinde faaliyet gösteren 33 okulun 1'i lise, 1'i ortaokul geri kalan 31'i de ilkokul olarak hizmet vermekteydi. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 580 olup okullardan 9 tanesi Midilli merkezde bulunuyordu. Yeni açılmış olan ve kiralık bir binada hizmet veren lisede 40 öğrenci eğitim almaktaydı. Yukarıdaki istatistiğe bakıldığında, geçmiş on yıla oranla Midilli Adası genelinde öğrenci sayısında gözle görülür bir azalma yaşandığı görülmektedir. Bu azalma tek başına nüfus artış oranına bağlı olmayıp özellikle ilkokulların finansmanında sıkıntı ve ilgisizliğin de etkisi olduğu söylenebilir⁵⁹. Bununla birlikte Yunanistan'ın Midilli'yi işgalinden sonra adadaki Müslüman çocukların eğitim faaliyetleri daha çok gerileyecek hatta durma noktasına gelecektir. Bu dönemde Midilli Cemaat-ı İslamiye İdaresi'nin eğitim faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütemediği anlaşılmaktadır. 7 Eylül 1922 tarihli Midilli Gazetesi'nde Halim Niyazi'nin "Kızlarımızın Terbiyesi" başlıklı yazısında, Avrupa'yı örnek verip İstanbul'da genç kızların yüksek okullarda başarıyla okudukları haberini aldıkları, bundan memnunluk duyduklarını ancak bu sayının da yeterli olmadığını belirlemekteydi⁶⁰.

Midilli Rumlarının eğitimleri ise millet sistemi dâhilinde, cemaatin sorumluluğundaydı. Osmanlı Rumlarının eğitim geleneksel olarak İstanbul'daki Rum Patrikhanesi kontrolündeydi. Kız ve erkek Rum çocuklarının eğitim aldığı orta dereceli okullar, kısmen ahali tarafında iane ile desteklense de, önemli ölçüde kilise tarafından finanse edilmekteydi. Bununla birlikte; Midilli Adası'nda Rum cemaat, bir okul inşa veya tamir ettireceği zaman Konu önce Patrikhane'ye bildiriliyor, Patrikhane konuyu Adliye ve Mezahib Nezareti'ne sunuyor, Nezaret yerel idari birimlerden bilgi ve doküman sağlayıp talep olunan ruhsatın uygunluğunu sorguladıktan sonra konu, Şura-yı Devlet Maliye, Nafia ve Maarif Dairesi'nde görüşülüp inceleniyor ve eğer uygunsa okul binası inşaatı için ruhsat veriliyordu. İnşaatına ruhsat verilen okullar tamamlanıp açıldıklarında, Maarif Nizamnamesi'nin 129. maddesi gereğince denetlenmekteydiler. Söz konusu maddeye göre; özellikle yeni açılacak okullarda görev alacak öğretmenlerin, Maarif Nezareti ya da yerel maarif idarelerince verilmiş diplomalara sahip

⁵⁹ Metin Ünver, "Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s.318, 319.

⁶⁰ Halim Niyazi, "Kızlarımızın Terbiyesi", **Midilli**, 7 Eylül 1922, No.40.

olmaları gerekmektedir. Aynı şekilde; okul müfredat ve ders kitaplarının da Nezaret veya yerel maarif idaresince onaylanması gerekmektedir⁶¹.

Midilli Rum cemaatinin okul ihtiyaçları artan nüfusa paralel olarak zaman içinde artış göstermiştir. Eğitimin gelişmesi için yalnız adada yaşayan Rum cemaati değil, Midilli dışına yerleşmiş Rumlar da maddi katkı sağlamaktaydılar. Eğitime maddi destek sağlanması Midilli Rumları için adeta toplumsal bir zorunluluk haline almıştı. Böylece 1884 yılı verilerine göre, Rum çocukları için, Midilli genelinde toplam 88 okul faaliyet göstermekteydi. Midilli'ye bağlı olup, Osmanlı Devlet görevlileri ve onların aileleri dışında nüfusun tamamı Rum olan Yunda Adası'ndaki üç okul da bu rakama dâhildi. Daha çok Midilli, Molova ve Pilmar'da yoğunluk gösteren okulların 66'sı Rum erkek çocukları için, 22'si de Rum kız çocukları için faaliyet göstermekteydi⁶². Öte yandan Cezair-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin diğer adalarında olduğu gibi Midilli Sancağı'nda, hali vakti yerinde Rumların çoğu çocuklarını yüksek öğrenim yapmaları için Yunanistan'a göndermekteydi. Adaların çoğunda resmi yazışmalar bile Rumca yapılmaktaydı. Vilâyet'in valileri de zaman zaman bu durumdan şikâyetçi olmaktaydı. 19. yüzyılın sonlarında Vilâyet'ten merkeze gönderilen bir raporda; bu durumu düzeltmek için etkin önlemler alınmadığını, 1910 senesinde Vilâyeti teftişe çıkan valinin raporunda çoğu adada Hıristiyan mekteplerinde hâlâ Türkçe derslerinin okutulmadığını belirtilmektedir⁶³.

---

⁶¹ Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 300-318.

⁶² Metin Ünver, **A.g.t.**, s. 314, 315.

⁶³ Elif Yeneroğlu Kutbay, "Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayetine Etkileri", s. 64.

B) YUNANİSTAN'IN EGE'DE YAYILMA POLİTİKALARI VE MİDİLLİ ADASI'NIN İŞGÂL SÜRECİ

B-1) Yunan Yayılmacılığı ve Megali İdea

Megali İdea, 1814 yılında Odesa'da kurulan Etniki Eterya Cemiyeti'nin isyan programının, siyasî tarih literatüründeki simge adıdır. Megali İdea'nın en büyük kazanımlarından birisi, hiç şüphesiz 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesinde yerini almasıdır⁶⁴. Yunan dünyasında 19. yüzyılın yarısından 20. yüzyılın ilk 30 yılına kadar etkili olan Megali İdea'nın hedefleri, Teselya, Epir, Makedonya, Trakya ve Ege adalarını Yunanistan'a dâhil etmek, bütün Yunanları bağımsızlığa kavuşturmak ve tüm dünyadaki Helenleri birleştirerek başkenti İstanbul olan büyük bir Yunan devleti kurmaktı⁶⁵. Bu durumda aslında hedef, Osmanlı İmparatorluğunun topraklarının tamamının bir Yunan devletine dönüştürülmesiydi⁶⁶. Olgunlaştırılan koşullardan sonra Yunanlar, 1821 yılında Osmanlı Devleti'ne isyan ettiler⁶⁷. Mora'da başlayan isyan, yaklaşık on yıl sürdü⁶⁸. Avrupa kamuoyunun desteği ve baskılarıyla, Rumlara bağımsızlığa en yakın adım olan özerk/otonom prenslik statüsünün verilmesine zemin

---

⁶⁴ Bu tarihten itibaren Yunanistan, Batılı devletlerin desteğiyle, sınırlarını sürekli Osmanlı Devleti'nin aleyhine genişletti. Sınırlarını genişlettikçe de topraklarında dâhilinde Müslüman topluluklar çoğalacak bu da azınlık sorunlarını getirecekti: Hikmet Öksüz, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebepleri ve Bazı İstisnaları", T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48/turk-rum-nufus-mubadelesinin-sebep-ve-bazi-istisnolari>.

⁶⁵ Megali İdea, Yunanistan Krallığı kurulduktan sonra ilk kez 1844 yılında anayasa çalışmaları sırasında dile getirilmiştir: Damla Demiröz, "Yunan Düzyazınında 1922 ve Zorunlu Göç", **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der: Müfide Pekin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005, s. 157.

⁶⁶ Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 10.

⁶⁷ Yunan milli hareketi için bkz. Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, (Çev. Müfide Pekin), İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2014, s. 1, 8, 9, 49.

⁶⁸ Yunan isyanında, dağlardan inen Hıristiyan Kleft (Klepht) gruplarının büyük etkisi olmuş, Türklere karşı büyük katliamlar ve yağmalar yapmışlardır. Aynı zamanda Rum din adamları da çanlar çalıp halkı isyana teşvik etmişler ve bu uğurda can verenlere şehitlik mertebesi vaad etmişlerdir. Bununla birlikte Yunan köylüsünün isyan sebebi Osmanlı'nın siyasal baskısı değil, Kilisenin dinsel gücünü kullanarak yürüttüğü maksatlı kışkırtma idi: Ali Fuat Öreñç, **Balkanlarda İlk Dram: Unutulan Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, Babîâli Kültür Yay, İstanbul: 2008, s. 40.

hazırlanacaktı⁶⁹. İngiliz, Fransız ve Rus devletlerinin müdahalesiyle Osmanlı Devleti, Yunanistan Devleti'nin kurulmasını kabullenmek zorunda kaldı. Böylece 1830 yılında, 750.000 nüfuslu ve 55.000 km² genişlikteki bir alan üzerinde Avrupa'nın senelerdir üzerinde durduğu bağımsız Yunan Devleti kuruldu⁷⁰.

Londra'da 3 Şubat 1830 tarihinde müttefikler tarafından alınan karardan sonra, Osmanlı Hükümeti, 24 Nisan 1830'de tanıdı. Böylece, Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa olarak sınırları içinde tam bağımsız bir Hıristiyan devletin varlığını tanımış oldu. Yeni devletin kara sınırları, Güney Rumeli'de Osmanlı Rumları ile komşu duruma gelmişti. Deniz sınırlarına gelince, Ege Denizi'nde Yunanistan'a Eğriboz Adası, Sporad ve Siklad adalarının bir kısmı bırakılmıştı. Kuzeyde Taşöz Adası'ndan Güney'de Meis ve Gados adalarına kadar, başka bir deyişle; 39 derece kuzey enleminin kuzeyinde ve 26 derece doğu boylamının doğusunda kalan adaların tamamı kesin olarak Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştı⁷¹. 30 Ağustos 1832 tarihinde de onaylanan İstanbul Konvansiyon'u ile de Yunanistan'ın kuzey sınırları Arta-Volos (Narda-Golos) hattı olarak kesinlik kazanmıştı⁷². Yunanistan İstanbul Antlaşması'ndan sonra da yayılmacı emelleri doğrultusunda iki ülke sınırlarında sorunlar hiç eksik olmadı⁷³. Ayrıca 1836 yılından itibaren Osmanlı Devleti sınırları içinde görevli Yunan konsoloslarının ve Ortodoks Kilisesi aracılığıyla kurtarılmayı bekleyen Osmanlı Rumları üzerinde ulus bilinci geliştirilme çabaları başlayacaktı⁷⁴. Bunun devamı olarak da Anadolu'daki bütün Hıristiyanların Rum olduğu iddiaları üzerine İstiklâl Savaşı

---

⁶⁹ Her üç prensliğe de özerlik öngörülmekteydi. Birinci Prenslik: Teselya ve Attika Yarımadası (Doğu Yunanistan), İkincisi Epir ve çevresi (Batı Yunanistan), üçüncü prenslik Mora ve Girit olarak belirlenmişti. Daha sonra Navarin olayıyla sarsılan Osmanlı İmparatorluğu 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile karşı karşıya kalacaktı. Bu durum Rum isyanını güçlendirecekti. 22 Mart 1829 tarihinde Londra Protokolüyle, bir prenslik olarak, Osmanlı Devleti'ne vergiyle bağlı yeni bir devlet ortaya çıkacaktı. Sınırları da bu üç büyük devletin inisiyatifiyle belirlenecekti: Ali Fuat Öreñç, **Balkanlarda İlk Dram: Unutulan Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, s. 119-154-173.

⁷⁰ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi, 2000, s. 3.

⁷¹ 1830 Anlaşmasına göre Yunanistan'a bırakılan adalar için bkz. Ali Fuat Öreñç, **Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, s. 199.

⁷² Ali Fuat Öreñç, **A.g.e.**, s. 183-238.

⁷³ 1832 İstanbul Andlaşması imzalandığında Yunanistan'ın nüfusu yaklaşık 800 bin civarındaydı. Osmanlı sınırlarında kurtarılmayı bekleyen Rumların sayısı ise bundan kat be kat fazlaydı. Yayılmacı emellerinin peşinde özellikle Osmanlı'nın zor dönemlerinde, Avrupa büyük devletlerinin koşulsuz desteği ile sınır konusunu canlı tutarak yeni tavizleri koparmaktaydılar: Ali Fuat Öreñç, **A.e.**, s. 229.

⁷⁴ Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 37.

sırasında Yunanistan'ın en başta gelen propaganda malzemelerinden birisi de Patrikhane ve Anadolu Hıristiyanlığı olacaktır⁷⁵.

Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmasında Rusya, İngiltere ve Fransa çok önemli rol oynamışlardır. Farklı stratejik hedef ve amaçlara sahip olsalar da Osmanlı ülkesi sınırları içinde Yunanistan'ın ulus-devlet olarak doğup büyümesinde ve Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişlemesinde adı geçen devletlerin örtüşen çıkarları ve birleşen siyasî baskılarıyla savaşla sonuçlanan fiili kalkışmaları etkili olmuştur. Bu etki savaş alanlarından daha çok, müzakere masalarında yeni uluslararası statülerin doğmasını sağlayan belgelerin imzalanıp yürürlüğe konulmasıyla olmuştur⁷⁶.

Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Yunanistan'ın yayılcılık politikası yeni bir döneme girmişti. Kurulan birçok milliyetçi örgüt, Osmanlı Rum tebaası arasında ayaklanma faaliyetlerine başlamıştı. Bu milliyetçi örgütlerden oluşan küçük gönüllü bir grup Yunanistan'dan Midilli'ye gelerek ayaklanma çıkarmak istemişler ancak başarılı olamamışlardır⁷⁷. Yunanistan'ın kuruluşundaki her türlü haksızlığa ve müttefik devletlerin keyfi sınır belirlemelerine rağmen, Ege Denizi'nde dengeli bir statükonun oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Yunanistan'ın bağımsızlık sonrasında izlediği Megali İdea yani yayılcı politikaları Avrupa'dan da destek görünce, Ege'deki bu dengeli mevcut durum zaman ile bozulacak ve sorunlar ileri dönemlere taşınacaktır⁷⁸.

---

⁷⁵ Anadolu'daki bütün Hıristiyanların Rum olduğunu iddia eden Yunanistan, Anadolu'yu işgalinde Gayrimüslimlerinin hukukunu korumayı bahane etmiş, kamuoyu oluşturmak için her türlü propagandayı uygulamış, Anadolu'daki Hıristiyanları da Patrikhane vasıtasıyla Milli Mücadele aleyhinde faaliyete çağırmıştır: İbrahim Erdal, "Türk Basınına Göre; Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki Tutumu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sa. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 333-343.

⁷⁶ Sertaç Hami Başeren-Ali Kurumahmut, **Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, s. 12.

⁷⁷ Yunanistan'ın yayılcılık hedefi doğrultusunda kurulan gizli örgütler için bkz. Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 37,38.

⁷⁸ Ali Fuat Örenç, **Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığı Yunanistan**, s. 200.

B-2) Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sonrası Midilli Adası

İtalya, 29 Eylül 1911’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan edip Trablusgarp’ta bir askeri harekâta girişti. Burada beklemediği bir direnç ile karşılaşınca Osmanlı Devleti’ni barışa zorlamak için 1912 yılının Nisan ve Mayıs aylarında, Ege’de Osmanlı hâkimiyeti altındaki adaları işgal etmeye başladı⁷⁹. Trablusgarp Savaşı devam ederken, Balkan devletleri de kendi aralarında Makedonya’nın paylaşımını içeren bir ittifak anlaşması imzaladılar. 8 Ekim 1912 yılında Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne savaş ilanı ile başlayan Balkan savaşlarında Yunanistan’a Osmanlı ordusunun deniz yoluyla herhangi bir yardım ve ya takviye almasını önleme görevi verilmişti. Öte yandan Osmanlı Devleti ve İtalya arasında sürdürülen barış görüşmeleri sonuçlanmış ve 16 Ekim’de Uşi (Ouchy) Antlaşması imzalanmıştı⁸⁰.

B- 3) Yunanistan’ın Midilli Adası’nı İşgali

Yunanistan’ın 18 Ekim 1912’de Balkan Savaşlarına katılarak deniz donanması ile Ege Adalarına taarruza başladı. Başlıca hedefi Ege Denizi’ndeki Osmanlı adalarını ele geçirmek olan Yunanistan, Anadolu sahillerini kuzeyden güneye bir dizi halinde kapatan tam on bir adayı işgal etti. Yunanlar, Adaları işgali sırasında Midilli ve Sakız adaları haricinde diğer adalarda ciddi bir direnme ile karşılaşmadı. Hatta Yunanlar tarafından işgal edilen adaların bazılarında Osmanlı askerî ve mülkî personelinin daha önce tahliye edilmiş olması nedeniyle

⁷⁹ Avrupa’nın ulusal birliğini en son tamamlamış devletlerinden olan İtalya, sömürgecilik yarışında, Osmanlı Kuzey Afrikasını yayılma alanı olarak seçmiş ve Osmanlı Devleti’ne 28 Eylül 1911 tarihinde bir ultiatom vererek bölgeyi terk etmesini istemiş, ertesi gün de savaş ilan etmişti. İtalya, Trablus’da güçlü bir direnişle karşılaşmış ciddi bir ilerleme kaydemeyince, savaşı yaymak için; Ege Denizi’nde Osman Devleti’nin hâkimiyetinde bulunan adaları işgal etmeye başlamıştır. 18 Nisan 1912’de Çanakkale Boğazı’nı bombalayan İtalya, 28 Nisan’da Astropalya, 4 Mayıs’ta Rodos, 9 Mayıs’ta Herkit, 12 Mayıs’ta Kerpe, İlyaki, Leryoz, Batno, İncirli, Kaşot ve Kilimli, 16 Mayıs Lipsos, 19 Mayıs Sömbeki, son olarak da 20 Mayıs’ta İstanköy Adası olmak üzere toplam 16 adayı işgal etmiştir. Bunlar da etkili olmayınca İtalya, Osmanlı Devletini iyice zorda bırakmak için başta Midilli olmak üzere Doğu Ege’deki diğer adaları da işgal etmeye niyetlendi: Metin Ünver, “Midilli Adası’nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)”, s.168, 169.

⁸⁰ Avrupa diplomasinin Trablusgarp Savaşı’na yoğunlaşmasından faydalanan Balkan devletleri, Makedonya’yı aralarında paylaşmak üzere Mayıs 1912’de bir anlaşma imzalamışlardı. Buna göre; Kuzey Makedonya Sırbistan’a, Doğu Makedonya Bulgaristan’a bırakılıyor, ayrıca Osmanlı Devleti’ne karşı yapılacak bir savaşta, Bulgaristan, Trakya ve hatta İstanbul’a kadar olan yerleri almak Sırbistan ise Arnavutluk’u ele geçirmek istiyordu. Yunanistan ittifaka sonradan katıldığı için ona hiçbir bölge için söz verilmemişti. Karadağ’ın da katılımıyla, Osmanlı Devleti’ne karşı savaşıcak bir grup oluşmuş oldu: Metin Ünver, **A.g.t.**, s.173

adalar ile haberleşme olanakları zayıflamış ve bazı adaların işgal bilgileri bile zamanında alınmamıştır. Büyük ölçüde kaderlerine terk durumda olan söz konusu adalar için hiçbir şey yapılamadı. Osmanlı'nın pek çok cephede savaşıyor olması, İmparatorluğun adalardaki kara kuvvetlerinin yetersizliği, deniz kuvvetlerinin bu duruma müdahale edebilecek gücünün olmaması nedeniyle adalardaki Yunan işgali, iki buçuk ay gibi kısa sayılabilecek bir sürede de tamamlandı (21 Ekim 1912- 3 Ocak 1913)⁸¹.

Midilli'nin işgalinden yaklaşık bir ay önce ada kumandanı, bağlı bulunduğu İzmir Altıncı Nizamiye Fırkası Kumandanlığından 16-17 Ekim 1912 tarihli Şark Ordusu Kumandanlığının emriyle birkaç zabıt, redif askeri ve müstahfızları Midilli'de bırakarak geri kalan askerî kuvvetlerin mensup oldukları fırkaya katılmak üzere adadan ayrılması talimatlarını içeren iki telgraf almıştı. Aldığı talimat üzerine hazırlıklarını tamamlayan ada kumandanı Vâsıf Bey, 19-20 Ekim Cumartesi- Pazar günü dağ bataryası ile mitralyöz takımı kayıklarla Dikili'ye taşınır. Fakat çok geçmeden Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Ekrem Bey, Ege adalarındaki durumun kritikliğini, ada Rumlarının taşkın hareketlerini ve ada etrafında dolaşan Yunan savaş gemilerini, 20 Ekim 1912'de Harbiye Nezareti'ne bildirerek kumandan Vâsıf Bey ile taburun Midilli'den ayrılmalarına engel olmalarını ister. Ancak Vâsıf Bey'in çoktan Midilli'den İstanbul'a hareket ettiği öğrenilir. Aynı günlerde Yunan donanmasına ait gemiler Sakız ve Midilli hariç İmroz, Taşöz, Bozbaba, Semadirek, İpsara, Bozcaada ve diğer bazı adaları da ele geçirmiş bulunmaktaydı⁸².

Bu gelişmeler üzerine adada asayişin sağlaması için karargâhlarına geri dönen askerler, hemen devriyelere çıkartılmış ve karakollardaki sayı arttırılmıştır. Midilli Nizamiye Taburu, Molova ve Paraşela bölükleri buldukları bölgeyi korumak üzere Midilli Kalesi ile Mustafa Paşa Konağı'na yerleştirilmiş, Midilli bölüğü ise Kumi ve Sarlıca'yı koruma altına almıştı. Yirmi günlük bir beklemeden sonra ada çevresinde Yunan gemilerinin hareketliliğinin artması üzerine; Mustafa Paşa Konağı'ndaki Üçüncü Bölük, Tekke Sırtlarında ve ordugâh

---

⁸¹ İşgal esnasın ilgili makamlara çekilen ve yardım feryatlarını içeren telgraflardan, adalarda bu saldırılara gerçek manada ne ciddi bir irade, ne içeride karşı koyabilecek askeri bir güç, ne de dışarıdan yeterli bir destek olmadığı anlaşılmaktadır: İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s.12, 13.

⁸² İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s. 17-20.

civarında devriye çıkarmaya başlamıştı. Müfreze kumandanı Binbaşı Abdülgani Bey ile birinci Yüzbaşı Samsunlu İsmail Hakkı Bey, Sarlıca mevkiine gidip Müslüman köylülerden Yunan gemilerinin hareketleriyle ilgili bilgiler toplamışlardı. Bu bilgileri Harbiye Nezareti'ne ve İzmir Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'na bildirilerek gerekli sayıda top ve mitralyöz istenmişti. O sırada Midilli'de bulunan 1314 Osmanlı askerinin kullandığı tüfekten 800'ü mavzer, 514'ü martin silahından ibarettir⁸³.

Bu sırada Osmanlı donanması, Balkan Savaşı nedeniyle Marmara ve Karadeniz'de Bulgar ordularının İstanbul'a geçişini önlemekle meşguldü. Yunan amirali Konsduriotis, Midilli'yi işgal etmek için 20 Kasım 1912'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'ndan yola çıkan Averof zırhlısı, beraberinde dört zırhlı, üç muhrip, iki torpido ve iki de nakliye gemisi olmak üzere Midilli önlerine geldi. Ertesi gün Pire'den yola çıkmış olan takviye gemileri de Midilli'ye ulaşmıştı. Midilli'nin kuşatıldığına dair Bahriye Nezareti'ne ulaşan ilk haber, 21 Kasım 1912 günü Ada'nın Liman Reisi tarafından verildi. Ada'daki Osmanlı kuvvetleri 18. Adalar Alayı'nın ikinci taburundan ibaretti ve savunma sırasında yardım gelmesi ihtimali nedeniyle asker ada içlerine çekilmişti⁸⁴.

Averof zırhlısına gelen Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi ve beraberindekilere, 24 saat müsaade istemelerine bile karşı çıkarak hemen teslim olmalarını teklif etmişti. Yunan amiralinin kan dökülmemesi için yaptığı teslim teklifini ada kumandanı Abdülgani Bey kabul etmeyerek, askere Tekke Bayırı'na hareket emri vermiş ve halktan da kendilerine katılmalarını istemişti. Müfreze kumandanı Abdülgani Bey'in teslim olmayı reddetmesi üzerine, sadece askerinin içeriye çekilmesi için yarım saat süre tanınacak ve bu sürenin sonunda Yunan askeri Ada'ya çıkartma yapacaktı. Asker, Kalapados Karargâhına gönderilirken Abdülgâni Bey, düşman askerinin Ada'ya çıkışını Tekke Bayırı'ndan izlemişti.

---

⁸³ İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s. 21.

⁸⁴ Yunan donanması, bazı muhriplerini Bozcaada-Saros hattında bırakarak Averof zırhlısı ile beraberinde dört zırhlı, üç muhrip, iki torpido ve iki de nakliye gemisi olmak üzere Midilli önlerine geldi. Ertesi gün Pire'den yola çıkan ve içinde 15 subay ve 1019 er bulunan ve iki makineli tüfek taşıyan dört nakliye gemisi bir muhribin himayesinde Midilli'ye ulaştı. Kurban Bayramı'nın ikinci gününe tesadüf eden 21 Kasım 1912 Perşembe günü, sabah ezanına bir saat kala Midilli sahillere yaklaşan düşman gemileri nöbetçiler tarafından fark edilmiş, derhal tedbir alınmaya başlanarak tabur sandığı, mutfak ve depo eşyaları hemen Kalapados'daki karargâha taşınmıştı: İdris Bostan, **A.g.e.**, s. 21, 22, 30.

Midilli'nin işgali karşısında askere çağrılan yerli Hıristiyan ihtiyatları bu emre uymayıp Yunan ordusuna katılmışlardı. Bütün resmi dairelere Yunan bandırası çekilmiş ve kale, gümrük, karantina, Müslüman mektebi, telgrafhane binaları işgal edilmişti⁸⁵.

Bu arada Yunan askeri, içerilere çekilen ve 400'ü Hıristiyan olan 1800 civarındaki Osmanlı askerini takip etmek üzere, yerli gönüllülerden oluşan kıtaların öncülüğünde topçu kuvveti birlikleri ile harekete geçti. Bu arada sadece belediye memurları ve dini görevliler yerinde bırakılarak Osmanlı yönetim kadroları derhal değiştirilmişti. Aynı zamanda Rum halktan bazıları, Osmanlı Hükümet binasının camlarını kırdıkları gibi hapisanedeki mahkûmlar serbest bırakıldılar. Yaklaşık on gün sonra da Midilli'de bulunan Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Ekrem Bey ve Midilli Meclis üyelerinin esir edilerek Pelepones vapuru ile Pire'ye gönderildiği haberi geldi⁸⁶.

Yunan işgali karşısında en ciddi direniş Midilli ve Sakız adalarında gösterilmiştir. 21 Kasım 1912'de Midilli'de başlayan Yunan işgaline adadaki Osmanlı askerleri, 21 Aralık tarihine kadar mukavemet etmiştir. Sakız Adası'nın işgali ise, 24 Kasım'da başlamış, 3 Ocak 1913'te tamamlanmıştır⁸⁷.

İstanbul halkı, Midilli'nin işgalini, işgalden iki gün sonra gazetelerden öğrenecektir. Yine işgalden iki hafta önce Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, 13 Kasım 1912'de Neo Logos Gazetesi'nin Midilli'de yayınlanan Pifes Gazetesi'nde naklettiği haberi, "Midilli Ahvali" başlığıyla okuyucusuna duyuracaktır. Habere göre; Midilli civarında Yunan gemilerinin görülmesi üzerine Midilli Metropolitisi öncülüğünde toplanan meclis, Yunanların adaya çıkartma yapması durumunda

---

⁸⁵ Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 175,176.

⁸⁶ Aynı haberlerde, birçok camide Müslümanların ibadetlerinin engellendiği, işgalci güçlerin silah ve cephane aramak bahanesi ile evlere girip yağmalama yaptığı, Midilli'de bir katliam yaşandığı bildirilmekteydi. Yunan ordusu adaya beraberinde 200 Girit eşkıyası ile çıkarma yapmıştı. Adadaki Osmanlı Rumlarından bazıları da bunlarla birlikte civar köylerde Müslümanları öldürüyorlar, evleri yağmalayıp yakıyorlardı. Bu gelişmeler olurken, Rum kadınlar, Yunan askerinin geçeceği yerlere Osmanlı bayrağı sermiş, yerli Rum halkı, ev, gazino gibi binalara Yunan bayrağı asarak, silah atarak sevinç gösterileri yapmaktaydı. Ayrıca Osmanlı ordusu içinde görevli 1200 civarında Hıristiyan asker de mavzer ve bombalarıyla kaçarak Yunan askeri tarafına geçmişlerdir. Kumandanlık kaleminde çalışan Agop ve Sergis adında iki Ermeni de bütün şifre, telgraf ve anahtarların bulunduğu çantayı alarak kaçtılar. Bunun dışında taburdaki Müslüman askerlerden bazıları gidip silahını teslim edip saklandı, bazıları firar etti: İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s.22, 26, 29, 30, 32, 37.

⁸⁷ Metin Ünver, "Midilli Adası'nın idari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)", s. 174.

şehrin zarar görmesini önlemek için Osmanlı askerinin kasaba haricinde savunma yapmasını düşünmüş ve bunu Mutasarrıflıktan rica etmişlerdi. Bunun üzerine askerî ve mülkî yöneticiler, gereken tedbirlerin alındığını belirteceklerdir⁸⁸.

İşgalden iki gün sonra 23 Kasım 1912 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *Midilli Şehri'nin İşgali* başlığıyla vererek on yedi gemilik bir Yunan filosunun adayı kuşattığı haberini verecekti. Kuşatmadan önce teslim ol teklifi yapılmıştı. Teslim teklifini mutasarrıf kabul etmişti. Bununla birlikte Osmanlı askeri savaşmak üzere adanın içlerine çekilmişti. Gazete ayrıca Yunan savaş gemilerinden adaya 3500 asker çıkartıldığı bilgisini de vermektedir⁸⁹. Aynı haber, aynı gün İkdâm Gazetesinde de “*Midilli Ceziresi'nde*” başlığı ile yer almıştı⁹⁰.

B-4) Midilli Adası'nın İşgali Sırasında Yaşanan Trajik Olaylar

Ada'nın içlerine çekilmiş olan Osmanlı askeri ile Yunan ordusu arasında Kalapados yakınlarında büyük bir çatışmalar olurken, Midilli civarında bir köyün Müslümanları, örfî idare kararlarına uymayıp silahları bırakmadığı için köye gelen ve kendilerinden sayıca üstün düşman askerleri ile girdikleri şiddetli çatışmada hepsi hayatını kaybetmişti⁹¹.

16 Aralık sabahı ise bir Yunan kruvazörü, Molova'ya gelerek Müslümanlara ait yelkenlileri teslim almak istemiş, gemi sahiplerinin ateş ederek karşılık vermesi üzerine gemiler ve iskele topa tutulmuş, bu bombardıman esnasında Molova Liman Dairesi ve Karantina binası yanmıştı. Midilli'de ise Müslüman halk üzerinde baskılar sürmekteydi. Ada Müslümanlarının önde gelenleri tutuklanmıştı. Öte yandan düzenli Yunan askeri dışında gönüllüler de adada olaylara sebebiyet vermekteydi. Yerli halkın da Yunanlarla işbirliği yaparak Türklere acımasız davranması, Türk halkının kendisini ihanete uğramış hissetmesine neden olmuştu⁹².

⁸⁸ *Tasvîr-i Efkâr*, 31 Ekim 1328, s. 2.

⁸⁹ *Tasfir-i Efkâr*, 10 Kasım 1329, s. 2.

⁹⁰ *İkdâm*, 23 Kasım 1912, s. 3.

⁹¹ İdris Bostan, *Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912*, s. 26, 27.

⁹² İdris Bostan, *A.g.e.*, s. 27,29.

Midilli'nin işgali üzerine Yunan askerine yardım ve rehberlik etmek için oluşturulan çeteler ve onlara Batı Anadolu'dan katılan bazı Rum vatandaşlar, Midilli şehri yakınlarındaki köyleri basarak, mallarını yağmalamışlar, savunmasız Müslüman halkın kimi öldürmüş, kimi kadınlara tecavüz edilmiş, kadın ve kızların başlarını açılarak, zorla kahvehanelere götürülüp, taciz edilmişlerdir, Bu duruma engel olmak isteyenler de öldürülmüştür. Bütün bunlara karşın; yerli Rum halktan bazıları Müslüman halkı korumuş ve himaye etmiştir⁹³.

Osmanlı tebaası olmasına rağmen Yunan ordu ile işbirliği yapan ve Müslüman ahaliye zarar veren bu Gayrimüslimlerden bazıları İzmir Divan-ı Harbi Örfisi'nde yargılanmış ve suçu sabit görülenler, Ceza Kanunu'nun 48. maddesine göre idam edilmiştir⁹⁴.

Yunan Müfreze Kumandanı, 14 Aralık'ta Kalonya'ya giderek, Binbaşı Abdülgani Bey'e tekrar teslim ol çağrısı yaptı. Abdülgani Bey de askerlerinin cephanesi bitmeden ve kasaturaları kırılmadan teslim olamayacağını bildirdi. Günlerce süren çarpışmalardan sonra askerinin dayanma gücü kalmadığı, esas itibariyle de cephane bittiği için 21 Aralık 1912'de yapılan bir protokol ile Midilli'deki Osmanlı askeri harp esirini olarak teslim oldu⁹⁵.

Yunanistan, İtalya'nın işgal ettiği adaların dışında Cezair-i Bahr-ı Sefîd Vilâyeti'ni oluşturan adaların büyük bölümünü ele geçirmesiyle vilayet fiilen ortadan kalkmış oldu. Bununla birlikte, 14 Şubat 1914 tarihinde Londra'da

---

⁹³ Öte yandan Ada'nın işgali sırasında meydana gelen çatışmalar korkan silahsız bir kısım Müslüman halk, Galloni köyündeki İngilizlere ait bir zeytinyağı fabrikasının müdüründen yardım istemişti. Bu isteğe olumlu yanıt veren fabrika müdürü, sığınmacıların yiyecek, yakacak gereksinimlerini karşılamaya çalışmışsa da sığınmacı sayısının yedi yüz elli kişiyi geçmesi ve masrafların kendi imkânlarını aşması üzerine zor durumda kalmıştır. Konu, işgalden bir yıl sonra İngiltere Büyükelçiliği aracılığı ile Osmanlı Hükümeti'ne duyurulmuştu. Bunun üzerine Hükümet harekete geçmiş, 200 İngiliz lirasına varan gıda ve barınma masraflarını karşılamak üzere Hazine'de muhacirler yararına ayrılan paradan Hariciye Nezareti aracılığı Midilli'ye gönderilmiştir: İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s. 29-32, 42.

⁹⁴ Çetelerin Müslüman halka zarar vermesi üzerine; henüz adanın yarısından fazlası istilâya uğramadığından Osmanlı askerî idaresi sıkıyönetim etti ve saldırganları sorgulamak için bir heyet oluştur. Yakalanan bir Rum'un üzerinden Midilli Belediye Reisi'nin imzasıyla düzenlenmiş, halkı silâh altına toplamaya çağıran bir bildiri çıkmıştı. Esir edilen bir başka yerli Rum da papaz ve muhtarların köylüye silah vererek çetelere katılmaya gönderdiklerini, buna karşı çıkanların ise Giritli eşkiya tarafından öldürüldüğünü söylemiştir: İdris Bostan, **A.g.e.**, s.32, 33, 42.

⁹⁵ 14 Şubat 1914'te altı büyük devlet, Yunan işgali altındaki Ege Adaları'nın silahsızlandırılması olmaları şartıyla Yunanistan'a verilmesini kararlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman kabul etmediği bu kararın, Lozan Barış Andlaşması'nın 12. Maddesi ile kabul edilene kadar bağlayıcı bir etkisi olmamıştır: İdris Bostan, **A.e.**, s. 33, 112-113.

toplanan Süfera Konferansı'nda temsil edilen düvel-i muazzamanın adalarla ilgili ortak kararını kabul etmemiştir⁹⁶. Osmanlı Devleti, malî uygulamalarının süreceğini göstermek amacıyla İtalyan işgalinin olduğu adalardaki gibi Yunan işgali altındaki adalarda da görev yapan memurların maaşlarını 1919 yılına kadar ödemeyi sürdürmüştür⁹⁷.

Bu arada Midilli'deki Osmanlı kuvvetlerinin teslim olmasının ardından adanın kurtarılması için Osmanlı Ordusu'nun çıkarma yapması düşünülmüştür. Bu amaçla Binbaşı Abdülgani Bey, Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne sunulmak üzere 18 Ocak 1913 tarihli ve çıkartmanın ani ve geceleyin olması vurgulayan kapsamlı bir rapor hazırlamıştı. Ancak sonraki gelişmelerden bu planın hiçbir zaman uygulama olanağı bulunmadığı anlaşılmaktadır⁹⁸.

C) YUNAN İŞGALİ SONRASINDA MİDİLLİ MÜSLÜMANLARININ DURUMU VE CEMAAT-İ İSLÂMIYE İDARESİNİN FAALİYETLERİ

C-1) İşgal Sonrası Müslüman Halkın ve Cemaat-i İslamiyelerin Statüsü

Midilli'de Osmanlı yönetiminin sona ermesinin ardından Evkaf İdare Komisyonu'nun yerini, Cemaat-ı İslamiye İdareleri alacaktı. Bununla birlikte Cemaat-ı İslamiye İdareleri, vakıfların yönetimi tümüyle almak yerine vakıf

⁹⁶ Sertaç Hami Başeren-Ali Kurumahmut, **Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, s. 26.

⁹⁷ Osmanlı Devleti, adalardan Anadolu'nun çeşitli yerlerine göç etmiş adalar memurlarına 1919 yılında hâlâ maaşlarını ödemekteydi. Hatta 1920 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, işgal altında olmalarına rağmen, adalara hukuken sahip olma iddiasından vazgeçmediğinin bir göstergesi olarak Hariciye Nezareti 16 Aralık 1920 tarihli bir yazı ile sadarete başvurarak Batnoz, Leryoz, Karyot ve Kelemiz adalarının 1835 tarihli fermanla Rodos'a ilhak edildiğinin belirlendiğini, bunun araştırılması için ferman aslının gönderilmesini istemiştir: Vahdettin Engin, "Ege Adaları'nda Tanzimat Dönemi ve Sonrası Malî Uygulamalar (1839- 1923)", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, s.113.

⁹⁸ Raporda, düşman askerlerinin Ada'da yerleşmiş olabileceği muhtemel yerler ve alınacak önlemler üzerinde durulan raporda, Ada'nın ele geçirilmesinden sonra asayişin nasıl sağlanacağına değinilerek, asker ile birlikte Ada'ya jandarma müfrezesi, bir Divan-ı Harb Heyeti ve hükümet memurlarının gönderilmesi, hatta daha önce Ada'da bulunmaları nedeniyle bazı kişilerin adı belirtilerek tavsiye edilmişti: İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü-1912**, s. 43.

mütevelli heyetlerinin bir üst kurulu olarak görev yapacaklardı⁹⁹. Böylece temelleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde atılan Cemaat-i İslamiye Kurumu, İmparatorluğun yönetim gücünün zayıflaması ile ve özellikle 19. yüzyıl başından itibaren Rumeli, Batı Trakya ve adalardan geri çekilme sürecinde ön plana çıkmış, bu süreçte söz konusu coğrafyada sayıca giderek azalan yerli Müslüman halk, Cemaat-i İslamiye örgütleri etrafında sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarını dinsel yaşamları ile bütünleştirerek varlıklarını koruma altına alacaktı¹⁰⁰.

Cemaat-ı İslamiye İdarelerini hukuken denetleme yetkisi de müftülere aitti¹⁰¹. Bunların arasında Midilli Müftüsü, adada, mübadele sürecinde tamamen ön plana çıkacak ve Türkiye'deki yönetim de müftüyü, Midilli Müslümanlarından sorumlu kişi konumunda görerek¹⁰², onlara dair her türlü sıkıntı ve çözümde hep müftü muhatap olarak görülecekti¹⁰³.

Yunanistan sınırları içinde Müslüman Türk cemaatinin yaşadığı tüm kazalar ve sancaklarda bulunan Cemaat-İslamiye idareleri, birbirinden bağımsız birimler olarak örgütlenmekteydiler. Söz konusu bağımsız birimler gayri resmi olarak da kendi içlerinde hiyerarşik bir örgütlenme oluşturdular. İdare üyelerinin

⁹⁹ Osmanlı Devleti'nin amacı, Balkanlar'da fethedilen topraklarda yaşayan etnik ve dinsel unsurları kendi hiyerarşik örgütlenmesi içinde merkezi otoritenin denetimi altına almaktır: Ayşe Nükhet Adıyeye, **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: 'Cemaat-ı İslamiyeler**, s. 17, 18.

¹⁰⁰ Müslüman Türk nüfus açısından birer azınlık örgütlenmesidir. Söz konusu yörelerde Osmanlı merkez otoritesinin azalmasıyla ön plana çıkmıştır. Örgütlenmelerin aynı anda farklı merkezlerde aynı hızla oluşarak birer birer öne plana çıkması bu kurumun, daha önceden alt yapısını hazırlayan oluşumların varlığının da bir göstergesidir: A. Nükhet Adıyeye, **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: 'Cemaat-ı İslamiyeler**, s.24,26.

¹⁰¹ Vakıf gelirleri, mütevelli heyetleri tarafından idare sandığına teslim edilir ve vakıfların tamir ve masrafi için gerekli masraflar cemaat idaresinin kararıyla gerçekleştirilirdi. Vakfın yönetimini doğrudan sağlayan mütevelli heyeti, onu denetleyip yönlendiren evkaf komisyonu, bu komisyonun üzerinde bağlı olduğu Böylece sıkı bir kontrol mekanizması ile vakıfların ve vakıf gelirlerinin en faydalı ve verimli şekilde kullanılması sağlanmış oluyordu: A. Nükhet Adıyeye, **A.g. e.**, s. 55, 56.

¹⁰² Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nden hemen sonra, adanın gazetesinde: "Ayrılık Kaymakamı, müftü efendiye müraacatla kasabanın idaresini kendilerine tevdi ve hükümetin Türkiye tarafından idaresine kadar ahalinin hüsn-i muhafazasına i'tina etmelerini rica etmişlerdir" şeklinde bir haber yayınlanacaktır: "Küçük Haberler", **Midilli**, 7 Eylül 1922, S. 40.

¹⁰³ Midilli Müftüsü Ata Efendi, nakilden önce; "ahval-i elime, salhaneye gitmeyi bekleyen koyunlar gibi, bu zavallılara acıyın, terk etmeyin" şeklinde ifadeler kullanılan Midilli Türklerinin bir an önce Anavatan'a taşınmaları için birçok yere yazılı başvuruda bulunmuş ve Meclis ve bakanlıklardan da yanıtlar almıştı (**BCA**, Fon No:30 10 00-Kutu No: 123-Dosya No:873-Sıra No:9). Müftü Ata Efendi, Midilli mübadilleri tamamen Ayrılık İskelesi'ne indirildikten sonra da Meclis'e telgraf çekerek vekilleri bilgilendirecek ve nakil olunan bütün Midilli mübadillerinin adına Meclis'e teşekkürlerini sunacaktır: **TBMM Z.C.**, D. II, C. II, İ. 40, s. 834, 21 Teşrinievvel 1339 [21 Ekim 1923].

belirlenmesi bazı istisnalar dışında her kazanın cemaat idaresinin inisiyatifinde olup heyet başkanın belirlenmesi de yine bazı istisnalar dışında tüm Cemaat-i İslamiye birimlerinde üyelerin kendi aralarında yaptıkları seçimlerle gerçekleşmekteydi¹⁰⁴. Cemaat-ı İslamiye üyeliği gönüllülük esasına dayandığından üyeler ayrıca maaş almazlar ve görevleri ile ilgili resmi bir unvan kullanamazlardı¹⁰⁵.

Diğer taraftan Yunanistan'ın 1830 tarihinde bağımsızlığını kazanıp Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasından itibaren, iki devlet arasında imzalanan ikili antlaşmalar daha çok Yunanistan'daki Müslüman Türk cemaatinin ve cemaat örgütlenmesinin çizgisini belirginleştirir mahiyette olacaktır¹⁰⁶. İlk 1830 tarihinde imzalanan Londra Protokolü ve 1881 senesinde yapılan İstanbul Uluslararası Sözleşmesi ile Müslümanlara tam anlamıyla dinsel özgürlük tanınarak, vakıfların gelirleriyle camilere, yetimhanelere, okullara ve daha başka kurumlara maddi destek sağlanması kararlaştırılmıştı¹⁰⁷. Özellikle 24 Mayıs 1881 tarihinde imzalanan bu sözleşmenin 8. maddesinde Cemaat-ı İslamiyelerin özerkliğinden söz edilmekte ve bu tarihte adı geçen yörelerde Müslüman cemaat örgütlerinin varlığı ve bu örgütlere ait mal varlığının idaresinin, bu cemaat örgütlerinin kendi

¹⁰⁴ Yazışmalardan bazı Cemaat-i İslamiyelerin merkez konumda olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bunlardan biri Rumeli bölgesinde Selanik Cemaat-i İslamiye idaresi diğeri ise Hanya Cemaat-i İslamiye idaresiydi: A. Nühket Adıyeke, **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: 'Cemaat-ı İslamiyeler'**, s. 43, 44.

¹⁰⁵ Sadece başkana komisyon üyelerinin belirlediği şerefiye adı altında bir ücret ödenirdi. Bunun dışında heyet başkanının Cemaat-i İslamiye idaresi ile ilgili yapacağı yolculuklar ve her türlü girişimin masrafları cemaat sandığından karşılanmakta idi. İdarenin bürokratik işlerini yürüten görevlilerin maaşları ve heyetin belirlediği miktarlarda Cemaat-i İslamiye sandığından ödenirdi. Bunun yanı sıra idare binalarının her türlü gereksinimi ve harcaması cemaat sandığından karşılanırdı. Cemaat idaresi sandığından yapılan diğer bir ödeme tercümanlık ücretidir. Tercümanlık, cemaat idareleri ile hükümet arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde yürümesi açısından çok önemli bir görevdir. Bu nedenle her Cemaat-ı İslamiye idaresi yöresinde güvendiği bir kişiyi tercümanlık görevine getirmekte maaşı da cemaat idaresi sandığından karşılanmaktaydı. İdare sandığından maaş ödenen bir diğer görevli de idarenin hükümetle olan ilişkisinde çok önemli bir yer tutan ve yine cemaat idare heyetinin kararıyla görevlendirilen Cemaat-i İslamiye idaresi avukatıdır. Cemaat-ı İslamiye avukatları, vakıflarla ve cemaatin sahip olduğu diğer ekonomik kaynaklarla ilgili her türlü hukuksal sorunda cemaat idaresini temsil yetkisine sahiptiler: A. Nühket Adıyeke, **A.g.e.**, s. 44, 45, 46.

¹⁰⁶ A. Nühket Adıyeke, **A.e.**, s. 5,9.

¹⁰⁷ 1881 Uluslararası İstanbul Sözleşmesi'nin öngördüğü özel himaye şartları ilk defa yasal olarak kurumsallaşmıştır. Öte yandan Yunanistan'da yaşayan Müslümanları ikili yapı içinde tanımlamak mümkündür. Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar, hem Yunan vatandaşı yani devlete karşı hak ve yükümlülükleri vardı, hem de millet esasını anımsatan Osmanlı-Müslüman geleneksel cemaat yapısını sürdürmekteydi. Yani Müslüman cemaatler hem millet olarak tanınıyor hem de Yunan yurttaşı olma hakkının elde ediyordu: Konstatinos Tsitselikis, "1923'ten Önce Yunanistan'da Müslüman Cemaatler Yasal Süreklilikler ve İdeolojik Tutarsızlıklar", **Yeniden Kurulan Yaşamalar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, s. 342,243.

hierarchy içinde korunma ve idare edilmesi açıkça belirtilmekteydi. Bununla birlikte Müslüman cemaatlerine ait en ayrıntılı ve belirgin hükümler 1913 senesinde imzalanan Atina Antlaşması'yla sağlanmış ve Cemaat-ı İslamiyelerin tüzel kişilikleri ilk kez dile getirilmiştir. Antlaşmada bu kurumların nakit ve mal varlıklarına dokunulmayacağı açıkça belirtilerek Cemaat-ı İslâmiye kurumları Yunanistan sınırları içinde bir azınlık örgütlenmesi ve azınlık olma temsilciliği rolü resmen verilmekteydi¹⁰⁸.

Atina Antlaşması ile Müslüman cemaatler hem Yunan vatandaşı olma hakkını elde edecek hem de millet olarak tanınacaktı. Ancak 1913 sonrası dönem bir önceki dönemden iki önemli özellikle ayrılmaktaydı. Bunlardan birisi; Müslüman cemaatlerin nüfusu ve yerel toplumlar için önemiydi. Bir diğeri ise, Türkçe konuşan Müslüman cemaatler arasında Türk milliyetçiliğinin giderek yaygınlaşması ve kabul görmesiydi. Aslında Yunan mercileri de Müslüman cemaatlerle olan ilişkilerinde onları dolaylı ya da dolaysız Türk kimliğiyle tanımlanmaktaydı. “Müslüman” ve “Türk” terimleri, ayırım yapılmaksızın hem dinsel hem milli kimliği belirtmek için kullanılmaktaydı. Bununla birlikte sözü edilen milliyetçilik, bir on yıl sonrasında alacağı anlama göre çok masum bir seviyedeydi¹⁰⁹.

Yunan tarafının Küçük Asya'ya çıkması ve Milli Mücadele'nin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde 1922'deki büyük zaferin ardında Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin Sözleşme ve Protokol”ün imzalanması iki tarafta da yaşamlarını sürdüren azınlıkların kaderini belirleyecekti¹¹⁰.

Cemaat-ı İslâmiye İdareleri, 1922-1923 yıllarında Yunan Hükümeti'nin köyünden ve toprağından çıkardığı için şehir merkezlerine yığılan birçok aileyi

---

¹⁰⁸ Bu sözleşme, Müslümanların din hakları ve cemaatlerin oluşumu bakımından önemli hükümler içermekteydi. Bu konuda Osmanlı hukukuna dayanan her türlü belge de geçerli sayılmıştır. 1913 Atina Antlaşması'nda cemaat örgütlenmesi içinde müftünün konumu ve rolü de sadece dini işlerden ibaret değildi. Vakfiye idaresi üzerindeki teftiş ve nezaretlerden, nikâh, boşanma, vesayet, velayet, isbat-ı rüşd, varis olma, vakıf mütevelliliği Müftünün görev kapsamına girmektedir: A. Nükhet Adıyeko, **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: 'Cemaat-ı İslamiyeler'**, s. 11-12.

¹⁰⁹ Konstatinos Tsitselikis, “1923'ten Önce Yunanistan'da Müslüman Cemaatler Yasal Süreklilikler ve İdeolojik Tutarsızlıklar”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, s. 347.

¹¹⁰ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 1.

yardımda bulunmuş ve Yunan Hükümeti'nin bu tür baskılarını önlemeye çalışmıştır. Ayrıca gerek Kurtuluş Savaşı döneminde de savaş suçlusuz olarak tutuklanan kurtarılması, gerekse adi suçtan dolayı tutuklu bulunan Müslümanların kurtarılması için girişimlerde bulunmuş ve çaba sarf etmiştir. Lozan Antlaşması öncesinde Müslüman Türk cemaatinin sayısı Cemaat-i İslâmiye idareleri kurdukları komisyonlarla tespit edilmiştir. Mübadele haberi ulaştığında çok tedirgin olan Müslüman halk, korku içinde nasıl göç edeceğini, nereye gideceğini, yanında neler götürebileceğini öğrenmek için cemaat idarelerine başvurması üzerine bazı Cemaat-i İslâmiye reisleri Karma Mübadele Komisyonu ile görüşüp halkın sorularına yanıt bulmak için Atina'ya gitmiştir. Öyle görülüyor ki Cemaat-i İslâmiye idareleri, Yunanistan'da mübadeleye tabi tutulan Müslüman Türk azınlık ile uluslar arası mübadele komisyonu arasında bir çeşit aracılık görevi yürütmüştür. Mübadele sürecinde ise buldukları bölgelerde aktif rol üstlenerek hem kendi mal varlıklarını tasfiye edecekler hem de mübadele çerçevesinde Müslüman cemaatin sağlıklı bir şekilde göçünü sağlamak amacıyla seferber olacaklardı¹¹¹.

C-2) Midilli'de Cemaat-i İslâmiye İdaresi'nin Faaliyetleri

İşgalden sonra, Yunanistan'ın Müslümanların yaşadığı diğer bölgelerinde olduğu gibi Midilli'de de Müslüman Türk cemaati, Cemaat-i İslamiye örgütleri etrafında sosyal, kültürel ve ekonomik ve dinsel yaşamları ile bütünleştirerek varlıklarını koruma altına almış oldukları anlaşılmaktadır. Adada yayımlanan Midilli gazetesi, Yunan işgalinden sonra Cemaat-ı İslâmiye İdaresi faaliyetlerini ve onun çevresinde yaşamını sürdüren Müslüman cemaatin durumu konusunda

---

¹¹¹ Cemaat-ı İslamiye İdarelerinin Müslüman Türk cemaati içinde yayınlanan Türkçe gazetelerin yayın hayatını devam ettirebilmesi için maddi destek sağladıkları da bilinmektedir. Mübadele sürecinde aktif rol üstlenen idareler, 1924 yılında mübadeleye tabi olan yerlerde, idarenin sahip olduğu eşyaların taşınabilecek olanlarını paketlemişler, taşınamayanları ise satışa çıkarmışlardır. Mübadele uygulaması, Cemaat-ı İslâmiye üyelerini de kapsadığı için ilk etapta mübadeleye tâbi tutulan idare yöneticileri gidince hemen yerlerine "şimdilik" kaydıyla yeni görevliler tayin edilerek mübadele işlemlerini devam etmesi sağlandı. Aynı yöntem vakıf mütevelli üyeleri için de uygulandı. Burada amaç, cemaat idaresini hemen tasfiye etmeksizin mübadele sürecinin sonuna kadar Müslüman Türk cemaatinin güvenli bir şekilde göç etmesini mümkün kılmaktır. Bu yöntemle bölgedeki son cemaat üyesi göç edene kadar Müslüman Türk cemaatinin hukuksal ve maddî hakları koruma altında tutulmaya çalışıldı: A. Nükhet Adıyeko, **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: 'Cemaat-ı İslamiyeler'**, s. 50, 51, 61-66.

bize fikir verecektir. Gazetenin 1922 yılına ait sayılarında Yazar Halim Niyazi, okuyucularına adadaki ve genel olarak Yunanistan'daki Cemaat-ı İslâmiye faaliyetlerinin yetersizliklerinden yakınmaktadır. Halim Niyazi, “*Menafi-i Milliyemiz Her Şeyden Üstündür*” başlıklı yazısında Cemaat-ı İslâmiye heyetlerinin işlerini gerektiği gibi yapmamasından şikâyet etmektedir. Yaşadıkları çevre dâhilinde varlıklarını korumak için gayret ve fedakârlık yapmaları ve milli amaçlarını tercih etmeleri gerektiğini savunan yazar; “maarifin, vakıfların, hukuk-ı şahsiye ve dininin muhafaza ve temin etmekle görevli Cemaat-ı İslâmiye heyetlerinin Yunanistan'ın her yerinde uygunsuz ve beceriksizce yapılan hareketlere karşı itiraz seslerinin yükseldiğini fakat cemaat üyelerinin bu haklı feryatlara kulaklarını tıkadıklarını ifade etmektedir. Cemaat-i İslamiye üyelerinin şahsi menfaatleri milli menfaatlerin üzerinde tuttuğunu belirterek, düşünülecek onca işe rağmen cemaat dairesinde bir aydır çalışma yapılmadığından yakınmaktadır¹¹².

Gazetenin bir başka sayısında, “*Cemaat-i İslâmiye İdaresi Bütçesi*” başlıklı haberde; Cemaat-i İslâmiye'ye ait bütçenin mutasarrıflık tarafından incelendikten sonra, gelirlerin iki yüz doksan üç bin sekiz yüz altmış altı ve masrafların da, iki yüz otuz bin dört yüz yirmi drahmi olduğunu okuyucularına aktarmaktadır¹¹³.

Halim Niyazi; haber ve yorumlarında; yaşadığı ve vatandaşı olduğu ülkeyi benimseyen, mülki idareye son derece saygılı ve dikkatli bir üslup kullanmakta birlikte, Türkiye'ye ve dolayısıyla Ankara Hükümeti'ne karşı da belirgin bir bağlılık, alâka ve hassasiyet gözlemlenmektedir. Sonlarına yaklaşan İstiklâl Savaşı'nın Midilli'deki etkileri, savaşın Yunan basınındaki yansımaları ve artık dile getirilmeye başlanan barış görüşmeleri dâhil birçok haberi Midilli'deki Türk

---

¹¹² Midilli gazetesinin İmtiyaz sahibi, mesul müdürü ve aynı zamanda muharriri olan Halim Niyazi, adada yolların tamirinden tavuk hırsızlığına, bulaşıcı göz hastalığından, nişan, düğün duyurularına kadar gerek Türkler gerekse Yunanlarla ilgili her türlü yerel haberi vermektedir. Yunanistan'ın her tarafındaki Cemaat-i İslamiyelerle ilgili haberleri Midilli'nin Türk okuyucusuna aktaran Halim Niyazi, bilhassa Midilli Cemaat-i İslamiye Cemiyeti üyelerine çok sert eleştirilerde bulunmaktadır. Türk ve yabancı basından özellikle de Yunan basınından alıntı ve aktarımlarla, o tarihlerde devam eden İstiklâl Savaşı'nın Türk ve Yunan basınındaki yansımalarını kaleme almıştır. Büyük Taarruz arifesinde Ankara Hükümeti'nden haberler aktarmasından ada Türklerinin de bu konulara ilgi ve hassasiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Halim Niyazi, gazetesinde yazmak isteyenlere sayfalarının açık olduğunu her sayıda belirtmektedir : **Midilli**, 25 Ağustos 1922, No. 40.

¹¹³ “Cemaat-i İslamiye Bütçesi”, **Midilli**, 9 Şubat 1922, No.11.

okuyucularına yorumsuz bir üslupla aktarmaktadır. Aynı zamanda verdiği yerel haberlerden de o dönemde Midilli Türklerinin adadaki günlük yaşamlarıyla ilgili ipuçları edinilmektedir¹¹⁴. Yine aynı gazetede; Siyasi ve Milli Merkez Kulübü'nde idare heyeti seçimi yapıldığı, İslâmların da bu kulübe kayıt ve kabulünün uygun bulunduğu, “*birkaç Müslüman vatandaşın*” bu seçimde hazır bulunarak katıldığı, bu karardan dolayı da memnurluk duyulduğu haberi verilmiştir. Aynı sayısında “*Tavuk Hırsızlığı*” başlıklı haberden, Midilli merkezde Müslüman mahallelerindeki fenerlerin ekseri geceler yanmadığı anlaşılmaktadır. Haberin devamında, Halim Niyazi ince üslubuyla; bu aksaklığın tavuk hırsızlarını cesaretlendirdiğini, bu halin devamı ise daha büyük sıkıntılara meydana vereceğinden, polis müdüriyeti ile belediye riyasetinin “*kemal-i ehemmiyetle*” dikkatlerini celp etmektedir¹¹⁵.

Diğer birçok konuda olduğu gibi işgal döneminde eğitim hususu da Cemaat-ı İslamiye İdarelerinin faaliyet alanına girmektedir. Cemaat idaresinin alt komisyonlarından biri olan Maarif Komisyonu, idareye bağlı ya da maarife tahsis edilen vakıfların gelirlerini toplar, cemaat okullarının her türlü maddi ihtiyaçlarını karşılar, öğretmenlerin maaşlarını öderdi. Öğrencilerin temiz içme suyundan ders kitaplarına kadar Cemaat-ı İslamiyelerin bütçelerinden karşılanmaktaydı. Ayrıca ihtiyaç durumunda yeni okul yapılmasına ön ayak olmak, gerekiyorsa tamirat yapmak ve sınıfları yeni ders yılına hazırlamak, Cemaat-ı İslamiyelerin görev kapsamına girmektedir. Öte yandan maddi durumu sınırlı olan ailelerin çocuklarının gereksinimleri cemaat idaresi tarafından karşılanarak ücretsiz olarak okumalarını sağlanmaktaydı. Eğitiminin devamı adına her türlü aksaklığı gidermek ve bununla da kalmayıp öğrenci ve öğretmenlerin devamını izleme yöntemi ile Müslüman cemaatin eğitiminde devamlılığı sağlamak Cemaat-i İslâmiye Maarif Komisyonu'nun yükümlülüğündeydi¹¹⁶.

¹¹⁴ Midilli, No.11; No.40; No.47.

¹¹⁵ “Tavuk Hırsızlığı”, Aynı zamanda Midilli Gazetesinde sık sık uluslararası haberlere de yer verilmektedir. Ada Türkleri bu konularda da bilgilendirilmektedir. Mesela Hindistan'da yeni meydana gelen isyan nedeniyle İngiliz kuvvetlerinin göstericileri dağıtmak için silah kullandığı, ölü ve yaralıların olduğu, bin kişinin de tutuklandığı, İngiliz kuvvetlerinin bu tutumu nedeniyle durumun büsbütün karışık bir devreye girdiği şeklinde haberler de yer almaktadır: **Midilli**, 9 Şubat 1922, No. 11.

¹¹⁶ Cemaat-i İslamiye idareleri, Müslüman çocuklarının eğitimi için bütün imkânlarını seferber etmekteydi. Öyle ki, kendi bölgesinde eğitimlerini tamamlama imkânı olmayan öğrencileri,

Ancak Midilli’de en azından 1922 yılında Cemaat idaresine bağılı maarif komisyonunun işini gerektiğı yapmadığı ve eğitimin hiç de iyi bir seviyede olmadığı hatta yok seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. Midilli gazetesinden 9 Şubat tarihli nüshasında, Halim Niyazi, [Selanik] ”Yeni Asır Refikamızdan” “Vazife-i Matbuat” başlığıyla aktardığı yazısında şu ifadelere yer vermektedir:

“Bir millet, muhtelif anasır, sünuf-ı müteaddisi arasında hakiki bir ahenk ve iştirâk muhâfaza eden bir cemiyettir. Onun dâhilinde her ferdin veya her zümre-i ümerânın kendi vazifesini hüsn-i ifa etmesi ve mevcudiyetini ira’e eylemesi lazım gelir.

Vazifesini bilmek, yapmak, ictimai heyetler için muhafaza-i nefis mücadelesinde en ehemmiyetli ve en kuvvetli bir silahtır, bir silah-ı müdafaadır. Bundan tecerrüd eden milletlerin inkıraz için harici bir düşmana, bir felâkete ihtiyacı yoktur”.

Halim Niyazi, yazının devamında, “Bir gazete bu hakikatleri sormasın mı? İşitmek istenilmiyor diye ağzını kapasın mı? Anlaşılmaq istenilmiyor diye anlatmak istemisin mi?” şeklinde tepki göstererek, bir gazetecinin vazifesinin de her şeyin hakikatini aramak, ortaya çıkarmak ve göstermek olduğunu, aynı nakaratı tekrar ettiğini, çünkü bütün yazılan ve söylenenlerin etkisiz kaldığını belirterek yeni okulların açılmamasından şikâyet etmekteydi. Toplumlar için bilimin ne kadar önemli olduğunu ve medeni özelliklere sahip olamayan toplumların cehalete kurban gittiğini ve bunun da topluma ahlâk zayıflığı, seciye ve ırk özelliklerinin bozulması olarak geri döneceğini ifade ederek endişelerini dile getirmişti. Halim Niyazi, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, Yunanistan sınırları içindeki yaşayan Türklerin yayımladığı gazeteleri de yakından takip etmekte ve onlardan alıntı ve aktarmalar yapmaktadır. Yayın hayatına yeni başlayanları da teşvik etmekte ve kendi okuyucularına tavsiye etmektedir. Nitekim bu haberlerden birini “*Yeni ve Kıymeddar Bir Refik*” başlığıyla verecektir:

---

yolculuk masraflarını cemaat bütçesinden tedarik ederek başka yörelere gönderip eğitimlerini tamamlamalarını sağladı. Cemaat-i İslamiye idarelerinin bir başka yardım yöntemi ise, Batı Anadolu’dan sürgün edilen insanların eğitilmiş olanlarını cemaat okullarında öğretmen olarak görevlendirmektir. İdareler, bu yöntemle hem sorumluluğundaki okulların öğretmen açığını kapatıyor hem de sürgün edilen kişiye iş vererek geçimine destek sağlamış oluyordu: A. Nükhet Adıyeye, **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: ‘Cemaat-ı İslamiyeler’**, s. 51-53.

“Selanik’te intişara başlayan “Yeni Ziya” refikimizin beş numaralı nüshasını mütalaa eyledik. Bu faideli arkadaş kemâl-i samimiyetle ve muvaffakiyetler temenni ve mütalaası umûm kardeşlerimize tavsiye ederiz”.

Şeklinde vermiştir¹¹⁷.

Bazı yazıları bir yurtseverin isyanına hatta çılgınlığına dönüşen Halim Niyazi, Midilli gazetesinin bir başka sayısında, “Kızlarımızın Terbiyesi” başlıklı yazısında; özelde adadaki Türk kızlarına işaret etse de genelde Türkiye’deki kızların da yüksek okullara giden sınırlı örnekleri dışında yeterli eğitim almamasından yakınmakta adeta feryat etmektedir. Şair Tefik Fikret’in “Kadınlarını okutmayan millet, oğullarını manevi öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir” sözünü aktardıktan sonra yine eğitimin yetersizliğinden özellikle adadaki Müslüman Türk kız mekteplerinin yok denecek kadar az olmasından yakınmaktadır:

“Biz istiyoruz ki, gerek kızlarımızı gerek erkeklerimizi sağlam ve aynı bir terbiye ile teşkilat-ı mahsûsaya haiz iptidai mekteplerimizle yükseltelim ve onlara verilmesi icab eden asrî terbiyeyi verelim. Malum olduğu üzere adamızdaki kız mekteplerimizin teşkilât ve tedrisat itibariyle sıfır derecesindedir. Yani vücudiyale adem-i müsavi bir haldedir. Hatta mevcudiyet-i hâzıraları fâ’ideden ziyade belki de zararı müeddidir. Beş on sene sonra memlekete adam yetiştirecek olan bütün kavaid-i sıhhiye hilâfına olarak mescit köşelerinde sürünmesi ve gayr-i muktedir muallimlerin elinde gayet kötü şerait-i terbiyeye tabi tutulması, hayat-ı irfanı takdir eyleyen insanlar için ne kadar hazin ne kadar müellemdir”¹¹⁸.

Halim Niyazi’nin isyan nedeni, adadaki “biçare” kız çocuklarının tahsilden mahrum bırakılması ve eğitimden sorumlu Cemaat-ı İslâmiye heyetinin keyfi kararları sonucu havaların serin gitmesini öne sürerek okulların açılmamasıdır. Bu durumu milletin menfaatleriyle alay etmek olduğunu ifade

---

¹¹⁷ Yazıda cemaat heyetlerinin hiç değişmemesinden ve küçük hesaplar çevirmesinden olan rahatsızlık dile getirilmekteydi ve cemaat heyetlerinin hiç değişmemesinden ve küçük hesaplar çevirmesinden şikâyet edilmekteydi: Halim Niyazi, “Vazife-i Matbuat”, “Yeni ve Kıymettar Bir Refik”, **Midilli**, 9 Şubat 1922, No. 11.

¹¹⁸ Yazar, bu yazısında ayrıca kadının aile ve toplum hayatındaki önemini vurgulayarak Batı ülkelerini örnek göstererek, medeni hayata sahip milletlerin hemen hepsini gerek kadın gerekse erkeklerin tahsil ve terbiyelerine ne kadar özen gösterdiklerine işaret etmekteydi. Yazarın kaygısı hem Midilli’deki hem de Türkiye’deki Türk çocuklarına dairdi: Halim Niyazi, “Kızlarımızın Terbiyesi”, **Midilli**, 7 Eylül 1922, No. 40.

eden yazar, son olarak cemiyet azalarına teklifini şu cümlelerle yineliyordu: “*Ya iş görmeli ya çekilmeli! Çünkü bu bâbdaki mes’ûliyet-i ma’neviye azîmdir. Kızlarımız ve erkeklerimiz mektep istiyor ve dört gözle teşkilat bekliyor*”¹¹⁹.

Dokuz yaşındayken mübadeleyle Türkiye’ye gelen Çömlek Köy’lü 1914 doğumlu Ayşe Ünsönmez’in anlattıkları Halim Niyazi’nin şikâyetleriyle örtüşmektedir:

“Böyle şeyler vardı, taş kalemler, yazdırırlardı bize. Kuran okuturlardı... Başka yok başka eğitim. Kitaplar okuturlardı hep din üzerine... Erkekler ayrıydı, kızlar ayrı. Büyük bir okul vardı, bi oda da erkeklerdi, bi oda da kızlar. Onların öğretmenleri, hocaları ayrıydı. Bizim hocalarımız ayrı”.

Ayşe Ünsönmez, ilkokuldan sonra kızların eğitimine devam ettirilmediğini, erkeklerin ise bazılarının hafız olduğunu, bazılarının da eğitim için İzmir veya İstanbul’a gönderildiğini belirtmiştir¹²⁰.

Yine aynı Çömlek Köy’den mübadeleyle on yaşında Türkiye’ye gelen 1913 doğumlu Ferhat Eriş’in söyledikleri de aynı minvaldedir:

“Çömlek Köy’de Türk Okulu. Sabahleyin gidiyoruz okula. Sonra Kuran-ı Kerim. Beraberimizde torbamızda, bir taş tahta, taş kalem. Etrafı tahta çerçeve, bir siyah taş. Hoca söyler biz yazarız. Yazdıktan sonra elimizde silgi, küçük bir paçavra, annemiz tarafından yapılmış, top haline getirilmiş. Hem Kuran okuruz hem de süslü eski Türkçe yazıyı öğreniriz. Bu Kuran devamlı olarak devam eder. Ta ki biz hatmi şerif yapıncaya kadar devam eder. Eğer hafızlığa başlayacaksın yavaş yavaş sureleri ezberlemeye başlarsın. Bizim hafızlar Kuran’ı ekseriya İstanbul’da okudular. Hem liseyi okudular”¹²¹.

Öte yandan 1924 yılında ailesiyle birlikte Ayvalık’a mübadele ile edilen 1912 doğumlu Kalonya’lı Mehmet Eryaman ile yapılan görüşmede; 12 yaşında Türkiye’ye geldiğinde ilkokula önce dördüncü sınıftan başlatıldığını, yıl ortasında beşinci sınıfa geçirildiğini söyleyerek, Midilli’de Türk okulların kapatılmış

¹¹⁹ Midilli, 7 Eylül 1922, No. 40.

¹²⁰ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30.07.2003, (LMV) Arşivi, İstanbul.

¹²¹ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15.11.2002, LMV Arşivi, İstanbul.

olduğunu ve vaktiyle öğretmenlik yapmış bir akrabalarının Türk çocuklarını toplayıp bir yerde ders verdiğini ifade etmiştir¹²².

Mehmet Eryaman'ın ifadeleri yukarıdaki örneklerden farklı olmakla birlikte, mübadele öncesi Midilli'de çağdaş anlamda resmi bir Türk okulunun ve düzenli bir okuma yazma eğitiminin olmadığını teyit eder mahiyettedir.

Yine Ada'nın gazetesi Midilli'den öğrendiğimize göre; TBMM'den İstanbul ahalisine daha çok da gençlerine bir uyarı yapılmıştır. "Ankara'nın İstanbul Ahalisine Beyannamesi" başlığıyla aktarılan söz konusu beyannamede şu çarpıcı hususlar yer almaktadır:

"İstanbul'da adab-ı milliye ve şiar-ı İslâmiye ile hiçbir zaman te'lif edilmeyecek bir takım hareketlerin meydan aldığı ve son zamanlarda fena bir hareket şekline girdiğini Millet Meclisi kemal-i esefle işitiyor.

Milletimizin istikbali olan gençler ve istikbali kurtarmak için hayırlı evlat yetiştirecek kadınlar düşünmelidir ki, bir gün Anadolu'daki dindaşları onların hayatını, namusunu, şerefini, istikbalini kurtarmak azmiyle uğraşıyorlar.

Ahlâkın sükûtu milletin inhizamıdır. Milletler şahıslar gibi türlü türlü ıstıraplar geçirir türlü türlü akıbetlere uğrar, lâkin bütün bu ıstırapları, bütün bu akıbetleri muvaffakiyetle atlatanlar açık açık ahlâkını, sükuddan muhafaza edenlerdir.

Binaen-aleyh İstanbul'daki sükût-ı ahlâkiyeden son derece müteessir bulunan Büyük Millet Meclisi, bütün ruhuyla temenni eder ki, bütün bir ekseriyetin namusunu lekeleyebilecek bu kabil fezahat görmesin, bilâkis necabet-i milliye ve İslâmiyemizin her türlü ilcaat ve muhacemata rağmen safvet-i ezeliyesiyle payidâr olduğunu müşahede etsin".

Halim Niyazi de bir süre önce yazdığı ve aynı mahiyette olan "Kıymetdar Gençliğe" başlıklı yazısını hatırlatarak; gençliğe, Ankara ile benzer uyarıları ve yol göstermeyi yapmaktan dolayı sevinçlidir ve şu cümlelerle kendi payına düşen görevi yaptığının olan inançla teselli bulmaktadır.

"Midilli: Ankara Hükümeti'nin işbu beyannamesini geçenlerde "Kıymetdar Gençliğe" hitaben neşr ettiğimiz makalenin muhteviyatını teyid eder mahiyette bulunduğumuzdan

---

¹²² Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapanlar: Çimen Turan/Müfide Pekin, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15.11.2002, LMV Arşivi, İstanbul.

hissemize isabet eden vazife-i irşad ve tenvir vaktiyle yapmış olmaktan mütevellid bir hiss-i sürur ile mütehasis ve müteselliyiz¹²³.

---

¹²³ Halim Niyazi, “Ankara’nın İstanbul Ahalisine Beyannamesi”, **Midilli**, 9 Şubat 1922, No. 11.

İKİNCİ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA MÜBADELE MESELESİ VE EGE ADALARI ANTLAŞMASI'NIN MİDİLLİ MÜSLÜMANLARINA ETKİLERİ

A) KURTULUŞ SAVAŞI'NIN VE ANKARA HÜKÜMETİ'NİN MÜBADELE KONUSUNA YAKLAŞIMININ MİDİLLİ ADASI'NA YANSIMALARI

A-1) Kurtuluş Savaşı'nın Midilli Adası'ndaki Yansımaları

Kurtuluş Savaşı devam ederken Ankara Hükümeti, mübadele fikrini ve niyetini Avrupa başkentlerinde dile getirmeye ve tartışmaya başlamıştı¹. Öte yandan Midilli Gazetesi'nin 9 Şubat 1922 tarihli sayısında yer alan haberler, Mudanya Mütarekesi'ne ve oradan da Lozan Barış Konferansı'na gidecek olan yolun oluşmakta olduğunun ipuçlarını taşımaktaydı. Aynı sayıda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bazı üyeler tarafından Türk-Yunan barış anlaşmasına fırsat tanıyacak tarzda bir Misak-ı Milli'yi görüşmeyi teklif ettikleri haberi verilmekteydi. Londra kaynaklı bir başka haberde ise bir ateş kes isteği bilgisi verilmekteydi. Haberde:

---

¹ Ayhan Aktar, "Türk -Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922- Eylül 1923", **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005, s. 42.

“Türk meselesinin kolaylıkla halli için Fransa ve İtalya hükümetleri tarafından acele edildiği, müttefiklerin Türkiye ve Yunanistan arasında bir mütareke akdini uygun göreceği kanaatinin çok güçlü olduğu ve Ankara ve Atina hükümetlerine mütareke için başlamaları talep olunacaktır”

Denilmekteydi. Ayrıca Fransız Hükümeti tarafından Ankara Hariciye Vekâleti’ne çekilen telgrafta; Fransa’nın Anadolu’da takip ettiği politikayı değiştirmeyeceği ve Türkiye’ye karşı dostane siyasete devam edeceğini bildirdiği haberi verilmekteydi. Yine aynı sayıda bir de “*Midilli’de Çerkez Muhacirin*” ile ilgili “*Tekzip*” başlıklı bir habere yer verilmişti ki², bu Çerkez konusu bir yıl sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi’nin bir telgrafla Ankara’da Bakanlar Kurulu’nun da gündemine girecekti³.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, 22 Mart 1922 tarihinde toplanacak bir konferans için gittiği Paris’te temaslarda bulunduktan sonra Londra’ya geçmiş, orada İngiliz Hariciye Vekili Lord Curzon ile iki defa görüşmüştü. Bu görüşmeler; Ankara Hükümeti’nin ileride nasıl bir Türkiye hedeflediği ve gayrimüslim azınlıkların geleceğine dairdir. Yusuf Kemal, Ankara’ya döndükten sonra 4 Nisan 1922 tarihinde TBMM’nin gizli oturumunda Curzon ile aralarında geçen görüşmeler hakkında milletvekillerine bilgi verecekti. Türk Hükümeti’nin devamlı bir sulh istediği için Rum Ortodoks azınlığın mübadelesini teklif ettiğini, Curzon’un Türkiye’deki bütün Hıristiyanların Yunanistan’a göndermenin zor olduğunu söylemesi üzerine de, bu işe önce İzmir civarında bulunan Rumlarla başlayabileceklerini Curzon’a ilettiğini ifade etmişti. Yusuf Kemal Bey’in Curzon’a yaptığı teklif, aslında Osmanlı Devleti’yle Yunanistan Hükümeti arasında yarım kalmış bir mübadele girişimiydi. Türkiye, Balkan Savaşı’ndan sonra Anadolu kıyılarının karşısındaki Ege Adaları’nın Yunanistan tarafından ilhakını reddetmesiyle iki ülkenin ilişkileri gerginleşmişti. Mübadele ilk kez 1914

---

² Çerkez muhacirleri tarafından umumi valiye hitaben altmış imzalı bir tekzibnâme sunularak Hükümet-i Yunani’nin sağladığı destek ve kolaylığa minnettar olunduğu ve Enosis Gazetesi tarafından yazılanların hakikate aykırı olduğu bildirilmekteydi: “Tekzip”, **Midilli**, 9 Şubat 1922, No. 11.

³ Belgede aynen şu ibarelere yer verilmiştir: “Ayıntab (Gaziantep), 8.5.339 (1923) İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine, Çerkes Edhem’in Sisam’a gelerek teşkilât hususunda arkadaşlarıyla müşavereden sonra Midilli’ye gittiği ve Sisam ile civarındaki kuvvetlerin beş yüz ila bin raddesinde olduğu İtalyan torpidolarının eşkiya kayıklarını takib ve tahriblerinden dolayı beş günden beri kayıklara tesadüf idilmediği Garb Cebhesi’nden iş’ar olunmuştur. Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi Fevzi: **CCA**, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 107- Dosya No: 699- Sıra No: 5.

yılında Venizelos tarafından, iki hükümet arasında ortaya çıkan zorlukları çözmek amacıyla teklif edilmişti⁴. İzmir civarındaki Rum azınlığın, Selânik civarındaki Müslümanlarla yer değiştirmeleri konusunda Venizelos ile Osmanlı Devleti'nin Atina temsilcisi Galip Kemâli Bey arasında bir ön anlaşmaya varılmıştı. Bu ön anlaşma; Doğu Trakya'daki ve Ege sahillerinde 30 km'lik derinlikte olan alanlardaki Rumların ihtiyari bir şekilde Yunanistan'a gönderilmesi, Makedonya Müslüman ahalisinin de isteyenlerden Aydın vilayetine nakledilmesi ve mallarının mübadeleye tabi tutulmasını öngörmekteydi⁵.

Atina Antlaşması uyarınca göçmenlerin mübadelesini düzenli bir şekilde ve insanca uygulanmasını kontrol etmek amacıyla bir Karma Komisyon oluşturulmuştu. İki Türk ve iki Yunan Komisyon üyesi ve tarafsız bir Avrupa ülkesinden gelen bir bilirkişi, durumu incelemek için 1914 yılının Haziran ayı sonunda İzmir'de buluşmuşlardı. Hem yerli Rumlarla hem de Türklerle konuşarak, iki tarafın da sorunlarını dinleyen Karma Komisyon üyeleri, terk edilmiş mülklerin toptan tasfiyesiyle ilgili konuları konuşmak üzere İstanbul'a dönmüşlerdi. Mübadele sürecini tamamlamak için bir takım düzenlemeler yapıldı. Ancak göç edenlerin mallarının saptanması ve değişimi, mülkiyete bağlı sorunlar çözülmeden ve söz konusu proje hayata geçirilemeden Birinci Dünya Savaşı

---

⁴ Türkler, Yunan Hükümeti'ne baskı yapmak amacıyla Batı Trakya ve Batı Anadolu kıyılarındaki köy ve şehirlerde yaşayan Rumları uzaklaştırmaya ve yerlerine Makedonya'dan gelen Müslümanları yerleştirmeye başladılar: Ayhan Aktar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin İlk Yılı Eylül 1922 – Eylül 1923", s. 41.

⁵ Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği yerlerden, İmparatorluğun yeni sınırları içine Müslüman göçü başlamıştı. Anadolu'ya göç eden ve silahlı çeteler oluşturan Rumeli göçmenleri ile giderek daha milliyetçi bir çizgi izlemeye başlayan İttihat ve Terakki Partisi kadrolarının baskıları, özellikle Batı Anadolu sahillerinde yaşayan Rum nüfusta tedirginlik yaratmaktaydı. Kısa bir süre sonra Batı Anadolu sahillerindeki yerleşik olan Rumlar Ege adalarına göç etmeye başladı. Batı Anadolu Rumlarına yapılan Türk misillemeleri 1914 ilkbaharından itibaren yaygınlaşmaya başladı. Rum cemaatlerine uygulanan yıldırma hareketleri; sürülmeye, evlerine ve topraklarına el konulmaya kadar tırmandı. İnsanlar bu süreçte canlarından oldular. İleride tehlike oluşturabileceği endişesi ile İttihat ve Terakki Partisi kanalıyla, Ege Rumları üzerinde tedirginlik yaratıp, Rum tüccarlara bir ekonomik boykot örgütlenmesi sonucu, özellikle Urla yarımadası ve Ayvalık olmak üzere Ege bölgesinden 150.000 kadar Rum bir kitle halinde Yunanistan'a göç etmişti. Öte yandan Makedonya'da Müslümanlara büyük mezalim yapılıyordu. Osmanlı Hükümeti, bu olayları önlemek ve genel bir göçü engellemek için Yunanistan'a Aydın Vilayeti'ndeki Rum köylüleri ile Makedonya'daki Türklerin mübadelesi konusunda anlaşmaya varmıştı: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 41, 42.

başlamıştı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında gönüllülük esasına göre yapılmasını öngören Atina Antlaşması neticeye ulaşamayacaktı⁶.

Bununla birlikte Türk ve Rum halklarının mübadelesi isteği Yunanistan tarafından 1919 yılının 3-4 Şubat tarihleri arasında yapılan Paris Barış Konferansı'nda tekrar dile getirilecekti. Ancak Yunan tarafının bu mübadele isteği, ilginç bir biçimde sadece Türk toprakları üzerinde bir mübadeleyi amaçlamaktaydı. Daha doğrusu bu mübadele teklifi, Yunan Megali İdea hülyasının bir başka ifade şekliydi⁷.

Görüldüğü üzere, nüfusun yer değiştirmesi fikri, diplomatik bir araç olarak daha önceleri de dile getirilmiş ve başvurulmuştu. Savaşlar sonucunda değişen sınırlar ve onların yanlış taraflarında kalan halklar ve dahi ortaya çıkan azınlıklar meselesi mübadele fikrini akla getirecekti⁸. Balkan savaşlarından sonra Balkanlar'da ulus-devletlerinin kendi sınırları dâhilindeki azınlıklardan kurtulmak ve dışarıdaki soydaşlarını getirerek nüfuslarını etnik homojenliği sağlayarak arttırmak isteyeceklerdi. Bu ortak istek de Balkan ülkeleri arasında mübadele anlaşmalarını bir çözüm olarak gündeme getirecekti⁹. Bu amaçla, Balkan Savaşları sonrasında, 29 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan Hükümeti arasında İstanbul Antlaşması imzalanacaktı¹⁰.

Mübadele ilk kez İstanbul Antlaşması'nın ek protokolü gereğince uygulamaya konulacaktır. Söz konusu protokol, Türk-Bulgar sınırında 15'er km. mesafedeki Müslüman ve Bulgarların karşılıklı olarak gönüllülük esasına göre

⁶ Karma Komisyon üyelerinin dinlediği yerli Rumlar, Türk ahalinin sistemli bir boykot çerçevesinde artık onların dükkânlarından alış veriş yapmadıklarından şikâyetçiydiler. Ayrıca, Müslüman işçiler düşük gündeliği bahane ederek artık Rumların tarlalarında çalışmıyorlardı. Ekonomik nedenlerden dolayı bazı Rumlar bu bölgelerden ayrılmak zorunda kalmışlardı. Görüşülen yerli Türk ahaliden bazıları, şiddetli bir dil ile bu bölgeleri terk etmiş Rumların geri dönmelerine asla izin verilmemesi gerektiğini savunuyorlardı: Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 41.

⁷ Paris Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti, Megalo İdea hülyasını açık ve net bir şekilde adı geçen Konferans'a taşıyarak, Yunanistan'ın doğal uzantısı saydığı Batı Anadolu'daki Türklerle, iç Anadolu'daki Rumların yer değiştirmesi fikrini ortaya atmıştır: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 292.

⁸ Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, s. 36.

⁹ İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra gündeme gelen mübadelelere dair bkz. Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1912-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 37, 66, 67.

¹⁰ Osmanlı-Bulgar sınırları konusunda daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Budak, "Paris Barış Konferansı Sürecinde (22 Mart- 10 Nisan 1922) İtilâf Devletlerine Sunulan Batı Trakya Hakkında İki Muhtıra", **Türkiyat Mecmuası**, c. 27/ 2, 2017, s. 101-117.

değişimini öngörmekteydi. Aslında bu değişim savaş sürecinde büyük ölçüde gerçekleşmişti ve bu isteğe bağlı mübadele neticesinde toplamda 95.334 kişi etkilenecekti¹¹. İkinci mübadele örneği, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 27 Kasım 1919 tarihli Yunanistan ve Bulgaristan hükümetleri arasında yapılan Neuilly Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Neuilly Sözleşmesi gereği uygulanan nüfus mübadelesi de isteğe bağlı olarak yapılmıştır¹².

14 Ağustos 1922 tarihine gelindiğinde bu defa Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla, diplomatik temaslarda bulunmak üzere Londra'ya gönderilecekti. Esasen Ali Fethi Bey'in görevi; Ankara Hükümeti'nin barış arayışı içinde olduğu izlenimini verip, Büyük Taarruz öncesi mütteliklerin dikkatlerini, savaş hazırlıklarından uzak tutmak ve İngilizleri 15 Eylül'e kadar oyalamaktı. Fethi Bey bu görevini başarıyla yerine getirecek ve o tarihi beklemeye de gerek kalınmayacaktı¹³. Türk ordusu, 26 Ağustos 1922'de taarruza geçerek ilerleyecek ve en nihayetinde, 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesi'yle Yunan ordusunu hızlı ve kesin bir yenilgiye uğratacaktı¹⁴. Adanın gazetesi Midilli; Büyük Taarruz'un Yunan ordusu ve hükümetinde yarattığı deprem ve kargaşayı, Yunan basınından aktarmalarla Ada Türklerine duyuracaktı:

“Türkler tecavüze Konya'dan cem' ittikleri yeni fırka efradının da sevkiyle mühim kuvvetlerle başlamışlardır. Düşman [Türk ordusu]; kesir miktarda toplar, mühimmat ve elli kadar tahmin edilen tayyare ile harekâta bulunmuştur. Alınan haberlere göre hasım [Türk ordusu], sol cenahda kırk kadar top ile ilk defa olarak yedi tank kullanmıştır. General Hacı Anesti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Heyeti, Meclis-i Nuzzar kararıyla azl olunarak baş kumandalığına Mösyö Trikopî, Anadolu Yunan Ordusu Erkân-ı Harbiyesine Mösyö Pallis ile Mösyö Saribanis ve Atina Erkân-ı Umumiye

¹¹ Bu isteğe bağlı mübadelede Türkiye'ye gelenlerin sayısı 48.570, Bulgaristan'a gidenler sayısı 46.764'dür: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 41, 42.

¹² Bruce Clark, **İki Kere Yabancı Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 60

¹³ Londra'da hariciye çevreleri tarafından ciddiye alınmayan ve randevu verilmeyen Fethi Bey, Savoy Otelinde basın toplantısı yaparak, örtülü görevi gereği İngiliz kamuoyuna, Ankara Hükümeti'nin barış arayışı içinde olduğu izlenimi vermeye çalıştı. Fethi Bey'in demeçleri muhalefet yanlısı gazetelerde yer bulurken, Anadolu'da binlerce asker gündüz ağaç gölgesinde dinlendirilip, gece yürüyerek Afyon Cephesi'ne kaydırılmaktaydı: Ayhan Aktar, "Türk -Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922- Eylül 1923", **Yeniden Kuralan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi**, s. 45.

¹⁴ Ayhan Aktar, **A.g.m.**, s. 46.

Riyasetine de Efsadafenilos'un yerine General Dosmanis tayin edilmişlerdir”

15

Yunan cephesi çöktükten sonra İngiliz Dışışleri, 5 Eylül 1922'de Yunan Hükümeti adına ateşkes istemişti. Fethi Bey, çektiği telgrafta, bu isteğe kendi görüşlerini de ekleyerek Mustafa Kemal Paşa'ya bildirecekti:

“İngiltere acele mütareke istiyor. Fransa ve İtalya Yunanlara yardım etmeyecektir. Trakya'nın alınması, azınlıkların değiştirilmesi, harp tazminatı ve ülkede yapılan tahribatın tamiri istenmelidir.”

“Azınlıkların değiştirilmesi!” Türk ordusu İzmir'e girmeden ve Mudanya Mütarekesi imzalanmadan nüfus mübadelesinin gündeme getirilmesinden, mübadele konusunun daha önce Ankara Hükümeti'nin üst yönetiminde tartışıldığı anlaşılmaktadır¹⁶. Öte yandan İngiliz Dışışleri, Yunanistan Hükümeti adına ateşkes istediği tarihlerde, Yunan basınında İngiliz siyasetine duyulan memnuniyetsizlik ve güvensizlik dile getirilmekteydi. İngiliz Dışışleri'nin Yunan Hükümeti adına ateş istedi günlerde Ada'nın gazetesi Midilli, Atina'dan bir telgraf haberine dayandırdığı “*Vaz'iyetin tesbiti hakkında Hükümet'in vuku bulan tebliğine İngiltere Hükümeti'nin cevap vermesi beklenmektedir*” bilgisini verdikten sonra, Yunan gazetesi *Atina Eygi*'den “*İngiliz dostluğu eksik olsun*” başlıklı makaleyi okuyucularına aktaracaktı:

“İngiliz siyasetinin vaatlerinden maksat, Asya-yı Suğra [Küçük Asya] sırf bir İngiliz harbinin Yunan ordularıyla ve Yunan maliyesiyle icra ve devamından ibarettir. Şayet, Şark-ı Kârib'deki [yakındoğu] Büyük Britanya çıkarları harbin devamı herhangi bir tehlikeye maruz kalırsa, Yunanistan'ı kendi haline terk etmesi tabidir” ifadelerine yer verilmesi durumu açıklamaktadır¹⁷.

Yunan basınının bu sert söylemleri ve bu güvensizlik, hiç şüphesiz Yunanistan'ın yakın geçmişteki tecrübelerine dayandırılmaktaydı¹⁸. Yine Türk

¹⁵ Midilli, 7 Eylül 1922, No. 40.

¹⁶ Ayhan Aktar, Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi”, **Türk – Yuna n Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922- Eylül 1923**, s. 46.

¹⁷ Atina Eygi Gazetesi'nden atfen “İngiliz Dostluğu Eksik Olsun”: **Midilli**, 7 Eylül 1922, No. 40.

¹⁸ İstanbul ve Anadolu'ya dair hayallerinden vazgeçmeyen Yunanistan, Balkan savaşlarında büyük kazanımlar edindikten sonra İngiltere'nin özendirilmesiyle müttefiklerin yanında I. Dünya Savaşı'na girmişti. İngiltere, Yunanistan'a Mihver devletlerin yenilmesi durumunda Anadolu'da büyük bir toprak parçasının verileceğini garanti etmişti. Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğunun sonunu

ordusu İzmir'e girmeden önce Halim Niyazi, gazetesinde Türk ve Yunan basınından aktarımlarla, Midilli Türklerine, Türkiye'ye dair önemli ve anlamlı haberler vermeyi sürdürecekti. Bunlardan birisi, Bir Fransız ve üç İngiliz torpidosunun İzmir Limanı'na vasıl olmasıyla ilgiliydi. Midilli Gazetesi'nin aynı sayısında bir diğer haber ise, İzmir ve İstanbul limanlarıyla sair iskelelerde bulunan Yunan bandıralı bütün vapurların hükümetçe müsaderesinin emrine dairdi. Yine aynı sayıda, Anadolu'da bütün limanların ticari gemilere kapatıldığı, Trenlerin Haydar Paşa'dan Hereke'ye kadar gittiği haberleri verilmekteydi. Halim Niyazi'nin verdiği "*Mösyö İsdiryadis'in emriyle İzmir me'murini hareket müheyya bir hale gelmişlerdir. Kendilerini alacak vapurun vüruduna olunmaktadır*" haberinden Yunanların İzmir yerel yönetici kadrosunun, Türk ordusu İzmir'e girmeden çok önce yönetimden el çektiği ve kendilerini gelip alacak vapuru bekledikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan İzmir'in sabık Yunan memurini kendilerini alacak gemiyi beklerken, Midilli Gazetesi'nin aynı sayısının bir başka sayfasındaki haberinden, İzmir'in artık bir Türk Belediye Reisi olduğu ve bu Reisin Midilli Adası'nı ziyaret ettiğini bilgisi edinilmektedir. Üstelik İzmir Belediye Reisi'nin yanı sıra, Ada'nın İzmir yönetici kadrosundan ve bazı basın kuruluşlarından da olmak üzere başka Türk ziyaretçileri de vardır. "*Gelenler*" başlığı altında verilen haberde:

"İzmir Belediye Reisi Hasan Paşa maa-aile, İzmir'de münteşir Köylü Gazetesi Müdürü Re'fet Bey, İzmir Evkaf Müdürü ve İdadi Arabi Muallimi Hulusi Efendi ve İzmir'de münteşir İslahat Gazetesi ser-muharriri Samih Lütfi Bey şehrimize gelmişlerdir"

İfadelerine yer verilmiştir¹⁹. Gazetenin söz konusu sayısının en anlamlı haberi ise "*Küçük Haberler*" başlığı altında okuyucuya sunulmuştu:

"Dünkü Çarşamba günü sabahleyin, Ayvalık kaymakamı; müftü efendiye müracaatla, kasabanın idaresini kendilerine tevdi' ve hükümetin Türkiye tarafından idaresine kadar ahalinin hüsn-i muhafazasına itina etmelerini rica etmişlerdir".

---

getirmişti. Böylece 15 Mayıs 1919'da Yunanlar kendilerine verilen söz gereğince İzmir'e çıktılar. Yunanların İzmir'e çıkması, Türk milliyetçisini iyice biletti ve hadise Türk-Yunan savaşının da başlatıcısı oldu: Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2014, s. 65.

¹⁹ "Vapurların Müsaderesi Emri": **Midilli**, 7 Eylül 1922, No. 40.

“Hükümetin Türkiye tarafından idaresine kadar!” Türk ordusu henüz İzmir’e girmemiş, Mudanya Mütarekesi henüz imzalanmamıştır²⁰.

İngiliz Dışişleri’nin 5 Eylül 1922’de Yunan Hükümeti adına ateş kes istemesinin ardından 11 Ekim 1922 günü Mudanya Mütarekesi’nin imzalanacak ve yeni bir diplomatik süreç başlayacaktır²¹. Öte yandan yaklaşık bir ay önce Yunan basınında tanık olduğumuz Yunanların İngilizlere karşı güvensizliği ve memnuniyetsizliği, Mudanya Ateşkes Antlaşması’dan sonra Venizelos’un Lord Curzon’a yazdığı mektupta kendini tekrar gösterecekti. Venizelos, Lord Curzon’a kaleme aldığı mektupta:

“Emin olunuz ki, imzalan Ateşkes protokolünü büyük bir hayal kırıklığı ile okudum. Görülüyor ki bu belgenin koşulları, size yakın zamanda ilettiğim ve Paris’te son görüşmemize dayanarak kabul edildiğini düşündüğüm ricam ile uyum içinde değil...”

Şeklinde memnuniyetsizliğini sitemli bir üslupla ifade etmekteydi²².

Bu arada Yunanistan sınırları içinde yaşayan Müslümanlara yönelik cinayet haberleri gelmekteydi. Bunlardan biri Selanik Gazetesi haberine dayandırılarak Midilli gazetesinde “Şayan-ı Teessür Cinayet” başlığıyla verilecekti. Habere göre Drama Cemaat-i İslâmiye azalarından imam Ali Efendi’nin “şayan-ı nefret bir taarruzla” hayatına son verilmişti²³. Yunanistan sınırları içinde yaşayan Müslümanlara yönelik ve artarak devam eden bu tür

²⁰ “Küçük Haberler”: **Midilli**, 7 Eylül 1922, No. 40.

²¹ Dâhiliye Vekili Fethi Bey, hemen Londra’dan ayrılarak İzmir’e geldi. Ankara hükümeti ile İtilaf Devletleri arasındaki diplomatik görüşmeleri başlatmak üzere İzmir’e gelen İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, bir savaş gemisiyle İzmir’e gitmiş, önce Mustafa Kemal Paşa’yla mütareke şartlarını konuştuktan sonra da Londra’dan yeni dönmüş olan Dâhiliye Vekili Fethi Bey ile de görüştü. Konu yine Türkiye’deki gayrimüslim azınlıklara geldiğinde; Fethi Bey, Osmanlı Rumlarının Yunan ordusuyla birleşerek Batı Anadolu’da gerçekleştirdiği mezalim düşünüldüğünde Türklerin artık Rum ve Ermenilerle bir arada yaşamasının söz konusu olmayacağını, bu nedenle TBMM’nin mübadeleye çok olumlu baktığını belirtmiştir: Ayhan Aktar, “Türk -Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922- Eylül 1923”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, s. 46.

²² Elefterios Venizelos, 1920 seçimlerini kaybettikten sonra emekli olup kendi isteğiyle sürgüne gitmişti. 27 Eylül 1922’de askeri hükümetini daveti ve ricasıyla Yunanistan’a dönmüş, tam yetkiyle donatılarak Dışişleri Bakanı olmuştu. Venizelos, uzaktan idare ettiği Mudanya Ateşkes Antlaşması öncesi Türk Hükümeti’nin Doğu Trakya’nın süratle tahliyesine dair sert taleplerini yumuşattırmak amacıyla eski arkadaşı Lord Curzon’dan ricada bulunmuştu. Ancak bu ricalarına Curzon kayıtsız kaldığı anlaşılmaktadır: Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, s. 82.

²³ “Şayan-ı Teessür Cinayet”, **Midilli**, 7 Eylül, 1922, No. 40.

cinayetler Lozan telgraflarına da konu olacaktı. Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya gönderilen 26 Aralık 1922 tarihli telgrafta endişe ile şu ifadelere yer verilmişti:

“Yunanlar Garbî Trakya'da imhâ siyâsetini takibde ber-devamdır. Gümülcine Cemâat-i İslâmiye Reisi Hoca Salih Efendi ve eşrâfdan Ahmet Bey ve Abdülbaki Bey maa-aile şehit edilmişlerdir. İskeçe kazasının Kireççiler karyesinden Abdürrahim ve Abdülbaki Beyler ve daha birçok dindaşlar dahi şehid olunmuştur. Teşebbüsât-ı lâzime ifâsına medâr olmak üzere arz olunur”²⁴.

3 Ekim – 11 Ekim 1922 tarihleri arasında toplanan Mudanya Konferansı, Trakya'yı Anavatan'a geri kazandıran Mütarekenin imzası ile sonlanacaktı. Mudanya Mütarekesi'nin bir diğer önemi, üç büyük Avrupa Devletinin ilk kez Türkiye Büyük Millet Meclisi ile bir antlaşma imzalamış olmasıdır. TBMM Kurtuluş Savaşı ile Avrupa karşısında fiili kuvveti olduğu kadar, hukukî varlığı da onaylanmıştı²⁵.

Bu arada üç yıl süren Yunan işgali ve onu takip eden yenilgi, büyük bir Rum Ortodoks kitlenin Yunan ordusunun peşi sıra trajik bir biçimde Anadolu'dan Yunanistan'a kaçması neticesini getirmişti²⁶. 9 Eylül 1922 günü, Türk süvarileri

²⁴ Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, s. 279

²⁵ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 44, 45.

²⁶ Yunan işgali sona erdiği yıl içinde yok etme savaşı öyle boyutlara ulaşmış ve mahalli Rum siviller, işgalci Yunan askerleriyle yaptığı işbirliğinde kendilerini o kadar küçük düşürmüşlerdi ki, yerli Hıristiyan ahalinin tamamı askerlerle birlikte bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı. “Hırslarını hâlâ ellerinin altında bulunan Türk komşularından aldılar. Hayvanları da insanları da öldürdüler. Dükkânları yağmaladılar, Türk ve Yahudi mahallelerini ateşe verdiler. Hayvanlara kadar yaktılar. Camilerin halılarını ve diğer eşyaları çalmakla kalmamışlar, kasıtlı olarak pisletmişlerdi. Müslüman erkekler elleri arkadan bağlık olarak mezarlığa götürülüp kurşuna dizilmişlerdi. Yunan tarafından organize edilen vahşet hareketleri, Müttefikler arası Komisyon raporu ile ispatlanmıştı”...“Yunanların camilere reva gördüklerine bakılarak hiçbir şekilde misilleme yapılmadı. Yunanlar çekilmeden önce sistemli bir şekilde yağmaladıkları ve Türk dükkânlarından ayırmak için kepenklerinin üzerine tebeşirle çizmiş oldukları haç işaretleri hâlâ yerinde durmasına rağmen terk edilmiş Rum ve Ermeni dükkânları tahrip edilmedi. Katledilmiş olan sivil Türklerin intikamını almak için Hıristiyan bölge halkından tek tük de olsa geride kalmış olanlara şiddet uygulanmadı. Askeri vali tarafından alkollü içkilerin satışı ve tüketimi etkin bir biçimde yasaklanmıştı. Kasaba gece vakti sessizliğe bürünüyordu. Askerler ayık ve nizam-intizam içindeydiler. Bir batılı sokaklarda dolaşabilir ve nöbetçilerin nazikâne hatır sormaları ve yol üzerinde fener teklifleri dışında bir macera da yaşanmazdı. İzmit, operasyon sahasının dışına düşen yerlerden biriydi. En iyi Türk birlikleri, beklenen Yunan saldırısına karşı Eskişehir gerisine yoğunlaştırılmışlardı. Bu durumda hasbelkader görmüş olduğum birlikler muhtemelen milli ordunun –istisna teşkil edercesine- en iyi örneklerini de oluşturmuyorlardı”: Arnold Joseph

İzmir'e girdiğinde, Türkiye'nin çeşitli noktalarından binlerce Anadolu Rum'u Yunanistan'a göç etmeğe başlamıştı²⁷. 7 Eylül 1922 tarihinde adanın gazetesi Midilli, "*Mustafa Kemal Paşa'nın taarruzundan korkan birçok muhacirin, Pire'ye vesair iskelelere gelmekte imişler*" haberini vermektedir. Bu göçlerden Midilli Adası da payını alacaktı. Aynı gazetenin aynı sayısında "*Muhacirin*" başlıklı yazıda, iki gündür İzmir'den muhacirlerin geldiği haberini verirken, ancak hal böyle devam ederse unsuzluktan kıvranan halkın daha da büyük sıkıntıya düşeceği endişesi de dile getirilmekteydi. Pire'den gelmesi beklenen un yüklü gemiler henüz Midilli'ye ulaşmamıştı ve bu nedenle adada un sıkıntısı çekilmekteydi. Yine aynı sayıda Bergama ve civarı ahalisinden birçok halk göç etmek için Dikili ve Foça arasındaki sahile indikleri haberleri verilmekteydi²⁸.

Rum nüfus, korku ve telaş içinde Türkiye'yi terk ederken, Yunan basını kendi bakanlarını suçlayarak, Küçük Asya'daki terk ve tahliyenin derhal durdurulmasını, bunun yerine nazır efendilerin mevkilerini terk eylemelerinin daha iyi olacağını ifade ederek, hükümetlerine olan isyan ve öfkelerini dile getirmektedirler. Halim Niyazi'nin bir başka Yunan gazetesinden yaptığı aktarmada;

"Biz artık korkuları takibattan feragat edeceğiz, Asya-yı Suğra ([Küçük Asya] mes'elesini yeni fedakârlıklarda bulunmaksızın esasından halline çalışmalı. Biz zira harbde çok fedakârlıklar gösterdik "

Şeklinde yakınmayla, Anadolu'nun işgalinde çok fedakârlık gösterdiklerini ve haklı olduklarını vurgulayarak isyanlarını ifade etmekteydi²⁹.

Zaman ilerledikçe Yunanistan'a yığılan göçmen akınından Midilli Adası payını alamaya devam etmekte ve gelen muhacirler, yerel idare tarafından ada

---

Toynbee, **Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 289, 290, 380.

²⁷ 1919'dan 1922'ye kadar Yunan askerlerince işgal edilmiş Anadolu topraklarında, Türklerle Rumlar arasında büyük bir kin gelişmişti ve Rumlar Türklerin intikamından korkmaktaydılar: Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 210.

²⁸ "Muhacirin", **Midilli**, 7 Eylül 1922, No. 40.

²⁹ "Politiya" ve "Protevosa" isimli Yunan gazetelerinden aktarılan haberlerde, Yunanların Küçük Asya meselesinde çok fedakârlık yaptıklarını, bu meselenin daha fazla fedakârlık yapmadan halledilmesi gerektiği, Küçük Asya'nın terk ve tahliyesi yerine bakan efendilerin mevkilerini terk etmeleri daha iyi olacaktır yorumları yer almaktaydı: **Midilli**, 7 Eylül 1922, No. 40.

genelinde uygun yerlere yerleştirilmekteydi³⁰. Midilli Gazetesi'nde bir Amerikan torpidosu ile İzmir'den çocuk, kadın ve ihtiyarlardan mütevellit 180 kişilik bir muhacir gurubunun geldiğini ve Midilli şehrinde daha evvel gelmiş bulunan muhacirlerden bin kadarının da Ayasu'ya sevk ve nakil olunduğu haberi yer almıştı³¹.

Yunan ordusunun Anadolu yenilgisi ve adaya gelen göçmenler Midilli Müslümanların yaşamını da etkileyecekti. Üç birinci kuşak Midilli mübadiliyle yapılan görüşmelerde de görüşülen kişiler tarafından bu açıkça ifade edilmiştir. 1913 doğumlu Çömlek Köy'lü Ferhat Eriş, İstiklâl Savaşı'ndan önce, ağabeyiyle birlikte sabah Türk okuluna, öğleden sonraları da Rum okuluna devam ettiklerini ve bu durumun yani iki Müslüman öğrencinin varlığı okuldaki Yunan öğrenciler tarafından yadırganmadığını belirterek, kendi deyimiyle “Çömlekli'de kardeş gibi geçiniyorduk” ifadesini kullanacaktı. Ancak Yunanlar tarafından yadırganmayan durum, Eriş aile çevresindeki Türkler tarafından eleştirilmiştir. Baba Eriş de çocuklarının yabancı dil öğrenmesi için onları Yunan okuluna gönderdiği yanıtını verecekti. Dini bayramları ve düğünleri, her iki toplumun kendi aralarında ve içlerinde yaşadığını belirten Eriş, İstiklâl Savaşı döneminde adada Türk- Yunan ilişkilerindeki değişikliği de şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Bizim ev Rum mahallesindeydi. Batımızda Rumlar, kuzeyimizde Rumlar, doğumuzda Rumlar... Türk mahallesi de var.... Türk kahveleri kendi Türklerine... Rumların kendi kahveleri. Fekat istedikleri zaman birbirlerine zaten gidip geliyorlardı. Gerginlik yoktu... Bizim köyde bi gerginlik yok... Yerli Rumlarla bizim hiçbir endişemiz olmadı.... Hatta Rum hizmetkâr vardı... Gayet güzel. İtaatkâr. Çalışırlardı, aylıklarını alırlardı babamdan. Efendim çobanlarımız bile hem Türk hem Rum. Biz orda çok iyi geçiniyorduk. İşte İstiklâl Savaşı başladıktan sonra biraz gerginlik oldu.... Onlar [Anadolu Rumları] gelinceye kadar çok rahattık... Buradan [Anadolu] göç eden İstiklâl Savaşı'nda bozulanlar, kaçanlar, çete teşkilâtı

³⁰ Bu “uygun yerlerden” bazıları Ada Müslümanlarının evleriydi. Yunan Hükümeti, bozulan Yunan ordusunun peşi sıra kaçan Anadolu Rumlarını, Yunanistan sınırları içinde birçok yerde olduğu gibi Midilli'de de Müslümanlarının evlerine yerleştirmişti: Kalonyalı Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

³¹ “Yeni Muhacirin Geldi”, Ayrıca Halim Niyazi “Gayet Sâri Göz Hastalığı” başlığıyla verdiği haberde Dr. Atanyadi'ye Müslüman ahaliye sağlık tavsiyelerinde bulunduğu ve ücretsiz tedavi yaptığı için teşekkür etmekteydi: **Midilli**, 2 Kasım 1922, No. 47.

onlar bayağı bize korku saldılar. Hatta İşlemtopu denilen bir köyde, Anadolu'dan kaçan Rum gençleri, çete teşkilatı kuruyor, halkı topluyor, bir kısmını kahveye sokuyorlar yaylım ateşine tutuyorlar. Oradan bir kişi sağ kalıyor. Muhittin adında bir arkadaş. Köylülerin altında sıkışıp kalıyor. Ellerin üzerinden vuruluyor... Şimdi onun oğlu Ayvalık Belediye Reisi... Ahmet Tüfekçi... İstiklâl Savaşı'nda Yunan orduları Anadolu'da bozulduktan sonra biz orada buradan göçen Rumlardan biraz tedirgin olduk. Çok korkular geçirdik... Allaha şükür kurtardı ki, İnönü ve Atatürk'e dil uzatmak büyük nankörlüktür. Bilhassa bizim Türkler için. Onlara yatalım kalkalım dua edelim. Dua edelim. Biz buraya geldiğimiz zaman bi tane Rum yoktu artık. Hepsi gitmişti"³².

Amcalarının ve babasının Rumcayı anadilleri gibi konuştuğunu, evde ise Türkçe konuşulduğunu ifade eden Ferhat Eriş, mübadeleden önce Midilli Ada'sında Müslümanların giyim tarzları ve meslekleriyle ilgili bilgiler vererek, konuşmasını şöyle sürdürdü:

“Şimdi Rumlarda tuhafiyeci, manavı, terzi, demirci onlarda var. Marangoz. Var. Türklerde de kunduracı var, yok değil. Türklerde de kunduracı var. Türklerde de esnaf var. Esnaf var ama bakkaliye üzerine efendim fırın üzerinde, ekmekçilik. Bu gibi işlerde. Ama sanat babında Rumlarda... Kadınların giyimi bildiğimiz kıyafetler, elbiseleri giyerlerdi. Yalnız şeyi, manto yerine çarşaf. Hepsi, hep siyah... Erkekler bildiğimiz gibi. Aynı pantolonlar. Ceketle pantolonu giyerdi. Kasket yok, fes"³³.

Kadınların evde yazma kullandıklarını söyleyen Ferhat Eriş'in mübadele öncesi Midilli Müslümanlarının, giyim tarzlarına, mesleklerine ve adadaki yaşantılarına dair anlattıkları, diğer birinci kuşak Midilli mübadillerinin aynı konularda anlattıklarıyla örtüşmekteydi. Eriş, mübadele öncesi dini bayramlarını kutlamalarıyla ilgili şu bilgileri vermiştir:

---

³² Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15.11.2002, LMV Arşivi, İstanbul.

³³ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15.11.2002, LMV Arşivi, İstanbul.

“Dini bayramlar, sabahleyin evvela babamdan evvel bayramda giyeceğimiz yeni elbiseler dikilir. Ayakkabılarımız, ayakkabıcı da ısmarlama yapılır. Bunlar hepsi gelir. Sabahleyin..... zamanı kalkarız. Biz elimizi yüzümüzü yıkar, abdes alırız. Giyiniriz, babamla beraber camiye giderdik. Bayram namazını kıl, kıldıktan sonra camiden çıkar doğru mezarlığa. Mezarlığa gider dedemizin ve babaannemizin, büyüklerin mezarlarını ziyaret ederdik. Ondan sonra döner eve delirdik. Evde büyüklerin ellerini öperdik. İşte akrabaların ellerini öperdik. Sonra çocukluk arkadaşlarımızla bir semt vardı, bayram yeri. Orda toplanır, orda eğlenirdik. Bayramımız böyle olurdu, köyde... Rum çocukları gelirdi ama onlar pek şey, sokulmazlardı. Çünkü Türklerin bayramı, dini bayram”³⁴.

1914 doğumlu ve Ayvalık’a 9 yaşında mübadeleyle gelen Çömlek Köy’lü Ayşe Ünsönmez, mübadele öncesi Midilli’deki hayatına dair şu bilgileri vermiştir:

“Nufusu bayağı kalabalıktı. Yani Midilli’nin köylerinin içinde en büyük köy Çömlek Köydü... Rumlarla beraber oturuyoduk. Karıştıktı... Müslümanlar daha çoğunlukta idi... Çömlek Köy. Aynı ırkın şeyi gibi geçiniyorduk. Yani Türkler de Rumları seviyordu, Rumlar da Türkleri seviyordu. Yani bir kardeşlik havası vardı arada. Sonradan bozuldu... Yani medeni bi köydü daha doğrusu ve varlıklı bi köydü. Şimdi, Rumlarla karıştıktık. Mesela bir Müslüman’ın yanı, evinin yanında bir Rum evi de olabilirdi. Mesela bizim evin karşısında Hisostin isminde bir Rum oturuyodu... Kendi evimizin karşı tarafında çeşme vardı. Çeşmenin üstünde gene Kargori diye bi Rum duruyodu”³⁵.

Ayşe Ünsönmez, mübadeleyle Ayvalık’a geldikten sonra bir daha hiç Midilli’ye gitmediğini ifade edip, hiç bitmeyen özlemini dile getirerek Ada Türk ve Rumlarının günlük yaşamlarına dair şu bilgileri paylaşmıştır:

“Gitmedim. Gitmek istiyorum ama içim de dayanmıyo. Bazen, inanır mısın, rüyamda da görüyorum. Vallahi görüyorum rüyamda. Böyle gözümün önünden sinema şeridi gibi geçiyo... İmkânı var mı, diyo hatırlarsın.. Hatırlarım, neden hatırlamıyım... Midilli’den gelenler gidenler hep bizim

³⁴ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15.11.2002, LMV Arşivi, İstanbul.

³⁵ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

kapının önünden geçirdi. Hatta Rum ölüleri bile. Rumların ölüleri bile bizim kapının önünden geçirdi, giderdi mezarlıklarına. Onlar dinlerine çok düşküdü... Pazar oldu mu en iyi elbiselerini giyerler. Temiz pak giyinirler. Ondan sonra kiliseye giderler...Evimiz iki katlı.... Hatta eski biçimleri babam yıktırdı. İzmir'den mi ne kalfa getirdi. Bizim ev natamam olarak geldik buraya, [Ayvalık'a] bitmemişti. Alt kısmı bitmişti, üst kısmı bitmemişti. Bahçemiz çok büyüktü. Hatta atlarımızın yeri yani büyüktü... kış oldu mu atları babam...., köye getirirdi çiftlikten... Babamın un değirmenleri vardı. Un değirmenlerinden Miğan isminde bir adam çalışıyordu. Onun kızı da Miraç bizim yanımızda hizmetçiydi”³⁶.

Ünsönmez, Çömlekköy'de Rum zenginlerin de olduğunu ama Müslüman toplumun içinde zengin sayısının daha fazla olduğunu ve bunların kendi fakirlerini kolladığını belirterek adadaki Türklerin yaşamıyla ilgili bilgi vermeyi sürdürecekti:

“[Çömlekköy] suyu, çok sulaktı. Ortasında çay geçiyordu. Çay böyle taş köprüler var, mükemmel. O su bahçeleri sular. Hani böyle şeyler yoktu. Dolap kuyuları filan yoktu. Çaydan sulanır. ... Atlan o şekilde sulanırdı bahçeler. Sulaktı.... İki tane çay vardı ama bilmem birini Katavasra Çayı derlerdi. Katavasra. Ne demektir bilmiyorum. Rum ismi heralde Katavasra. Herkesin bahçesi vardı. Müstakildi evler, böyle bitişik evler pek yoktu. Ama mesela fakirlerin evleri daha küçük oluyodu. Bahçeleri de daha küçük oluyodu. Çok güzel evler vardı. Mesela benim halamın evinin üstünde köşkü bile vardı. O kadar muazzam bi evdi ki yani Ayvalık'ta bile öyle bi ev yoktu. Dedem getirtmiş Marmaris mermerlerini yapmıştı halamın evini. Hem içerde çeşme vardı, hem bahçesinde çeşme vardı... Benim babamın çifliği vardı. Ondan sonra hizmetkârları vardı... Hatta mera bile kendinindi. Kendi koyunlarından başka kiraya bile verirdi. Fakiri de vardı zengini de vardı. Ama fakirleri çok kollarlardı. Şimdi sen mesela ekinini biçtirdin. O fakir gider ordan buğday toplardı. Şeyini idaresini temin ederdi... Kışlık erzağını koyardı. Bahçelere gidip çalışırdı. Ordan aldığı paradan başka kışlık erzağını da koyardı. Yani öyle sefil perişan insan yoktu.....Bakkallık yapan da

³⁶ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

vardı, kasaplık yapanda vardı, fırıncısı da vardı. Bak her şeyi var. Hatta helva bile, tahin helvaları yapılan dükkânlar vardı”³⁷.

Ayşe Ünsönmez, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Midilli Adası’nda Türklerin hayat şartlarının zorlaştığını, özellikle Yunan ordusu yenildikten sonra Anadolu’dan Midilli’ye kaçan Rumların, ada Rumlarını Türklerin aleyhine kışkırttığını ve Türklerin Rumlarla olan ilişkilerinin de değiştiğini, bozulduğunu ifade edecekti:

“İstiklâl Harbi’nden sonra burası [Midilli] bozuldu. O zaman Türklerle Rumların arası biraz açıldı. Oradan [Anadolu’dan] gelenler teşvik ettiler yerli Rumları. Türklerin üzerine kışkırttılar. Şimdi burada [Anadolu’da] Yunanlar bozulduktan sonra fırsat bulanlar deniz kenarından kaçtılar, Midilli’ye geldiler. Geldiler ve [yerli] Rumlara, Türkler çok hakaret etti bize, işte gençlerimizi öldürdü, kadınlarımıza tecavüz etti, mallarımız yağmaladı” diye buradaki Rumları işlediler. Klapozo isminde bir köy vardı Midilli’de. Klapozo’nun Müslüman gençlerini, erkeklerini toplamışlar, camiye koymuşlar, hepsini sıra ateşine tutmuşlar, öldürmüşler. ...Yunanlar, çiftliği bastılar benim amcamı dağa çıkardılar. Fidyeye istediler. Öldüreceklerdi. Babam fidye mukabili amcamı babam kurtardı. Sonra Rumlar bizim köyü yakmak istemişler. Benzin tenekelerini hazırlamışlar. Artık köyü ateşe verecekler. Müslüman evlerini. Çömlek Köy’de Türk dostları çok vardı. Meselâ Hristaki vardı. Ondan sonra Dimitro vardı. Hacı Dinatro vardı. Bunlar memleketin eşrafları. “Böyle saçmalık olur mu” dediler. “Biz kaç senedir kardeş gibi geçiniyoruz. Siz buradaki Türklerin evlerini yakacaksınız. Düşünüyor musunuz Anadolu’da ne kadar Rum var? Buradan haber alınca bizim onları da mafedecekler. Gelin bundan vazgeçin” diye. İki defa teşebbüs ettiler. İkisinde de bunlar men etti. Yaktırmadılar. Rumların içlerinde çok iyileri de vardı. Bazı yerlerde yakmışlar. Çok yakmışlar. Anadolu’dan gelen Rumlar teşvik etti... Hatta Çerkez Etem’in ordusundan bile birkaç tane Çerkez geldi Çömlek Köy’e. Rumlar “Kör Kemal, Kör Kemal” diye bağırırlardı Atatürk için. Bayağı bağırırlardı... Biz bir defa çıktık. Salıncak yaptı bize annem. Büyük bir cümle kapımız vardı, orda. Yaşa Kemal Paşa yaşa, sen geçtin başa. Böyle bir şeyler nereden duyduysak! Annem geldi hemen. Bizi zorla içeriye çekti. Aman dedi. Ne yapıyorsunuz

³⁷ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

siz, ne diyorsunuz? Şimdi Rumlar geliverecek. Hepimizi öldürür dedi annem”³⁸.

Ünsönmez, Kurban Bayramlarında kurban kestiklerini, aile büyüklerini sırayla ziyaret edip, onlara hediyeler götürdüklerini ifade edecektir. Büyüklerle çok saygı gösterildiğini vurgulayarak, ailesinin dindarlığı konusunda da ayrıca aşağıdaki bilgiyi vermiştir:

“Annem giderdi. Ramazanda teravih namazına giderdi. Götürmezdi. Bizi bırakırdı. İşte hizmetçimiz vardı hizmetçiyle biz kalırdık. Annem giderdi... İki cami vardı. Bi Aşağı Cami, bi Yeni Cami. Yeni Camide Müezzin Ahmet Efendi, isminde birisi ezan okurdu. Hocalar da vardı. Hoca çoktu zaten. Çömlek Köyün hocası meşhur...”

Ada Müslümanlarının dini yaşamları konusunda birinci kuşak Midilli mübadilinin üçünün de anlattıkları birbiriyle örtüşmektedir. Ferhat Eriş de camiye ilk kez yedi yaşındayken babası ve amcasıyla birlikte, bir Ramazan günü gittiğini ve ondan sonra camiye gitmeyi sürdürdüğünü belirtmiştir³⁹.

Ayşe Ünsönmez, Mübadeleden önce Midilli’deki köylerinde sosyal yaşam ve aile yaşamlarına dair bilgiler de vermiştir:

“Heyeti ihtiyari vardı, şey muhtar vardı. Azalar vardı. Onları biliyorum. Yani bi şey oldu mu azalar toplanır karar verirdi. Onu duyardım evde babamdan... [Bize] Hacı Sofular derlerdi. Hacı Sofular. Babama hatta Küçük Sofu, derdi şeyler, akrabalar. Büyük olan akrabalar babama, Küçük Sofu. Vardı işte, yanımızda hizmetkârlar vardı. Ortak, mesela babamın tarlaları, ekinlerde vardı Rumlarla. Ama güzel geçinirlerdi yani böyle kavga... Yoktu...”⁴⁰.

Ünsönmez, görüşmenin devamında babasının ve ailesinden başka erkeklerin Balkan Savaşlarında ve Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi’nde savaştığını belirtmiştir:

---

³⁸ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30. 7. 2003, , LMV Arşivi, İstanbul.

³⁹ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

⁴⁰ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

“Babam katıldı Çanakkale Savaşı’nda. Ondan sonra Balkan Harbinde babam var. Zaten ben yoktum babam askerdi o zaman.... Ondan sonra babam esir oldu. Piriye’de [Pire] bir sene esir kalmış babam. Esir. Binlerce insan gittik dedi... Sami amcam da o zaman şeydeydi. Babamla Sami amcamla beraber esirdi. Ölen ölene. Akşamdan dedi helâlleşir yatardık. Sabahleyin ölülerin üstüne basardık, geçerdik. Altından su geçermiş. Öyle bir yer vermişler. Bunlara. Üstüne o şeyler vardı, kendidöven, derle ona. Onları bastırırlarmış... Altlarında battaniye. Rumeli tarafında. Piriye [Pire]. Bir sene babam orda esir kaldı. Binlerce insan gitti yüzlerce insan döndü. Çok şehit.... Bunlardan babamdan duydum...”⁴¹.

Üç birinci kuşak Midilli mübadiliyle yapılan görüşmelerden, İstiklâl Savaşı’nın başlamasından itibaren adadaki Türklerin rahat ve huzurunun bozulduğu anlaşılmaktadır. 1912 doğumlu Kalonya’lı Mehmet Eryaman, mübadele öncesi Midilli’deki yaşamlarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Şimdi eskiden biz eskiden kalma Rumlar ki artık onlar yok. Babamın zamanında. Biz, diyor, Türklerle daha rahat geçiniyorduk, diyor. Yani bizim gitmemizi istemiyorlardı. İstemiyorlardı. Biz, diyor. Türklerin ekmeğiyle büyüdük, diyor. Babamın, annemin falan anlattıkları yani çok rahat geçinirlermiş Rumlarla. Benim de arkadaşlarım vardı Rumlar. Rum çocukları. Yunan ordusu bozuldu. Ondan sonra her şey değişti. Onlar [Rumlar] ayağını çekti, biz de çektik... bi tanesi vardı. Şeyden gelmiş... Askermiş kaçmış gelmiş. Onun çocuğu vardı bi tane. Bi de Arap vardı bizim kölelerden. Bi şey söylemiş, ona, benim için. O da taşlan kafasını kırmış çocuğun, Arap. Rum çocuğun kafasını. Ve bizim evde oturan bi Madam Mariante isminde biri vardı. Onun da görünmesi miydi neydi. Aşağıda bi yerde oturuyordu. O sakladı Arabı. Yunan jandarmaları geldi, vermedi... Yunan ordusu bozulmadan önce komşularımız bize gelirlerdi. Sonra gelediler. Çünkü ne yaptılar, bizim evin bir katına tamimiyle Rum mültecileri yerleştirdiler. İki sene kadar beraber oturduk. Bir sorun olmadı. Ayvalık’tan gelmişlerdi. Fakir geldi hepsi. Anneme filan çok yardım ederlerdi..... Sonra biz mahsus Arapları [ailenin yanında çalışan zenciler] devreye soktuk. Bizim, Rumlar girmesin diye....biz de Arapları da aldık.... Her katta altı oda vardı. Her odaya bir aile koyuyorlardı. Arapların

⁴¹ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

bi geliri yoktu zaten. Onlar köle olarak gelmiş. Mesela babaannem babama, dedeme geldiği zaman on tane Arap varmış çeyizinde... Bizim büyük dedemiz vardı. Hacı Ali beyi o azad etti... Zorba sülalesi...Şimdi o bi gün topladı hepsini sofraya. Toplamış daha doğrusu. .... Demiş herkes sofraya otursun bu akşam. Yav nasıl olur filan. Biz köle... kölelik mölelik bitti, demiş. Herkes aynı sofraya otursun. Oturmuşlar yemek yemişler. İsterseniz hepimize para veriyim gidin geldiğiniz yere. Demişler ki; nerden geldiğimizi bilmiyoruz ki nereye gidelim.... Sonra isteyenleri evlendirdi. Ev yaptırdı... Çok zengindi çok. Bizim geldiğimiz yer Kalonya şehir gibiydi. Hatta bir ara Çerkezler kaçmıştı Yunanlarla beraber. Midilli'ye geldiler. Onlardan biri geldi bir gün, ablanı dedi kardeşime isteyeceğim dedi. Çerkezler Yunan tarafındaydı. Babama söyledim. Hemen bir akrabamızın evine kaçırdı ablamı. Bir daha sorarsa “evlendi gitti de” dedi.... Babamın kâhyası Rum'du. Hatta Yunanlılar yani Anadolu'da Yunan ordusu bozulup ta kaçmaya başladıkları zaman ilk parti dağa çıktı... Ve çıktıkları üç beş gün sonra katliama başladılar...Müslümanlara”⁴².

Bütün bunlar olurken, Doğu Trakya'nın Rum Ortodoks azınlığı ise daha şanslıydı. Mudanya ateşkes anlaşmasının şartları sayesinde bölgenin Türklerce geri alınmasından önce Yunanistan'a kaçmak isteyenlere bir aylık süre tanınmıştı. Yeni doğan Türkiye'nin çeşitli noktalarından başlayan bütün bu göçlerine rağmen, hâlâ Anadolu'nun iç bölgelerinde, ulaşım imkânı bulamayan önemli bir Rum nüfus kalmıştı. Savaş şartlarından kaynaklanan bu büyük göç dalgasını Milletler Cemiyeti'ni telaşa sevk edecekti⁴³. Milletler Cemiyeti, bu göç hareketini yerinde incelemek ve kontrol etmek ve göçmenlere yardım programları düzenlemek üzere Dr. Fr. Nansen'i Mülteciler Yüksek Komiseri olarak görevlendirdi⁴⁴. İstanbul'a

⁴² Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

⁴³ Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, s. 211.

⁴⁴ 10 Ekim 1861- 13 Mayıs 1930 tarihleri arasında yaşayan Fridtjof Nansen, Norveçli bir bilim adamı ve kâşiftir. Gençliğinde kuzey kutbuna yaptığı seyahatle ünlenmişti. Daha sonra birçok ülkeyle kurduğu ilişkiler sayesinde dünya politikasında ve insanî yardım çalışmalarında aktif rol almıştır. Adını, dünya devletlerinin zaman içinde tanımaya ikna edildikleri, vatansızlara ait bir kimlik kartı olan Nansen pasaportuna verdi ve mültecilerin bütün ülkelerin sonunu olduğunu dünyaya kabul ettirirdi. Bu konuyla ilgili iş emrini o dönem yeni ve etkili bir kurum olan Milletler Cemiyeti'nden almıştı. 1921 Ağustos'unda da bu örgütün ilk Yüksek Komiseri oldu. Milletler Cemiyeti'nin Nansen'e verdiği görevler, başta Rusya ile sınırlıyken zaman içinde daha geniş bölgeleri kapsayacak şekilde büyüdü. Böylece Nansen 60 yaşının tecrübesiyle; Egenin iki yakasında yaşanan krizin çözümünde Türklerle Yunanlıları ve ilgili tüm devletleri bir araya getiren

gönderilen Dr. Nansen esas itibariyle Anadolu'daki Rumların ile Yunanistan'daki Müslümanların yer değiştirmelerinin bölgede kalıcı barışı sağlayacağını düşündüğünü ve iki devletin yetkililerine mübadele önerisinde bulunacağını açıkladı⁴⁵. Dr. Nansen daha sonra, Türkiye ve Yunanistan arasında azınlıkların neredeyse tamamına yakın bölümünün takasını teklif ederken görevinin sadece kendisine verilen emirleri uygulamak olduğunu söyleyecekti⁴⁶. Yunanistan'a yığılan Rum göçmenlerden nedeniyle Midilli Adası dâhil bütün ülke büyük bir sıkıntı yaşamaktaydı. ⁴⁷. Bu nedenle Venizelos da yapılacak olan Barış Konferansı'nda Türk tarafına mübadele teklif etmekte kararlıydı⁴⁸. Ona göre bu iş kış bastırmadan yapılmalıydı⁴⁹. Yunanistan'a yığılan Anadolu Rumlarına yer açılabilmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın en azından Rumeli Müslümanlarının Türkiye'ye kabul edilmesi konusunda ikna edilmesi gerekmektedir. Venizelos, aksi halde Yunan Hükümeti'nin bu Müslümanları göçe zorlayacağını bildirdi. Esasen Venizelos, Yunanistan'ın yaşadığı bu mülteci felaketini, aynı zamanda Yunanistan'ın tüm Müslüman nüfusunun zorunlu tahliyesi için bir fırsatın doğuşu olarak da görmekteydi⁵⁰.

---

aracı olarak gerekli niteliklere sahipti artık: Bruce Clark, **İki Kere Yabancı Kitlese İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi**, s. 50-53.

⁴⁵ Nansen, mültecilere yardım amacıyla hemen harekete geçti. Amerikan Kızıl Haç Teşkilatı, Near East Relief (Yakındoğu Muavenet Heyeti) ve American Women's Hospitals gibi yardım kuruluşlarının yaptığı yardımların geçici ve yetersiz olduğunu görerek mülteci sorununu kısa zamanda daha kesin bir çözüme ulaştırmak gereğini duyar: Ayhan Aktar, Ayhan Aktar, "Türk - Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922- Eylül 1923", s. 58,59.

⁴⁶ Bu emir, İstanbul'un işgalinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ve onun yerini alacak devlet ile barış görüşmelerini bekleyen dünyanın dört büyük gücünün -İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın- yüksek komiserlerinden gelmişti: Bruce Clark, **A. g. e.**, s. 49.

⁴⁷ **Midilli**, 7 Eylül 1922, No. 40.

⁴⁸ 1922 yılında nüfusu beş milyon Yunanistan'ın en yakıcı sorunu Anadolu'dan İzmir yangınından sonra kaçan 1.400.000 mülteci akını ile nasıl baş edileceğidir. İnsanların çoğu tarımla uğraşmalarına rağmen, ülkenin büyük bölümü dağlık arazi olması dolayısıyla toprağın sadece bir kısmında tarım yapılabilir: Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s.73.

⁴⁹ Ayhan Aktar, "Türk -Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922- Eylül 1923", **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, s. 58, 59.

⁵⁰ 1922 sonbaharında, Mustafa Kemal Paşa'nın kesin zaferini takiben, mübadele fikri çok daha acil bir şekilde gündeme gelecekti. Olayları Londra'da takip eden Venizelos, Yunanistan'da istikrarı sağlamak için bütün Müslüman nüfusu zorunlu tahliye edilmesini, onların yerine de Ortodoks mültecilerinin ülke nüfusuna katılmasını gerektiğini düşünmekteydi. Ona göre; Müslümanların zorunlu tahliyesi, tercihan Türkiye ve uluslararası camianın onayıyla, mecbur kalırsa da bu olmadan yapılmalıydı. Venizelos'un Yunan Dışişlerine yazdığı 17 Ekim tarihli mektubunda şu görüşlere yer verilmekteydi; "... savaşın talihsiz sonucunun omuzlarımıza yüklediği feci yükten kurtulmamıza ve Büyük Yunanistan ideali çökse de, Batı Trakya ve Makedonya Yunan toprakları haline gelmeden hiçbir zaman istikrarlı sınırlara kavuşamayacak olan Büyük bir Yunanistan'ın

Dr. Nansen'in ve Yunanistan Hükümeti'nin ana meselesi Anadolu Rumlarına yer açarak iki devletin nüfusunun homojenleştirilmesi sürecinin sonucunda Avrupa ilkelerine daha yakın birer ulusal devletin oluşturularak Doğu Akdeniz'de barışçıl bir ortam yaratmaktı. Lozan Barış Konferansı'nın toplanmasından bir ay önce artık mübadele kararı kesin gibi görünmekteydi. Öte yandan Dr. Nansen, dışarıda mübadelenin zorunlu olup olmayacağı Lozan Barış Konferansı'nda karara bağlanacağını ifade ederken, bir yandan da zorunlu mübadelenin talimatlarını hazırlamaktaydı. Nansen, önce Venizeles ile daha sonra Ankara'nın İstanbul temsilcisi Refet Paşa ile görüştü. Yaklaşık yarım milyon Rumeli Müslüman'ın Türkiye'ye gönderilmesi ve bunlardan boşalacak arazi, tarla, işyeri ve evlere Anadolu Rumlarının yerleştirilmesi teklifinde bulunarak, Yunanistan ve Bulgaristan hükümetleri arasında Neuilly Barış Antlaşması'nın benzeri bir nüfus mübadelesi protokolü hazırlamak niyetinde olduğunu belirtti. Ancak Ankara, pazarlığı yukarıdan başlatarak İstanbul Rumları da dâhil olmak üzere mübadelenin zorunlu olmasını isteyecekti. Ankara, Anadolu Rumlarının işgalci Yunan ordusu ile işbirliği yapıp mezalime katıldığı için artık Anadolu'da kalamayacaklarını ayrıca Türkler için ulusal uyanış sürecinin sadece "Türkiye Türklerindir" ilkesinin yaşama geçirilerek mümkün olabileceğini düşünmekteydi⁵¹. Türkiye'deki Rum azınlık ile Türk çoğunluk arasında oluşan ileri derecede sadakat eksikliği onların barışçıl bir şekilde yeniden bir arada yaşamalarını hele de Yunanların Anadolu yenilgisinden sonra imkânsız hale getirmişti. Anadolu Rumlarının Yunan milliyetçiliği, Türkler tarafından sadece bir tehdit değil aynı zamanda bir hıyanet vesilesi olarak hissedilmekteydi⁵².

A-2) Lozan Konferansı Sürecinde Midilli Adası'nda Durum

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curson'un girişimiyle, İngiltere, Fransa ve İtalya Lozan'da toplanılacak bir barış konferansı için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir nota

---

sadece siyasi olarak değil, etnik bağlamda da sağlam bir temele oturmasına neden olacaktır": Bruce Clark, **İki Kere Yabancı Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi**, s. 61, 62.

⁵¹ Ayhan Aktar, "Türk -Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922- Eylül 1923", **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi** s. 59, 60, 61.

⁵² Arnold Joseph Toynbee, **Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi**, s. 151.

verilmiştir. 27 Ekim 1922 tarihinde verilen barış konferansına davet notası, hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunarak, konferansta Türkiye'yi temsil edecek heyetin belirlenmesi çalışmalarına başlanacaktı⁵³. Esasen bu çağrı, Türkiye açısından savaş meydanlarında büyük bedeller ödenerek kazanılan zaferin diplomatik arenada da teyit edilmesi anlamını taşımaktaydı⁵⁴. 27 Ekim gün Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Dışişleri Bakanlığına seçildi. 3 Kasım'da TBMM barış konferansında Türkiye'yi temsil edecek delegeleri belirledi: İsmet Paşa Başdelege, Maliye Bakanı Hasan Saka Bey ikinci delege ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur da üçüncü delege seçildiler⁵⁵.

Başdelege ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı olan İsmet Paşa, Lozan'a bir bakanlar kurulu toplantısında alelacele kaleme alınan kısa bir talimatla gitmiştir. Talimatın 4. maddesinde adalara dair şu husus yer almaktaydı: "Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak"⁵⁶.

Ankara'da alelacele hazırlanmış olan 25-30 satırlık genel talimatın Lozan'da yeterli olmayacağı hemen anlaşılacaktır⁵⁷. Bununla birlikte 9. maddede "Ekaliyetler: Esas mübadeledir" talimatıyla Türk tarafının hedefinin mübadele olacağı net bir biçimde ifade edilmekteydi⁵⁸. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularına göre, Batı Anadolu'nun büyük kısmını son üç yıldır işgal altında

⁵³ Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'yi Lozan'da temsil edecek heyeti ve bu heyetin başkanını bizzat kendisi seçmek istemişti. O, Mudanya Mütarekesi görüşmelerindeki başarısından memnun kaldığı İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nda da Türkiye'yi temsil etmesini uygun görmekteydi. Ancak İsmet Paşa'nın delege başkanı olmadan önce Hariciye Vekili olmasını uygun bulmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e şifreli bir telgraf çekerek, kendisinin hariciye vekilliğinden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine bizzat yardımcı olmasını rica etti: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s.45,46.

⁵⁴ Bruce Clark, **İki Kere Yabancı Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi**, s. 13

⁵⁵ "Talimat" adı altında tek tek bakanların imzalarını taşıyan ve aslı Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü başlıklı kâğıda yazılmış bulunan bu metin, Misak-ı Milli'nin biraz genişletilmiş şekli gibidir. Türkiye'nin millî hedeflerinin kalın çizgilerle belirler. İsmet Paşa, Lozan'da bu talimatı yerine getirmek görevini verilmiştir: Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. X.

⁵⁶ Bilâl N. Şimşir, **A.g.e.**, s. XIV.

⁵⁷ Konferans süresince İsmet Paşa, yeni talimatlar istemek ve sık sık Ankara'ya danışmak zorunda kalmış ve kendisine Ankara'dan peş peşe talimatlar gönderilmeye başlanmıştı. Barış Konferansı süresince Ankara ile Lozan arasında yoğun bir telgraf trafiği sürüp gitmiştir: Bilâl N. Şimşir, **A.e.**, s. XV.

⁵⁸ Bilâl N. Şimşir, **A.e.**, s. X-XIV.

tutan Yunan ordusuyla işbirliği içindeki Rum Ortodoks azınlık, yeni kurulan devlette yaşayabilme hakkını ahlâken kaybetmişlerdi. Anadolu Rumları, Yunan işgali sürecinde Yunan ordusuyla birlikte mezalime katılmışlardı⁵⁹. Öte yandan binlerce mültecinin sınırlarının içine yığıldığı yenik Yunanistan için ise yeni gelenlere yer açmak gayesiyle Müslüman nüfusunu yollamak, en uygun acil çözüm olarak görünmekteydi. Bununla birlikte kitlesel bir mübadeleyi anlaşılır ve şüphesiz her iki taraf için de arzulanır kılan şey yeni ulus-devlet ideolojisi, yani her iki devletin esas itibarıyla ve sadece belirli bir ulus için var olduğu ilkesiydi. Bunun için Ankara Hükümeti, İstanbul Rumları da dâhil zorunlu mübadele konusunda ısrar etmekteydi⁶⁰. Konu İstanbul Rumlarına kilitlenmişken iki hükümetin delegeleri, Lozan Barış Konferansı'na katılmak üzere yola çıktılar⁶¹.

Bu arada Lozan Barış Konferansı, kaçınılmaz olarak Yunan basınının da gündeminde olduğunu, Halim Niyazi'nin gazetesi Midilli'den öğrenmekteyiz. Halim Niyazi'nin Yunan gazetesi Kardenika'dan yaptığı aktarmada;

“Sulh müzakeratı esnasında hazırlıklı bulunarak Türklerin müddeiyâtını akim bırakmak için büyük i'tina göstermek lâzımdır” ve “Garbi Trakya hakkında her teklifin müzakeresi ile imkânsız kılmak iktiza [gerekme] ider”

---

⁵⁹ 15 Mayıs 1919 günü Yunan ordusunun İzmir'i işgal etmesinin üzerinden henüz birkaç saat geçmişken, askerî birlikler şehirde feci bir katliama girişmişlerdi. Siviller ve silahları elinden alınmış askerler İzmir sokaklarında katledilmişti. Ülkenin topyekûn tahrip edilmesi ve sakinlerinin tümüyle yok edilmesi, korkunç bir hızla başlamıştı. İlk kez İzmir rıhtımlarında baş göstermiş olan yakıp-yıkma hadiseleri, sekiz ay sonra Anadolu'nun öbür ucunda Kilikya'da işbaşındayken, on sekiz ay zarfında Asya Türkiye'sinin kuzeydoğu sınırlarında yer alan Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti'ne dek uzanmıştı. “Keza karım ve ben, tarafsız araştırmacıların raporlarında kapsamlı biçimde ifade ettikleri gibi Yalova, Gemlik ve İzmit bölgelerindeki de bizzat şahit olduk. Sivil Rumların hırsızlıklarını, üniformalı Yunan askerlerinin kundaklıklarını da- bu eylemlere girerirken- kendi gözlerimizle gördük. Mayıs ila Haziran 1921 tarihleri arasında Marmara havalisinde müşahede ettiğimiz vahşet hareketlerinin, Yunan işgali altında bulunan toprakların geri kalan kısımlarında da aynı tarihten itibaren geniş çapta başlamış olduğunu ikna edici deliller elde ettik”. Türk köylülerine karşı vahşet hareketine girişen Yunan askerleri ile sivil Rumların ardından yanmış ve yağmalanmış evler, henüz katledilmiş insanların cesetleri ve dehşete gark olmuş hayatta kalanlar...”. Kurtulan vilayetlerde birçok şehir, kasaba ve köy yanmış hâlde olduğundan yeniden şehir veya köy inşa etmek için, buraların haritalarının yeniden çizilmesi gerekmiştir: Arnold Joseph Toynbee, **Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi**, s. 40, 125, 126, 290, 316, 320.

⁶⁰ Anadolu Hıristiyanları ve Yunanistan Müslümanları başka bir ülkeye gönderilirken neler hissetmiş olurlarsa olsunlar sonunda Yunan ve Türk olarak yeniden biçimlendirildiler: Bruce Clark, İki **Kere Yabancı Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye’yi ve Yunanistan’ı Nasıl Biçimlendirdi**, s. 20.

⁶¹ Ayhan Ayhan Aktar, “Türk -Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922- Eylül 1923”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi** s. 59, 61.

Şeklinde ifadelerle Yunan gazetesi, hükümetine uyarıda bulunmaktaydı. Midilli'nin aynı sayısında başka bir Yunan gazetesi Kançerini'den yapılan aktarmadan ise Venizelos taraftarlarına eleştiri yapıldığı anlaşılmaktadır:

“Birçok emareler gösteriyor ki, emârât Venizelistler cumhuriyet prensipleriyle muhalefeti müzminleştirmede ısrar ediyorlar. Bu mesai şâyân-ı hürmet değildir. Zira ne mefkûreye [fikirler] ne de esaslı bir prensibe mesned bulunmuyor”⁶².

Bu gelişmeler olurken Midilli Müslüman ahalisinin yaşamı daha da zorlaşmıştı. Nitekim 1912 doğumlu ve 1923 yılında 11 yaşındayken Türkiye'ye gelen birinci kuşak Midilli mübadili Mehmet Eryaman Lozan'da mübadele müzakereleri yapılırken ailesinin Midilli'de yaşadıklarına dair şu bilgileri vermiştir:

“Kulağımıza bi şey gelmişti. Lozan'da bir şeyler konuşuluyordu... Bir konuşma yapılyordu, diye filan.... O zaman biri geldi. Ben rahmetli babama dedim ki, baba dedim, bak biri geliyor. Adamda çapraz fişeklikler. Sırtında mavzer. Bu dedim, hepimizi temizler gider. Bi şey yapmaz korkmayın benim kâhyam geliyor dedi babam. Geldi... Bana bi sandaliye verin dedi. Çıkardık bi sandaliye verdik, oturdu. Ben yalnız dedi çok çay, kahve içerim. İstedğin kadar iç dedik. Bu eve dedi benim cesedimi çiğnemedem kimse giremez dedi. Fekat ondan sonra çok kalamadık çünkü Amerikalılar işe el koydu. Mübadele yapılması için. .... Amerikalılar bekletmedi. Bekletmedi”⁶³.

⁶² “Kardenika'dan”, “Kancerini'den”, **Midilli**, 2 Kasım 1922, No. 47.

⁶³ Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

B) LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA AZINLIKLAR MESELESİ, EGE ADALARI VE NÜFUS MÜBADELESİ ANTLAŞMALARINI'NIN MIDİLLİ MÜSLÜMANLARINA ETKİSİ

B-1) Barış Konferansı'nda Azınlık Tartışmaları ve Nüfus Mübadelesi Müzakereleri Sırasında Midilli Müslümanlarının

Durumu

Lozan'da başdelege İsmet Paşa, konferansın açılışının yapıldığı 20 Kasım günü, bulunduğu temaslardan edindiği bilgileri telgrafla hükümetine bildirdi. Telgrafında: Barış yapıldıktan sonra müttefiklerin İstanbul'dan çekileceğini, ahali mübadelesinin yapılabileceğini, kapitülasyonlar işinin de çözüleceğini, her problemin çözüme bağlanacağını bilgisini verecekti⁶⁴.

Lozan Barış Konferansı'nın ilk çalışma oturumu 21 Kasım 1922 Salı günü, Lord Curzon'un geçici başkanlığında açıldı⁶⁵. Bu ilk oturumda davetli olan İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye, Yunanistan'ın delegelerinden başka Japonya,

---

⁶⁴ Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, s. xvi, 110.

⁶⁵ İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanan Uluslararası Lozan Barış Konferansı'nın ilk başta 13 Kasım 1922 tarihinde başlayacağı duyurulmuştu. Ancak gecikmeli olarak 20 Kasım 1922'de başlanabildi. İlk dönem 4 Şubat 1923'te bitti. İkinci dönem, 23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923 tarihinde sona ermiştir. Lozan Barış Konferansı'nın ilk safhası 30 Ocak 1923'te, Yunanistan'da yaşayan Müslüman nüfusla (Batı Trakya'dakiler hariç) Türkiye'de yaşayan Rum Ortodoks nüfusun (İstanbul'da yaşayanlar hariç) mübadelesini şart koşan bir antlaşmayla sonuçlanacaktı. Ancak Konferansın oturumları başladığında Türk Heyeti, İttifak Devletleri'ni kendine karşı birleşmiş bir şekilde bulacaktı. Öte yandan bu konferansın Ankara Hükümeti için farklı bir önemi daha vardı. Her şeyden önce İstanbul hâlâ işgal altındaydı ve Ankara ile hizipleşmeye doğru gitmekteydi. Ankara Hükümeti, askeri zaferle elde ettiği zemini, hem uluslararası alanda kendini kabul ettirmek, hem de ülke dâhilinde kamuoyunun güvenini tam olarak kazanmak için kullanmak mecburiyetindeydi. Bu nedenlerden dolayı konferans, genç Türk Devleti açısından iki ucu keskin bir bıçak niteliğindedi: Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, s.6.

Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı delegeleriyle Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi de katılmıştı⁶⁶.

Mübadele konusunu da kapsayan azınlıklar sorunu, ilk defa 1 Aralık'ta Nansen'in mübadele raporuyla konferansın gündemine girmiştir. İsmet Paşa, Ankara'nın talimatları doğrultusunda, “nüfus değişim meselesinin, Türkiye'deki azınlıklar meselesine bağlı olduğunu” söylemiştir. Paşa, “Eğer konferans, nüfus mübadelesi ve azınlıklar-arasında ilişkiyi tanırsa, Türk Heyeti'nin bir sonraki toplantıda görüşlerini sunacağını” belirtmiştir. 12 Aralık 1922'de konferansın ana komisyonu huzurunda ise İsmet Paşa, mübadelenin, neden “genel anlamdaki azınlık sorununa” dâhil olarak düşünülmesi gerektiğini açıklayacaktır. Türk tarafı azınlık konusunu üç ana unsura bağlayarak değerlendirecektir: 1- Türkiye'de azınlıkların kaderinin iyileştirilmesi, her şeyden önce, her çeşit yabancı müdahalenin ve dışarıdan kışkırtmalarda bulunulması imkânının ortadan kaldırılmasına bağlıdır. 2- Bu amaç, ancak ve her şeyden önce, Türk ve Rum halklarının mübadelesiyle gerçekleşebilir. 3-Nüfus mübadelesi uygulanması dışında ülkede kalacak azınlıklar, görevlerini yerine getiren tüm topluluklar, Türk yurttaşı olarak, Türkiye'nin geniş görüşlü politikasının ve ülke kanunlarının garantisinde yaşamlarını sürdüreceklerdir⁶⁷.

Bir sonraki oturumda azınlık kategorisini daha ayrıntılı hale getiren İsmet Paşa, Ermeniler ve İstanbul Rumları hakkındaki görüşünü çok az farklılaştırarak mübadele fikrini Rum Ortodoks azınlıkla sınırlamıştı. İsmet Paşa'nın konuşmasının ana mesajı; azınlıkların, yabancıların elinde yıkıcı amaçlar için kullanılabilir silah haline geldiği ve Türk Devleti'nin de ulusal egemenliğine karşı ortaya çıkabilecek herhangi bir riski alamayacağı idi⁶⁸.

Lozan'da müzakereler devam ederken, Türk heyeti üyesi ve Trabzon Milletvekili Hasan Bey, hükümete ve meclise bilgi vermek üzere Ankara'ya gidecektir. Vekillere gizli oturumda bilgi veren Hasan Bey'in konuşması, ağırlıklı ve ayrıntılı olarak Lozan'daki komisyon çalışmalarını, boğazlar meselesi, bütün

---

⁶⁶ Konferansın ilk çalışma oturumunda, Kurulan komisyonlar: 1-İngiltere başkanlığında; Arazi ve Askerlik Komisyonu, 2-İtalya başkanlığında; Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu, 3-Fransa başkanlığında; Maliye ve Ekonomi Komisyonu: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 53- 56.

⁶⁷ Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, s. 117.

⁶⁸ Onur Yıldırım, **A.g.e.**, s. 118.

sınırlar özellikle Batı Trakya sınırı, kısacası Lozan'da konuşulan her şey olacaktı. Konuşma sırasında hem meclis üyeleri hem de Hasan Bey, sık sık Misak-ı Milli'ye atıfta bulunmuşlardır. Konu azınlıklara gelince Hasan Bey:

“Ekalliyetler mesâili pek heyecanlı müzakereyi mücib olmuş mesâilden birisidir. Gerek tâli komisyonlarda gerekse umumî komisyonlarda böyle olmuştur”

İçeriğinde bilgi verecektir. Ancak, Türk tarafıyla itilaf devletlerinin azınlık tanımında farklılık olduğu açığa çıkmıştır. Hasan Bey'in deyimiyile “ekalliyetler neye nazaran?” diğer memleketlerde azınlık tanımı, dil ve ırka göre yapılırken, Türkiye'de ise sadece Gayrimüslimler azınlık olarak kabul edilmekteydi. Ve yine Türk tanımına ve yaklaşımına göre Müslüman azınlık Türkiye'de hiçbir şekilde mevcut değildi. Misak-ı Milli yazılırken de Gayrimüslim azınlıklar kastedilmiştir. Hiçbir zaman lisanî ve ırkî azınlık söz konusu olmamıştır. Lozan'da müzakere edilen azınlıkların mübadelesi meselesi de buna bağlı bir meseledir. Türkiye'den gidecek Rumlara mukabil, Yunanistan'dan da Müslümanlar çıkarılacaktır⁶⁹. Esasen Meclis'te azınlıklar tarifi, Lozan'da komisyonlarda Nüfus Mübadelesi'yle ilgili müzakereler devam ederken ve Hasan Bey Ankara'ya gelmeden önce de yapılmıştı. Bir gizli oturumda Hüseyin Rauf Bey azınlığın tarifini yaparak bu konuya açıklık getirmişti:

“Akalliyetler mesâili: Bu mesail hakkında komisyonlarda ciddi münakaşâd cereyan ediyor. Irkî ve lisanî akalliyet tefrîkini kabul etmiyoruz. Gayri Müslim akalliyetler diyoruz.... Ale'l-umum akalliyetler hakkında Avrupa muâhedatındaki kavâid-i umûmiyeyi bize kabul ettirmek, aff-ı umumî ve lede'l-hâce askerlikten affettirmek istiyorlar....”⁷⁰.

Öte yandan İsmet Paşa'nın da azınlıklar konusunda aynı açıklamayı yaptığı oturumda, Dr. Nansen de mübadeleyle bölgede tesis edilmeye çalışılan barış arasındaki ilişkiyi açıklamaktaydı. Doğu Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Nansen'e göre bölgede uzun süreli bir barış ortamının sağlanması için mübadele gerekliydi. Ve eğer Yunanistan ile Türkiye arasında herhangi bir mübadele anlaşması yapılırsa, daha önce Bulgar ve Yunan hükümetleri arasında yapılan

⁶⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt: 26, İçtima Senesi: III, s. 1169, 1170, 1171, 1172, 1173. 1 Kanunnusâni 1338.

⁷⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: 25-26, İçtima Senesi: III, s. 1148, 25 Kanunuevvel 1338.

antlaşmanın [Neuilly Sözleşmesi] örnek alınabileceğini, bu antlaşma metninde bir takım değişiklikler yapılarak faydalanabileceğini ifade etmişti. Yine ona göre, mübadelenin uygulanması, kurulması gereken olan karma komisyonca hazırlanacak özel bir yönetmeliğe bırakabilirdi⁷¹.

Bu arada Veniselos da mübadele konusunda Türk Hükümeti ile görüşmeye hazırdır ve gecikmeden çözüm bulunmasını istemektedir. Binlerce insan Doğu Trakya'dan çıkıp gitmişti. Toprakların ekim işlerini tamamlanmadan, olduğu gibi bırakıp gitmişlerdi. Öte yandan Midilli'de Müslüman azınlığın sıkıntıları iyice artmıştı. Lozan Barış Konferansı'nın açılışından sadece günler önce Midilli Gazetesi'nde çıkan iki haberde artık adada Müslüman azınlığın hayatlarının iyice zorlaştığının işaretleri verilmekteydi. Bunlardan "Yağma" başlıklı haberde aşağıdaki ifadeler yer almıştı:

"Geçen gün Sarlıca karyesindeki Müslümanları bu seneki mahsulden mahrum itmek üzere zeytinliklere hücum ve tecavüz vuku' bulmuş ise de Vali-i Umûmi Vekili Mösyö Velastari ile askerî kumandanın derhal ve bizzat karye-i mezkûreye giderek ittihaz eyledikleri kat'i ve şedid tedâbir sayesinde yağmanın önü alınabilmiştir. Binaen-aleyh gerek Velastari Efendi'nin ve gerekse askeri kumandanı Mösyö Kanatos son zamanlarda Müslümanlara karşı ibraz buyurdıkları cemile-kârane alaka cidden sezava-ı takdirdir"⁷².

Bu durumda, olabildiğince çabuk çözüm bulmak hem Türklerin hem de Rumların yararınaydı. Mübadeleye bir an önce başlamak konusunda bütün Temsilci Heyetler görüş birliğindeydi. Dr. Nansen, mübadele teklifini yaparken mübadelenin isteğe bağlı olması gerektiğini söylemesi üzerine İsmet Paşa, eğer bir mübadele teklif edilecekse, Türk Hükümetinin bunun zorunlu olmasını istediğini ve Türkiye'de yaşayan bütün Rumları kapsamaması gerektiğini ifade etti⁷³. Türkiye, Yunanistan'da yaşayan Türkleri ülkesine heyecanla kabul etmeye hazırdı.

⁷¹ Bu usul Bulgar-Yunan komisyonunca benimsenmiş ve çok iyi sonuçlar alınmıştı. Söz konusu usul, hızlı ve etkilidir, iki tarafın çıkarlarını kesin olarak gözetecek bir yöntemdir. Aynı şekilde Yunan-Bulgar Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nın uygulamasını denetleyen Karma Komisyonun taraf olan her iki hükümetin birer temsilcisiyle, Milletler Cemiyeti Meclisince tayin edilmiş iki temsilciden mürekkepti: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Çev. Seha Lemi Meray, 1. Takım, C.1, Kitap 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti, 1993, s. 120, 121, 122, 123.

⁷² "Yağma", **Midilli**, 2 Kasım 1922, No. 47.

⁷³ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s. 123.

Türkiye'nin amacı, Yunanistan sınırları içinde kalan soydaşlarını korumak ve kendi nüfusunu homojen hale getirerek çoğaltmaktı⁷⁴.

Esasen hem Türk Heyeti, hem de Yunan Heyeti, Lozan'a geldiklerinde azınlıkların zorunlu değişimi konusunda oldukça kararlı idiler⁷⁵. Venizelos da Türk tarafının nüfus mübadelesine yaklaşımı konferans öncesi tahmin etmekteydi ve bütün görüşmelerini bu yönde sürdürmüştü. Türk Heyeti'nin talebinin, İstanbul Rumlarının da mübadeleye dâhil olması dışında, Venizelos'un "zorunlu mübadele" teklifinde karşı çıkacağı herhangi bir durum yoktu. Konferansı yöneten Lord Curzon da Türk tarafıyla aynı fikirdeydi. Eğer gönüllülük esasına göre mübadele yapılırsa bunun tamamlanması aylar sürecekti. Amerikan istatistiklerine göre Küçük Asya'da 500 bin Rum kalmıştı. İstanbul Rumlarının 300 bin olan nüfusu da sığınmaya gelmiş göçmenlerle 400.000'ne ulaşmıştı. Batı Trakya'nın Müslüman nüfusu, 1912 rakamlarına göre yaklaşık 124.000 kişi olarak belirlenmişti. Yunan Hükümeti de Batı Trakya'da 124 bin kişiyi bırakmaya hazırды. Batı Trakya'daki 124.000 Müslüman ile Yunanistan anakarasında ve adalarda toplam 450-480.000 Müslüman bulunmaktadır⁷⁶. Türk Temsilci Heyeti de bazı şartlar öne sürmekle birlikte ilke olarak ve az sayıda olmak üzere Rumların İstanbul'da kalmasını kabul edecektir⁷⁷.

---

⁷⁴ Yunanistan kuruluşundan bu yana sınırları dâhilinde kalan Türkleri sistemli bir şekilde yok etme siyaseti takip ettiği için geri kalanları da aynı son bekliyordu. Türkiye, Yunanistan'daki Türkleri diplomatik yol ile koruyamayacağını anlamıştı: Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi- Sayı:85, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 28, 30, 34.

⁷⁵ Mübadele önerisi ilk kez Yunanistan tarafından gelmiş, ilk kez Yunan Başbakanı Venizelos tarafından dile getirilmiştir. Yunanistan açısından bakıldığında savaştan sonra ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve siyasî sorunların mültecilerin akınıyla gündün güne artması, sorunun en kısa zamanda çözümünü gerektirmekteydi. Mübadele şartları İsmet Paşa henüz konuşma fırsatı bulamadan, Lord Curzon ve Venizelos tarafından Aralık toplantısında kabul edilmişti: Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s. 73, 74.

⁷⁶ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s. 126,127.

⁷⁷ Türk Heyeti üyelerinin a) Rum Patrikhanesi'nin, b) Türk tebaası olmayan bütün Yunanların, c) Türk tebaası olup aslen İstanbullu olmayan Rumların d) Son üç senedir Türkiye'ye düşmanca faaliyetlerde bulunan derneklerin İstanbul'dan çıkarılmasını istiyordu: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s.183.

B-2) Sivil Esirlerin İadesi ve Savaş Esirlerinin Mübadelesi

Müzakereleri Sürecinde Midilli Adası

Azınlıkların mübadelesinin konuşulup tartışıldığı 1 Aralık 1922 Cuma oturumu, esasen “Savaş Esirlerinin Mübadelesi”nin konuşulup tartışılacağı oturum olarak duyurulmuştu. Programa sonradan ahali mübadelesi de dâhil edilmişti. İsmet Paşa’ya göre nüfus mübadelesi sorununu çözmezden önce, sivil tutsaklar ve savaş esirleri sorunlarının ele alınıp çözüme bağlanması gerekmektedir. Yunan ordusu, Anadolu’dan ayrılırken, birçok sivil ve asker esiri beraberinde götürmüştü⁷⁸. Hatta bunların bir kısmı da Midilli Adası’na getirilmişti. Midilli Gazetesi’nin 9 Şubat 1922 tarihli sayısında yer alan haberlerden biri, İzmir’den vapurla Midilli şehrine getirilen 1600 Türk esire dairdi. Habere göre Türk esirler bir yıldan fazla İzmir’de tutulmaktaydılar. Son durum üzerine adaya nakilleri uygun bulunmuştu. İzmir’den getirilen Türk esirlerin içinde 300 er ve 15 subay da bulunmaktaydı. Umumi Valilik tarafından Lotra karyesi civarında bir bölgenin garnizon haline getirilmesi emredilmişti. Yine aynı sayıda İkdam Gazetesi’ne dayandırılan bir haberde, Türk-Yunan esirlerinin mübadelesi için bir ihtilaf olduğu bildirilmekteydi. Bu haberden anlaşılacağı üzere Türkiye ve Yunanistan hükümetleri Lozan Barış Konferansı başlamadan aylar önce savaş esirleri meselesini görüşmeye başlamışlardı⁷⁹.

Esasen bu meselenin ilk kez gündeme gelişi Lozan Barış Konferansı’ndan önce, Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sürecinde olmuştu⁸⁰. Yunan ordusu, 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz ile büyük bir bozguna uğramış ve panik içerisinde geri çekilirken, bulabildikleri her türlü Türk sivil, özellikle kadınları ve kendilerine yol göstericiliği yapması için erkekleri tutsak etmişti⁸¹. Türk Heyeti,

⁷⁸ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s.124, 129.

⁷⁹ “Üsera Vürudu”, **Midilli**, 7 Eylül 1922, No. 40.

⁸⁰ Mudanya Ateşkes görüşmeleri sürecinde, 7 Ekim 1922 tarihinde yapılan beşinci oturumun ikinci toplantısında, müttefik generaller, tutuklu Türk sürgünlerinin hemen serbest bırakılmaları için, kendi hükümetleri aracılığıyla yardımcı olacaklarına dair söz vermişlerdi. Türk Hükümeti bu desteğe güvenmektedir: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s. 129, 130.

⁸¹ Hikmet Öksüz, “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebepleri ve Bazı İstisnaları”, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48/turk-rum-nufus-mubadelesinin-sebep-ve-bazi-istisnalari>.

Zorla alınıp götürülmüş olan ve ellerinde tam ve ayrıntılı listesi bulunan sivil Türk tutsakların hemen serbest bırakılmasını istemekteydi. Bu karşılığı olmayan bir durumdu. Çünkü Türk orduları Yunanistan'da harekâta bulunmadıklarından dolayı, Türklerin elinde Yunan sivil tutsak bulunmamaktaydı. İsmet Paşa, sivil tutsakların alınıp götürülmesinin öteki sorunlara benzer bir yanı olmadığını yeniden vurgulayacaktı. Yunanlar, işgal ettikleri bütün köylerden ve şehirlerden, özellikle aydınlar ve varlıklı kimseler ve halkın ileri gelenleri arasından binlerce Türkü alıp Yunanistan'a sürmüştü. Hâlbuki Devletler hukukunda, işgal edilmiş bir ülkenin sivil halkını alıp götürmeğe ve tutuklamağa izin veren hiçbir madde bulunmamaktaydı⁸².

Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu'nun 11 Ocak 1923 tarihli oturumunda, Komisyon başkanı Mösyö Montagna, sivil esirlerin iadesi, ahali mübadelesi ve harp esirlerinin iadesi olmak üzere birbiriyle ilişkili üç konuyu tartışmaya açtı. Hem Türk Heyeti'nin elinde hem de Yunan Heyeti'nin elinde de bir sivil esir listesi bulunmaktaydı. Fakat iki heyetin ellerindeki listelerde açık fark olunca, iki listeden hangisinin esas alınacağı bir süre tartışıldı. İki esir listesi arasındaki fark da Yunanların esir aldıkları sivillerin bazılarını katletmiş olmalarından kaynaklanmaktaydı⁸³.

B-3) Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması Öncesinde

Midilli Adası'nda Yaşananlar

Dr. Nansen'in danışmanlığını, İtalyan M. Montagna'nın başkanlığını yaptığı Azınlıklar Alt Komisyonu'nda halkların mübadelesi meselesi yaklaşık bir ay kadar tartışıldı. Mübadele ön tasarısının hemen bütün maddeleri Türk ve Yunan heyetlerinin itirazları doğrultusunda yer yer değiştirilerek önemli ölçüde anlaşmaya varılmıştı. İstanbul Rumları kısmı da askıda kalmıştı⁸⁴. Uzun

⁸² **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s. 124, 129.

⁸³ Cahide Zengin Agatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s.67.

⁸⁴ Çetin tartışmaların yaşandığı konuların başında İstanbul Rumlarının mübadelesi meselesi gelmekteydi. Yunan Heyeti'nin İstanbul Rumlarını mübadeleden hariç tutma istekleri, Türk Heyeti'nin de tam aksi için ısrar etmesi nedeniyle konu çıkmaza girmişti. Türk Heyeti'nin İstanbul

tartışmalardan sonra İstanbul Rumları mübadele dışı bırakılma konusunda anlaşmaya varılmıştır. Fakat bu defa da mübadele dışı bırakılacak İstanbul Rumları için bir ölçüt belirlemek ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sonunda İstanbul bölgesini, 1912 yasasının belirlediği belediye (şehremaneti) alanı içinde yaşayan Rumları kapsamayacak bir şekilde anlaşmaya varıldı⁸⁵. Ayrıca, İstanbul Şehremaneti sınırları içinde yaşayan Rumların mübadele kapsamı dışında kalabilmesi için 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) olma şartı da getirilmişti⁸⁶.

Nihayetinde 1912 yılından beri Yunanistan'ın askeri işgali altında bulunan İmroz ve (Tenedos) Bozcaada Türkiye'ye iade edilirken Rum ahali mübadele dışı bırakıldı. Buna karşılık da Batı Trakya Müslümanları da mübadele dışında tutuldu. Öte yandan 1913 Bükreş Antlaşması'nda belirlenen sınır çizgisini doğusundaki bölgeye yerleşmiş olan bütün Müslümanlar da Batı Trakya Müslüman'ı kabul edilerek zorunlu nüfus mübadelesinin haricinde tutulacaktır⁸⁷. Böylece Türkiye'de küçük bir Rum topluluğuyla, Yunanistan'da küçük bir Müslüman topluluğu yerlerinde bırakılmış oldu. Venizelos, hükümetinden aldığı son talimat gereği olacak, nüfus mübadelesinden vazgeçilmesini teklif etti. Gerekçesi de, halkların sefil olacağı ve mübadeleye imkân olmadığıydı⁸⁸.

Rumlarını mübadeleye dâhil edilmesi konusundaki ısrarı karşısında Yunan Heyeti'nden bir üye, beyanname vererek mübadeleden vazgeçebileceklerini bile ileri sürmüştü. Gerçi Türk basını, Yunan tarafının bu tehdidinin samimiyetinden kuşku duymaktadır: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 63.

⁸⁵ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 2, s. 1-2.

⁸⁶ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 19.

⁸⁷ Batı Trakya sınırının, siyasal bakımdan oturmamış bir sınır olması ve sık sık değişiklik geçirmesi doğal olarak coğrafi sınırları akla getirmekteydi. Coğrafi bakımdan ise sınır, eski çağlardan beri, Roma yönetimi zamanında, Vardar ile sınırlanmış kabul edilmekteydi. Ancak Türk tarafı, bu kadar geniş bir bölgeyi kastetmemektedir. Sınır olarak Struma'nın kabul edilmesini istemektedir. Ayrıca mübadeleden muaf tutulacak Müslüman sayısının İstanbul Rumlarının sayısına eşit olması gerekmektedir. İstanbul Rumlarının sayısı üç yüz bindir. Bu karşılık Trakya'daki Müslüman sayısı 130 bin kadardır. Struma Vadisi Müslümanları gereken dengeyi sağlayacak ve adil bir sonuç elde edilecekti. Türk Heyeti'nin savunduğu tez buydu: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 72-73.

⁸⁸ Curzon, mübadeleden kararından dolayı Türkiye'yi suçladı. Türk Heyeti'nin daha ilk toplantıda Curzon'a mübadelelerin kendi önerisi olduğu hatırlatması üzerine sustu. Gerçek ise Yunan Hükümeti, Yunanca konuşmayan ve Yunan milliyetçisi olmayan Türk tebaalı Rumları ülkesine istemediği idi. Ancak onları Türkler de istemiyordu çünkü Osmanlı İmparatorluğunun acı tecrübesinden Türkler öğreneceklerini öğrenmişlerdi: Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s. 74, 75.

Mübadele Alt Komisyonu çalışmalarında bir başka mesele Yunanistan yönetiminin Müslüman ahalinin çiftliklerine el koymayı ve arazilerini ziraattan men etmeye devam etmesiydi. Midilli’de de bu tür olayların meydana geldiğini adanın gazetesi “*Yağma*” başlığıyla duyuracaktır. Haber “*Ve Mine’l Garaib*” başlığını taşımaktadır:

“Molova Mal Müdüriyetinin evvelce Dimosyon tarafından müsadere idilüp bilahare sahiplerine iâde olunan emlâkin el-yevm mutasarrıfları burada olduğu halde tekrar müzâyedesiyle müsâderesine kıyam eylediğini kemal-i hayretle istihbâr eyledik. Merkezde ise böyle bir muâmele cereyan eylememiştir. Doğrusu Molova Hükümeti’nin böyle çarpık ve münasebetsiz bir işi tatbika kalkışmasına bir mana viremedik. Binaen-aleyh işbu muâmele-i muhakkaya ma’ruz kalan Molova Kazası Müslümanlarına tavsiye ederiz: Makâmât-ı âidesine kemal-i şiddet ve süratle müracaat itsünler”⁸⁹.

Halim Niyazi’nin ince ve ölçülü üslubuyla verdiği haber, aslında benzerlerine bütün mübadele coğrafyasında rastlanan ve Müslüman azınlığın Yunanistan’daki hayatını yaşanmaz kılan ağır durumlardan biriydi. Anadolu’dan gelen Rum göçmenlere Müslüman nüfusun taşınmaz mallarının bir kısmı hiçbir uyarı yapılmadan verilirken, birçok yerli Yunan da Müslümanların topraklarını yasa dışı olarak işgal etmeğe başlamıştı⁹⁰. Mübadele öncesi, ailesinin Midilli’den İzmir’e gidip orada bir süre yaşadıklarını belirten Birinci kuşak mübadil Mehmet Eryaman da Midilli’ye döndüklerinde ailesini başına benzer olay geldiğini belirtecekti:

“...Sonra biz İzmir’e gittik bi ara. Babam gitmiş orda çok para sarf etmiş. Çok silah satın almış. Kuvayi Milliye kaçırmış. Yani bütün varlığını, elindeki varlığını sarf etmiş oraya. [ziraat işlerinde hayvancılık işlerinde]... [babam] bütün serveti vermiş.... orduya silah satın almış, bilmem ne almış. Biraz parası vardı gene. Çıktık ama hazıra ne dayanır...[İzmir’de] Sabah bi kese altınlan gidiyordu diyor annem.

⁸⁹ Halim Niyazi, her zamanki ölçülü ve olgun kalemiyle, söz konusu yerel yönetimin yöneticilerini suçlamadan haberi verirken, Müslüman halkı da kışkırtmadan haklarını aramaya yönlendirmektedir. “*Yağma*”, “*Ve Mine’l-Garaib*”, **Midilli**, 2 Kasım, 1922, No. 47.

⁹⁰ Birçok büyük toprak sahibi Müslüman, çok kısa bir zaman diliminde, arazilerini değerlerinin çok altında fiyatlarla ortakçılara veya yörenin yerli ahalisine satmak zorunda kalacaktı. Alıcı bulabilenler şanslıydı. Çünkü birçok toprak sahibi başaramadan yöresinden ayrılmak zorunda kalmıştı: Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, s. 5.

Akşama ekme parası yok geliyordu, diyo.... Sonra Midilli'ye döndük. İzmir işgal edilince nasıl olsa orası da Yunan burası da Yunan dedik. Kalktık döndük. Fekat o ikinci dönüşte çok şey çektik. Çünkü Kalonya'daki zeytinler gitmiş. Koyunlar gitmiş. Palamutluk gitmiş. Yunanlılara taksim etmişler... [Midilli'ye gelen Anadolu Rumları] Mühacirlere...."⁹¹.

Bu konu, Barış Antlaşması sürecinde Ankara ile Lozan arasındaki telgraf teatilerine de yansıtılmaktaydı⁹². Bu tür olaylar o kadar çok ve yaygındır ki, mübadele antlaşmasının bir maddesi de bu konuya dair olacaktı⁹³. Bu müsadere ve zorunlu satış ve kamulaştırmalar Yunanistan'da 1912 tarihinde çıkarılan bir kanuna dayandırılmaktaydı⁹⁴. İsmet Paşa, Ankara'ya

“Yunanlar, istimlak kanunu ile Müslümanların emvâlini zaptetmişler ve etmektedirler. 1912'den beri yapılan bu kanunları tanımamak üzere Müslüman mallarını takdir ve tesviye ettirmeğe çalışıyoruz”

Bilgisini vermektedir⁹⁵.

Anadolu'dan getirilen veya kaçarak gelen muhacirler iskân köylerine yerleştirilerek Müslüman sahipleri dışarıya atılmaktaydı. Yunanistan Hükümeti'nin yaptığı bu hukuk ihlâli, komisyonda şiddetli tartışmalara sebebiyet vermişti⁹⁶. Türk heyeti, bu konu hakkında araştırma yapmak üzere iki alt komisyon kurulması için ısrar etmişti. Bu komisyonlar aynı zamanda ahali mübadelesi ve bu mübadeleye tabi tutulacak insanların emval ve emlaklerinin tasfiyesiyle meşgul olacaklardı. Taşınmazların yani çiftlik, dükkân ve mağazaların emsalleriyle mübadele edilmesi ilke olarak uygun görülmekteydi⁹⁷.

⁹¹ Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

⁹² Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, s. 215.

⁹³ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s.375-380.

⁹⁴ **A.g.e.**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s.2.

⁹⁵ Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922 – 1923)**, s. 419.

⁹⁶ Yunan Hükümeti'nin her yerde teşkil ettiği silahlı çeteler, Müslümanlara şiddet uyguluyordu. Aynı Yunan Hükümeti, Müslümanlara uyguladıkları baskı siyaseti ve zulmün dışarıya yansımaması için onlara pasaport da vermemekteydi: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 70-71.

⁹⁷ Cahide Zengin Aghatabay, **A.g.e.**, s. 72; Bilâl N. Şimşir, **A.g.e.**, s. 215.

C) LOZAN'DA TÜRK – YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ VE EGE ADALARI ANTLAŞMALARI VE İLK MÜBADELE UYGULAMASININ MİDİLLİ'DEN BAŞLAMASI

C-1) Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Anlaşması Ege Adaları ve Midilli Müslümanlarına Etkileri

Lozan Barış Konferansı'nın ilk bölümü kapanmadan birkaç gün önce, son olarak halkların mübadelesi ya da yaygın bilinen adıyla, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve sivil tutsaklarla savaş esirlerinin mübadelesi antlaşması yapılacaktır. 27 Ocak 1923 Salı günü, alt komisyon toplantısında sözleşme taslağı tartışmalarında savaş tutsaklarına dair anlaşmayla, nüfus mübadelesine dair anlaşma aynı zamanda imzalanmaya karar verildi. Bu sözleşmelerden birincisi hemen, ikinci sözleşme ise, barış antlaşması onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti. Anadolu'da gözaltı edilmiş erkek nüfus için de, kural dışı olarak barış antlaşması imzalandığı gibi serbest bırakılma kararı alınmıştır⁹⁸. Aynı gün İsmet Paşa da Ankara'ya çektiği telgrafta, nüfus mübadelesi anlaşmasının kabul olduğunu, bir iki güne kadar imzalanacağını bildirecektir⁹⁹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunan Hükümeti'nin 30 Ocak 1923 günü vardıkları anlaşma üzerine, Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak VI No'u "*Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*", Türk ve Yunan delegeler tarafından imzalandı. Aynı zamanda VII No'lu Sivil Rehinerin Geri Verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine ilişkin Türk-Yunan anlaşması da imzalandı¹⁰⁰.

Halkların mübadelesiyle ilgili sözleşme ve protokol, 19 madde ve bir protokolden, rehinerin iadesiyle ilgili sözleşme ise 7 maddeden meydana

⁹⁸ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s. 2-3.

⁹⁹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922 – 1923)**, s. 448.

¹⁰⁰ Halkların mübadelesiyle ilgili sözleşme ve protokol, on dokuz madde ve bir protokolden, rehinerin iadesine dair sözleşme ise yedi maddeden meydana gelmektedir: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 2, s.1-2.

gelmekteydi¹⁰¹. Böylece 1912 Balkan Savaşları'ndan beri sürüp gelen göç dalgası, 30 Ocak 1923 günü diplomatik seviyede son bulmuş oldu¹⁰².

Mübadelede tek kıstas olarak “din aidiyeti” kabul edilmişti¹⁰³. 19 maddeden müteşekkil Türk ve Yunan Mübadelesine dair sözleşme; “Türk topraklarına yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihten başlayarak zorunlu mübadelesine (échange obligatoire) girişilecektir” cümlesiyle başlamaktaydı. Mübadele edilen kişilerden hiç biri, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye, Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönüp orada yerleşemeyecekti. Bu mübadele, 1912 kanunuyla sınırlandırılmış Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) bulunan “İstanbul Rum ahalisini kapsamayacaktı. Aynı şekilde, 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın belirlemiş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (établis) bulunan Müslümanlar da “Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi” sayılarak bu mübadeleden muaf tutulacaklardı. Sözleşmede kullanılan

¹⁰¹ M. İsmet, Dr. Rıza Nur, Hasan Saka, E.K. Venizelos, D. Caclamanos imzalarını taşıyan sözleşme, üç nüsha halinde düzenlendi. Biri Yunan Hükümeti'ne, biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne verildi. Bir diğeri de; onaylanmış birer sureti, Türkiye ile yapılmış Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlere yollanmak üzere Fransa Cumhuriyeti Hükümeti'ne verilmiştir ve 25 Ağustos 1923 tarihinde yürürlüğe girmiştir: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 75, 79.

¹⁰² “Seneler boyunca iki ülkede de cereyan eden hadiseler neticesinde görülmüştür ki, her şeyden önce bir nüfus mübadelesi kaçınılmaz hale gelmişti. İkinci olarak da mübadele kıstası sadece din olabilirdi. İçinde bulunulan dönemin özel şartları göz önüne alındığında daha başka bir çözümün pratikte yeri yok gibi gözükmekteydi. Mübadele zorunlu olması aslında esefle karşılanacak bir durumdur ancak unutulmamalıdır ki ihtilaf halinde olanlar her iki ülkenin halkları değil, sadece yöneticileriydi. Yunanlar ile Türkler arasındaki ihtilafli durum hakkında ilginç bir belirleme, birbirleriyle doğrudan ihtilafa düşenlerin tek tek Yunan ya da Türk şahıslar değil, çoğu kez iki tarafından yönetimleri olduğu gerçeğidir: Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol açan ihtilafların Analizi**, s.86.

¹⁰³ Çünkü Türkler ile Rumlar arasındaki ilişkiler zincirinde din, her zaman ana bölünme unsuru olmuştur. Öte yandan ölçüt olarak kan bağı, soy ya da ırk alınsaydı sonuçları daha da geçersiz olurdu. Çünkü her ne kadar Türkler ve Yunanlar yoğun milliyetçilik duyguları içinde bir “Türk ırkı” ve bir “Elen ırkı”nın altını çiziyorlarsa da bu ırklar o kadar karışmıştı ki ortak bir köken bulmak mümkün değildi. Her iki ülke halklarının büyük bölümünün kökleri ancak birkaç nesil geriye doğru izlenebilmekteydi. Öte yandan iki ahalinin mübadelesinde eğer dil bir ölçüt olarak alınacak olsaydı, bu da yetersiz kalacaktı. Meselâ Girit'te bütün Müslümanların ana dili Rumcaydı. Makedonya ve Batı Trakya'da Müslümanların dili ise Türkçeydi. Adana'nın yarısı Türkçe konuşan Rumlardan meydana geliyordu. Çünkü burada yaşayan Rumlar Türkçeden başka dil bilmiyorlardı. Adana'nın diğer yarısı, 1820 yılında Mora'dan geldikleri için Rumca biliyorlardı. Bununla birlikte onlar Türk ve Müslüman'dı ve Türkiye'ye bağlıydılar. Böylece dönemin özel koşulları göz önüne alındığında, kaçınılmaz hale gelen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin ölçütü sadece din olabilirdi: Safiye Bilge Temel, **A.g.e.**, s.70, 102.

“göçmenler” (émigrant) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken veya göç etmiş bulunan tüm gerçek ya da tüzel kişiler 1. maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girecektir. Aynı zamanda mübadele uygulanacak iki ülkede de taşınmaz malları olan dinsel toplulukların (cemaatlerin) malları, özel kişilerin mülkiyetindeki taşınmaz mallar gibi bunların mallarının da zorunlu tasfiye edilecekti. Aileleri Türk ülkesini daha önce terk etmiş olup, kendileri Türkiye’de alıkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu sözleşme uyarınca Yunanistan’a gönderilecek ilk kabileyi meydana getireceklerdi.

Sözleşmenin 9. ve 10. maddelerindeki çekinceler saklı kalmak üzere, bu sözleşme uyarınca yapılacak olan mübadele uygulamasında, her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına bir zarar verdirilmeyecekti. Mübadillerin gidişine hiçbir şekilde engel olunmayacak ancak cezası kesinleşmiş olan ya da soruşturması sürenler cezasını çekmek veya yargılanmak üzere ilgili makamlara teslim edileceklerdir. Mübadiller, ayrıldıkları ülkenin uyrukluğunu yitirecek ve vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda, o ülkenin uyruğuna girmiş sayılacaklardı. Daha önce göç edip de gittikleri ülkenin uyruğuna henüz girmemiş olan göçmenler de sözleşmeyi taraf ülkeler imzaladıkları tarihinden itibaren o ülkenin uyruğuna girmiş sayılacaklardı. Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren bir aylık bir süre zarfında; Türk tarafından dört, Yunan tarafından dört ve Birinci Dünya Savaşı’na katılmamış devletlerin uyrukları arasından, Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından seçilecek üç üyeden meydana gelen, toplam on bir üyelik bir Karma Komisyon oluşturulacaktı. Bu Karma Komisyon Türkiye ve Yunanistan’da toplanacaktı. Karma Komisyon, Taşınır, taşınmaz malların tasfiyesini uygulamakta ve bu uygulamanın yöntemlerini belirlemekte yetkili olacaktır. Tasfiye edilecek bütün mallar, mübadillere ve çıkarlarına dair bütün itirazlar, Karma Komisyonca kesin olarak karara bağlanacaktır. Şeklinde devam eden 19 maddelik sözleşmenin büyük bölümü Karma Komisyonun ve onun görevlerine dairdi. Bu sayede Sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye’deki Rumların ya da Yunanistan’daki Müslümanların mülkiyet haklarına ve alacaklarına bir zarar verdirilmeyecekti¹⁰⁴.

---

¹⁰⁴ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Seha L. Meray (Çev.) Birinci Takım Cilt I, Kitap II, s. 375-380.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, dört unsur bakımından dünyada tek örnektir. İlki, bu mübadele zorunlu olup. yaşanan askerî hadiseler neticesinde meydana gelmiştir. İkincisi, içeriğinde milliyetçilik haricinde başka bir itici güç olmadığı söylenebilir. Üçüncüsü, her iki ahali de köklerinden koparılmıştır. Dördüncüsü ise mübadele edilen insan sayısı bilhassa Rumlar düşünüldüğünde, o güne kadar eşi benzeri olmayan bir rakama ulaşmıştır¹⁰⁵.

Tarihsel bakıldığında mübadele, 1912 Birinci Balkan Savaşı'nda 100.000 Müslüman'ın müttefik Balkan orduları önünden kaçarak, Yunanistan'ı terk edip Türkiye'ye sığınmaları ile başlayan bir dizi göç dalgasının vardığı son nokta idi. Şurası da göz önünde bulundurulmalıdır ki, Lozan müzakereleri yapıldığı sırada karşılıklı olarak her iki ülkeye de çok sayıda insan göçmüştü. Bunların bir kısmı kendi istekleriyle gitmişler, bir kısmı da kendilerini ait hissettikleri ülkenin ordusuyla birlikte buldukları topraklarını terk etmişlerdi¹⁰⁶. Lozan Barış Konferansı'nda nüfus mübadelesi dair yapılan diplomatik görüşmeler, başından beri fiili olan durumu yasal bir hale getirme çabasıydı. Konferans başladığında Anadolu ve Doğu Trakya'daki Rumların çoğu (altıda beşi) çoktan Yunanistan'a varmış, çadırlara, askeri barakalara, ambarlara ve tiyatrolara yerleştirilmişlerdi¹⁰⁷. Zaman içinde, bu kitle büyüyecek ve iki milyona yakın insana, zorunlu nüfus mübadelesi uygulanacaktır¹⁰⁸.

C-2) Lozan'da Ege Adaları ve Midilli'nin Durumu

Lozan'da Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün¹⁰⁹ imzalanmasından bir gün önce, hemfikir olunmamış bazı noktalar içermesine rağmen, Ege Adaları'na dair hazırlanan sözleşme metni de imzalamaları için Türk Delegasyonu'na ulaştırılmıştı. Konferansın kapatılması

---

¹⁰⁵ Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, gerek kapsadığı nüfus gerekse uygulama biçimi ile dünya tarihinde bir örneği daha görümemiş ciddi bir olgu ve süreç olduğu kadar, toplumsal bir sarsıntı olarak nitelendirilebilir: Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol açan İhtilafın Analizi**, s. 102.

¹⁰⁶ Safiye Bilge Temel, **A.g.e.**, s.86.

¹⁰⁷ Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk Yunan Nüfus Mübadelesinin Öteki Yüzü**, s. 138.

¹⁰⁸ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 87.

¹⁰⁹ Kemal Arı, **A.g.e.**, s. 1.

söz konusuydu ve Lord Curzon Türk tarafının cevabını ancak birkaç gün daha bekleyebileceğini belirtti¹¹⁰.

Esasen içlerinde Midilli'nin de bulunduğu Yunanistan ile olan Ege Adaları ihtilafı daha geri bir tarihe, Balkan Savaşı'na dayanmaktaydı. Balkan Savaşı'nı takiben 30 Mayıs 1913'te Müttefik Balkan Devletleri Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı Devleti arasında Londra'da Süfera Konferansı gerçekleştirilmişti. Altı Büyük Devletin (Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya) Londra büyük elçilerinin katılımıyla İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey başkanlığında toplanılmıştı¹¹¹. Müzakereler sonunda, Altı Büyük Devlet, Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi gereken Gökçeada (İmroz), Bozcaada (Tenedos) ve Meis'in (Castellorizo) dışında kalan ve 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan işgali altında olan ve içlerinde Midilli Adası'nın da bulunduğu bütün Ege Adaları'nın Yunanistan'a bırakılmasına karar vermişlerdi. Bununla birlikte Altı Büyük Devlet, bahse konu adalarda, Osmanlı ülkesiyle adalar arasında kaçakçılığı önlemek üzere alınacak önlemlerin dışında, Yunanistan'ın buralarda tahkim yapmaması ve adaları askerî amaçlarla kullanmamasına dair mutabakata varmışlardı. Bir başka deyişle, adaların egemenlikleri "silahlandırılmamış olmaları şartıyla" Yunanistan'a devredilmekteydi. Osmanlı Devleti de bu karara büyük tepki göstermiş ve tepkisini de bir notayla bildirmişti¹¹².

Lozan Barış Konferansı başladıktan hemen sonra tartışmaya açılan Yunanistan'ın işgali altındaki adalar, Türk heyetine göre, bölgenin tamamlayıcı birer parçası oldukları ve aynı zamanda Türk karasularında bulunmaları için Türkiye'nin egemenliği altına konulmaları kesin olarak zorunluydu. Ayrıca söz konusu adaların ekonomik ihtiyaçlarının karşılayabilmeleri için de Küçük Asya ile

---

¹¹⁰ **Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihçesi**, (Ed. Cevdet Küçük), s. 14.

¹¹¹ Anlaşmanın 5. maddesiyle, Osmanlı İmparatorluğu, Girit dışında kalan Ege Denizi'ndeki tüm Osmanlı adalarının kaderi konusunda karar verme sorumluluğunu Altı Büyük Devlete bırakmayı taahhüt etmişti: Sertaç Hami Başeren-Ali Kurumahmut, **Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, s. 25.

¹¹² Karar 13 Şubat 1914'te Yunanistan'a, 14 Şubat 1914'te Osmanlı Devletine birer nota ile bildirilmişti. Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, 15 Şubat 1914'te Altı Büyük Devlet'e çektiği cevabi notada: Osmanlı Hükûmeti, Yunanistan tarafından işgal edilmiş adaların kaderinin tayinini büyük devletlere bırakırken, adaların vazgeçilmez önemini vurgulayıp, her iki devletin çıkarlarına uygun olarak alınması gereken karar ve sorumluluk yerine getirilmemiş olduğunu ifade etmiştir: Sertaç Hami Başeren-Ali Kurumahmut, **A.g.e.**, s.26.

birleşmeleri diğer bir gereklilikti. İsmet Paşa, Ege Adaları'yla ilgili ilk oturumda; Süfera Konferansı'nda Türkiye'ye verilen Gökçeda ile Bozcaada'nın yanı sıra, Boğazların yakınında bulunan Semadirek Adası'nın da Türkiye'de kalmasını teklifinde bulunacaktı. Aynı zamanda İsmet Paşa'ya göre; Süfera Konferansı'nın kararıyla Yunanistan'da kalan Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya (İkarya) adaları da askerden arındırılarak, muhtariyet ile yönetilmeliydi. Bu adaları Türkiye'nin güvenliği bakımından hayati bir önem taşımaktaydı. İşte bütün bu nedenlerden dolayı Büyük Devletlerin bu adaları Yunanistan'a bırakmaya dair aldıkları kararı Osmanlı Devleti hiçbir zaman kabul etmemiş ve bu tutumu Ankara Hükümeti devralarak Lozan Barış Konferansı'nın sonuna kadar sürdürmüştür¹¹³.

Müttefikler adına konuşan Lord Curzon, İsmet Paşa'nın teklif ettiği muhtariyet modelinin daha önce Girit ve Sisam adalarında denendiğini ve faydalı bir sonuç alınmadığını öne sürerek, bu teklifinin kabul edilemez olduğunu ifade etti. Bunun üzerine konu, bir alt komisyona havale edildi. Adalar Alt Komisyonu da 28 Kasım oturumunda, Türk tarafının teklifini inceledikten sonra oybirliğiyle, bahse konu adalarda, bazı askerlikten arındırma önlemlerinin alınmasının uygun olacağını tavsiye etmiştir¹¹⁴.

Esasen tavsiye edilen bu önlemlerle daha çok hedeflenen, Yunanistan'ın kendi adalar topraklarında asayişi ve bu adaların topraklarını çete akınlarına ve benzer girişimlere karşı koruyabilmesi içindi. Böylece bu önlemler, aynı zamanda bu adalardan Türkiye'ye karşı saldırgan nitelikte girişimlere kalkışmayı da imkânsız kılacaktır¹¹⁵. Türk Temsilci Heyeti de Anadolu'nun huzur ve güvenliğini sürdürülebilmesi açısından, Askerî Alt Komisyon Başkanınca yapılmış tekliflere ilişkin olarak adaların askerlikten arındırılması şeklinin aşağıdaki gibi olmasını zorunlu görmekteydi:

¹¹³ Yunanistan, yukarıda adı geçen adalarda nasıl bir tehlike yaratacağını yakın geçmişte Türkiye'ye göstermiştir. Durum böyleyken, genel barış yararına, bu adaları tüm olarak askerlikten arındırma zorunluluk olmaktadır: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (Çev. Seha L. Meray), Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, s. 100, 102.

¹¹⁴ Komisyonun çoğunluğu, Yunan adalarının olası bir Türkiye tehdidi için, Anadolu toprağında da karşılıklı kısıtlamalar tatbik edilmesine de karşıdır. Çünkü adalardaki askerî tesislerin Anadolu'yu tehdit edebilmesine karşılık, Anadolu kıyılarına yerleştirilen bataryaların asıl Yunanistan için hiçbir tehlike yaratmadığı sonucuna varmıştı: **A.g.e.**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s. 114.

¹¹⁵ Alt-komisyonunda uzun tartışmalar sonunda, komisyon başkanı, söz konusu olan adaların Anadolu'ya karşı bir saldırı için hareketlerde bulunma üssü olarak kullanılabileceğini kabul etmişti: **A.e.**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s. 115.

“1- Midilli, Sisam, Sakız ve Nikarya adalarında hiçbir kara ve deniz askerî üssü, hiçbir hava limanı bulunmayacaktır.

2- Bu adalarda ne çeşit olursa olsun hiçbir istihkâm yapım işine girişilmeyecek ve hiçbir askerî tesis bulundurulmayacaktır.

3- Jandarma dışında, bu adalarda hiçbir silahlı kuvvet bulundurulmayacaktır. Hiçbir askerî depo yapılmayacaktır. Hiçbir askerî hazırlığa girişilemeyecektir.

4- Bu adalarda hiçbir kara ya da deniz uçağı, havacılığa yarayacak hiçbir tesis bulundurulmayacaktır.

5- Limni adasının askerlikten arındırılması ve bu adanın kimin egemenliğini altına konulacağı meselesinde ise Boğazların askerlikten arındırılması meselesiyle birlikte incelenmesi isteğı öne sürülmüştür. Türk Temsilci Heyeti, bu iki sorun arasında sıkı bir bağlantı olduğunu göz önünde tutarak böyle bir istekte bulunmuştur. Ayrıca Türk Temsilci Heyeti de bu adaların egemenliğinin kime verileceğı konusunun da ele alınmasını isteyen bir çekince koyduracaktır”¹¹⁶.

Ege Adaları konusundaki tartışmalarda sadece Yunanistan’ın işgal ettiği adalar ele alınmaktaydı. Lozan’da 29 Ocak 1923 tarihine gelindiğinde İtalya’nın işgal ettiği Menteşe Adaları’yla, İngiliz işgalindeki Kıbrıs Adası konu dahi edilmediğı, birçok noktada anlaşma sağlanmadığı ve ortak bir karara varılmadan müttefikler, hazırladıkları antlaşma metnini, imzalamaları için Türk Heyeti’ne verdi. Curzon, Türk tarafının yanıtını 4 Şubat’a kadar bekleyebileceğini, sonra Londra’ya döneceğini belirterek 31 Ocak 1923 günü Konferans’ın son oturumunu kapattı¹¹⁷.

Türk Heyeti, antlaşma taslağını inceledikten sonra İsmet Paşa, bazı maddelerde değışiklik isteyen karşı teklifi sundu. Ancak Müttefikler bunu kabul etmeyecek ve söz konusu antlaşma imzalanmadan Konferans dağılacak ve Türk Heyeti de 20 Şubat 1923 tarihinde Ankara’ya dönecektir. Müttefiklerin teklifi, 24 Şubat’tan 6 Mart’a kadar TBMM’nde tartışılmış ve teklif üzerinde yapılacak

¹¹⁶Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, s. 115, 116.

¹¹⁷Ege Adaları’nın Egemenlik Devri Tarihçesi, (Ed. Cevdet Küçük), s. 14.

değişikliklerle müzakerelerin devamı konusunda hükümete yetki verilmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa, müttefiklerin sunduğu antlaşma taslağında Türk Hükümeti'nin, değişiklik istediği veya kabul ettiği maddeleri açık bir şekilde yazarak, 8 Mart 1923 tarihinde bir nota ile müttefiklere bildirmiştir. Ankara'nın karşı teklifinde, adalara dair 12. madde küçük bir değişiklik içermektedir. Buna göre, Bozcaada'ya bağlı Merkez adalarının, Bozcaada gibi Türkiye'ye verilmesi istenmektedir. 13. ve 14. maddeler aynı şekilde kabul edilirken, 15. maddede değişiklik istenmiştir. Bu değişiklik, Türk kıyısına çok yakın olan ve Süfera Konferansı'nca Türkiye'ye bırakılan Meis Adası'nın Türkiye'de kalması teklif edilmektedir¹¹⁸.

Türkiye'nin notasına olumlu yanıt veren müttefikler, Konferansın 23 Nisan'dan itibaren devam etmesini olumlu karşılayacaklardır. Hemen ertesi günü 24 Nisan tarihli oturumda 12. maddeye Ankara'nın isteği olan ve "Bozcaada'ya bağımlı Merkez Adaları" ibaresini ilave edilmesi müttefikler tarafından kabul edildi. Ancak bu adalar İngiliz haritalarında Tavşan Adaları olarak geçtiği için, antlaşma metnine de bu isimle dâhil edilecektir. Bir sonraki günkü oturum, 15. Maddede belirtilen Meis Adası nedeniyle sert tartışmalara sahne oldu. Uzun tartışmalar sonunda, 15. maddede Türk tarafının istediği değişiklik yapılmayarak, Meis Adası Yunanistan'a bırakıldı. Böylece, 1912 yılından beri İtalya ve Yunanistan'ın işgali altında bulunan ve antlaşmada isimleri belirtilen Ege Adaları üzerindeki Osmanlı egemenliği, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile son buldu¹¹⁹.

Lozan'da Yunanistan ile yapılan Ege Adaları Antlaşması, bu haliyle Türkiye ile Yunanistan arasında, Ege Denizi'nde askerî ve siyasî dengelerin kurulmasını hedefleyen ve Ege Denizi'yle Ege Adaları'nın bugünkü hukukî durumunu düzenleyen en önemli belgedir. Ege Denizi'ndeki egemenlik anlaşmazlığını, güvenlik meselelerini ve iki ülkenin de deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına somut olarak ışık tutacak hükümler ihtiva etmektedir¹²⁰.

¹¹⁸ Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihçesi, (Ed. Cevdet Küçük), s. 15.

¹¹⁹ A. g. e., Ed. Cevdet Küçük, s. 16.

¹²⁰ Sertaç Hami Başeren, Ali Kurumahmut, Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar, s. 30.

Lozan'da Ege Adaları Antlaşması kapsamında Midilli Adası'nın egemenliğinin Yunanistan'a devredilmesiyle o da mübadele coğrafyasına dâhil olacaktı.

C-3) İlk Mübadele Uygulaması ve Midilli Müslümanları

Lozan'da 1923 yılı Ocak ayında imzalanan sözleşmede belirtildiği üzere, mübadelenin uygulaması 1 Mayıs 1923 yılında başlayacaktı. Ancak antlaşma, taraf hükümetlerce 1923 Temmuz ayında imzalanabildi. Bu nedenle Karma Komisyon ilk toplantısını 1923 Ekim ayında gerçekleştirebildiği için iki hükümet de uygulamayı 1924 Mayıs ayına ertelemeye karar verdi. Böylece Karma Komisyonun önünde hazırlanmak için daha yedi ay olacaktı. Ancak on binlerce Müslüman, mübadele haberi üzerine uygulamasını beklemeden başta Selanik olmak üzere, Yunanistan'ın kıyı kentlerinde toplanmışlardı. Öte yandan Türkiye'ye yapılacak olan bu göçün çekiciliğine kapılan çok sayıdaki Müslüman Yugoslav uyruklu kişinin de Selanik limanına gelmesiyle bu limanda biriken Müslümanların çektiği zorluklar görünür bir hal almıştı. Hatta bir ara Yugoslav mültecilerin sayısı, Yunanistan Selanik Limanı'nda bekleyen mübadillerin sayısını geçmişti. Bu durum kışın da yaklaşmasıyla, Türkiye'nin mübadilleri nakil işinde acele etmesi gerektiği anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine Ankara, Karma Komisyon önerileri doğrultusunda, yeterli hazırlıklar yapılmadan, kış aylarında Selanik havalisindeki köylerden toplanarak sahilde biriken Müslümanlardan 50.000 kişilik kafilayı öncelikli olarak Türkiye'ye nakletme kararı aldı¹²¹.

Gazeteler, mübadelenin resmen başlama tarihini, “*Mübadele gelecek Teşrinisani'nin 10'dan sonra suret-i kat'iyyede başlayacaktır*”¹²², “*Mübadele 10*

---

¹²¹ Mübadillerin iskânı için bir teşkilat gerekiyordu ve bunun hangi düzeyde olacağı konusunda kamuoyunda ve resmi çevrelerde belirgin bir endişe ve kuşku vardı. Örneğin; bir gazetesinde yayımlanan “Mübadele ve İmar” başlıklı bir yazıda, teşkilatsız bir ortamda yardıma ihtiyacı olacak bir mübadil kitlesinin “perişan” durumunu gösteren bir senaryo çizilmekteydi. Yazıda; böyle, ihtiyacı olan yardımı alamadığı bir ortamda, mübadilin psikolojisinde oluşacaklara ve bu ruh kırıklığının hem birey hem de toplum açısından yansımalarına dikkat çekilmekteydi: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 22, 23.

¹²² “Mübadele Gelecek Teşrinisani'nin 10'nundan sonra başlayacak” **Vakit**, 15 Ekim 1339; “Mübadele 10 Teşrinisani'den Sonra Başlıyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Ekim 1339.

Teşrinisani'den sonra başlıyor” başlıklarıyla okuyucularına duymuştur. Gazete haberlerinde şu ibarelere yer verilmişti;

“Mübadele 10 Teşrinisani'den Sonra Başlıyor.

İSTANBUL: 15 (A.A) – ATİNA'DAN.

Bu sene Selânik havalisinden sahillerimize 50 bin Türk nakil olunacak mütebakisi gelecek yazı bırakılacaktır.

Vatan Gazetesi'ne bildirildiğine göre Mübadele Komisyonu, akd ettiği ictimalardan mübadelenin tarz ve zaman icrasını tesbit etmiştir. Tevfik Rüştü Bey, kışın takribi hasebiyle şimdilik sahilde bulunan ve nakli kolay olan ahalinin nakil edilmelerini ve mübadeleye tabi diğer ahalinin naklini gelecek yazı tehir etmeği teklif etmiştir. Bî- taraf murahhaslar bu teklife müzaheret etmişler ve Yunan murahhasları da bazı münakaşadan sonra bunu kabul etmişlerdir. Bu sene zarfında Selânik'in havalisindeki köylerden mürekkebe Müslümanlardan elli bin kişi Türkiye'ye nakil olunacaktır. Emlâkin kıymeti tahmin ve nakliye muktezi ve vesaiti tesbit etmek için bir mali komisyon teşkil edilmiştir. Hilâl-i Ahmer'in Selânik'deki İslâm-ı Ahaliye muavenet için bir heyet i'zamı takarrür etmiştir¹²³.

Gazetenin aynı sayıda bir de mübadillerin nakil masraflarıyla ilgili haber bulunmaktaydı:

“İSTANBUL: 15 (A.A) ATİNA'DAN.

14 tarihiyle Vakit Gazetesi'nden bildiriliyor: Mübadele Komisyonu, mübadeleye tabi olanların mesârif-i nakillerinin kendilerine aidiyetine karar vermiştir. Fakirler için tarafeynce bir çare-i hal taharri olunuyor. Tâli komisyonlar teşkiliyle ahalinin azimetlerine ve servetlerinin tesbitine nezâret edilmesi karar-gir olmuştur. Mübadele 10 Teşrinisaniden sonra suret-i kat'iyede başlayacaktır¹²⁴.

Böylece Atina'da hazırlıkların sürdüren Karma Komisyon, Mübadelenin 10 Kasımdan itibaren kesin olarak başlanacağını ilan etmiştir. Mübadele

¹²³ “İstanbul: 15 (A.A)-Atina'dan” **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Ekim 1339.

¹²⁴ “İstanbul: 15 (A.A) Atina'dan 14 Tarihiyle Vakit Gazetesi'ne Bildiriyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Ekim 1339; “Mübadele 10 Kasım'da”, “Mübadeleye Tabi Olanların Mesarif-i Nakliyesinin Kendilerine Aid Olmasına Karar Verilmiştir”, **Vakit**, Ekim 1339.

Antlaşması'nın hükümlerine başvurmadan nakledilecek son grup olan Selanik ve havalisi Müslümanlarından 50.000 kişilik kabile Türkiye'ye getirilecekti. Kasım ayının ortasına kadar Türkiye'ye ilk getirilecek 50.000 kişilik kafilenin içinde Girit ve Midilli Adası Müslümanları da bulunmaktaydı¹²⁵.

Karma Mübadele Komisyonu'nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) üyesi olarak bulunan Dr. Ömer Lütfü Bey de Girit ve Selanik mübadillerinin sayısı, binecekleri liman ve hareket günleri ile hangi iskelelere çıkarılacaklarına dair bilgiler istemişti. Buna göre Selanik sevk iskelesine Dr. Mahir Bey başkanlığında bir heyet gönderme, diğer sevk iskeleleri de belli olur olmaz bu iskelelere de sağlık yardım heyetleri gönderme kararı alacaktır. Ancak çok geçmeden Türk ve Yunan Hükümetleri, Samsun ve civarından 8000 Rum ile Midilli Adası'ndan aynı sayıda Müslüman'ın takasına karar verecekler ve bu değişim, Selânik'te bekleyen mübadillerden önce ve Karma Mübadele Komisyonu'nun oluşmasından çok az bir süre sonra gerçekleşecekti. Böylece Midilli'nin Müslüman Mübadele Antlaşması'nın hükümlerine başvurmadan 15 Ekim 1923 tarihinde hareket ederek Türkiye'ye gelen ilk kabile olacaktı¹²⁶. İleri Gazetesi bu haberi okuyucularına "İlk Mübadele" başlığıyla aşağıdaki biçimde duyuracaktır:

"İlk Mübadele.

Midilli Adası'ndaki Müslümanlar İbtida Nakil Edilecekler.

Hükümetimizle Yunan Hükümeti arasında cereyan eden muhaberat neticesinde Midilli Adası'nda bulunan Türk ve Müslümanlar ilk olarak mübadele edilmeleri takarrür etmiş, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti bu karardan icab eden makamâtı haberdar etmiştir. Hükümetimiz Ayvalık'ı muhacirler için kabul iskelesi ittihaz etmiş ve Yunan Hükümetine bildirmiştir. On güne kadar Yunan vapurları Midilli'deki Müslümanları olarak Ayvalık'a ihraç edecektir. Bu vapurlar ba'de Karadeniz'e çıkarak

---

¹²⁵ Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s. 80.

¹²⁶ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 132, 133, 153.

Samsun ve havalisi sahillerinden son kabile olarak tecemmu eden Rumları alarak Yunanistan'a götürecektir"¹²⁷.

Böylece Anadolu'da kalan Rum ve Ermeni mültecilerle, Yunanistan'daki Müslümanların neredeyse tamamını, düzenli ve eşgüdümlü bir biçimde ve dahi Karma Komisyon'un gözetiminde bölgelerini boşaltmalarına Aralık 1923 tarihinde başlanabilecekken, Midilli Müslümanları adadaki dayanılmaz yaşam şartları nedeniyle bu tarihi bekleyemeden nakil olunacaklardı¹²⁸.

---

¹²⁷ "İlk Mübadele Midilli Adası'ndaki Müslümanlar İbtida (önce) Nakil Edilecekler", **İleri**, 4 Ekim 1339.

¹²⁸ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadele'nin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 153.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI SONRASI MÜBADELENİN UYGULANMASI VE MİDİLLİ MÜSLÜMANLARININ DURUMU

A) MÜBADELE ÖNCESİNDE TÜRKİYE’DE YAPILAN HAZIRLIKLAR ve MİDİLLİ MÜSLÜMANLARI

A-1) Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’nin Kurulması ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetiyle (Kızılay) İşbirliği Çerçevesinde Midilli Müslümanlarına Yapılan Yardımlar

Mübadeleyi uygulama sürecinde kuşkusuz yarım milyona yakın insanı yerleştirmek konusunda muhtemel hatalar ağır sonuçlara sebebiyet verebilirdi. Bu nedenle mübadele işlerini yürütmesi için Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. Vekil olarak da Mustafa Necati Bey tayin edildi¹. Bu arada Yunanistan’da da Mülteci Yerleştirme Komisyonu kurulmuştu. Bununla birlikte her iki kurum yasal statüleri bakımından farklılık arz etmekteydiler. Mülteci Yerleştirme Komisyonu’nun Milletler Cemiyeti’ne olan sorumluluğu, Yunanistan Hükümeti’ne olan sorumluluğundan daha fazlaydı. Başka bir deyişle,

---

¹ Mübadele ve mübadele olgusuyla doğrudan ilgili konuların hallinde, etkili ve kapsamlı yetkilerle donatılmış bir teşkilâtlanmaya duyulan ihtiyaç pek çok çevrede dile getirilmekteydi. Geçmiş dönemlerdeki, göçmenlerin yerleştirilmesiyle ilgili tecrübeler, mübadiller konusunda yapılması gerekenlere fikir verebilecek nitelikte olmadığı için yeni bir teşkilâta gerek duyulup Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti teşkil edildi: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 22, 23.

Yunanistan'daki Mülteci Yerleştirme Komisyonu, ulusal olmaktan ziyade uluslararası mahiyette bir kurumdu. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ise tam tersine, Türkiye'de göçmenlerle ilgili bütün kurumların faaliyetleri devralmak üzere teşkil edilmiş olan katı bir devlet organıydı². Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin görev kapsamı, iskân başta olmak üzere, mübadillerle ilgili birçok konuya dairdi. Mübadelenin başarılı bir biçimde uygulanması, Yunanistan'da Mülteci Yerleştirme Komisyonu'nun, Türkiye'de ise Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ile Karma Mübadele Komisyonunun işbirliği içinde çalışmasına bağlıydı. Ancak bu işbirliği neredeyse hiç olmadı. Söz konusu üç kurum sadece özel görevlerine yoğunlaştılar. Zorunluluklar üst üste geldiği zamanlarda bile kurumlar arasında herhangi bir işbirliği kurulamayacak, bu da mübadiller taşınmasını ve iskânını zorlaştıran bir etken olacaktır.

Esasen Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'i sadece mübadillerin değil aynı zamanda 1912 yılından bu yana Türkiye'ye sığınmış olan bütün muhacirlerin başta iskân olmak üzere bütün sorunlarını çözüme kavuşturmak üzere kurulmuştu. Muhacir olmamakla birlikte Kurtuluş Savaşı'nın yıkımından zarar görmüş felâketzedelerin ve aynı zamanda konar-göçer aşiretlerin de iskânı vekâletin görev kapsamına girmektedir. Vekâletin görevi sadece iskânla sınırlı olmayıp yukarıda adı geçen bütün grupların üretici duruma gelinceye kadar refahlarını sağlamak gibi çok geniş ve kapsamlı bir görev alanı bulunmaktaydı. Bu görevi gerçekleştirebilmek için de diğer vekâletlerin sahip olmadığı olağanüstü yetkiler ve ek imkânlarla donatıldı³. Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'inin görev kapsamından dolayı, mübadillere dair her türlü işin ve bakanlıklar arası

---

² Yunanistan'daki Mülteci Yerleştirme Komisyonu'nun varlığı, Milletler Cemiyeti'yle Yunanistan Hükümeti arasında geniş çaplı bir mali kredi planına dair bir dizi anlaşmaya bağlıydı. Mülteci Yerleştirme Komisyonu'nun faaliyetleri ekonomik kredilerin gelmesine ve Milletler Cemiyeti'nin devamlı olarak denetlemesine bağlıydı ve etkinliği on yıl sürdü: Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü**, s. 262.

³ Bütün bu geniş görev ve yükümlülüğe karşılık, vekâletin başvurabileceği kaynak, devlet bütçesi olarak belirlenmişti. Bu da yeterli değildi. Üstelik yardıma ihtiyacı olan mübadilleri vekâletin iki ay kadar iase etme yükümlülüğü vardı. Ancak, Mübadele, İmar ve İskân Vekâletince hazırlanıp duyurulan birçok genelgede, bütün kurallar ayrıntısıyla belirtilmekteydi. Ancak iş uygulamaya gelince, birçok aksamalar ortaya çıkmakta, bu da vekâletin işlerini zorlaştırmaktaydı: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 33-36.

mübadeleyle ilgili yazışmalar vekâlete de havale edilerek bilgi verilip haberdar edilmekteydi⁴.

Vekillik görevine başlayınca Mustafa Necati, zaman geçirmeden işbirliği yapmak üzere Kızılay ile görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmeler neticesinde, iki kurum arasında bir “itilafname” imzalanmıştır. Bu itilafnameye göre, gelmekte olan mübadillilerin sağlık durumlarını daha yakından takip edilmesi ve kapsamlı bir şekilde izlenmesi için Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya, İzmit bölge merkezlerinde Cemiyet merkezince birer temsilci bulundurulması kararı alınmıştır⁵.

Kızılay ayrıca Selânik sevk iskelesi için bir operatör, üç doktor, bir eczacı, idare ve sevk memurlarıyla birlikte biri kadın olmak üzere on hastabakıcı ve hademedden oluşan 18 kişilik bir sağlık heyeti hazırlanarak hemen Selânik’e hareket etmişti⁶. Bunu Hanya, Drama, Kandiye ve Kavala’da bulunan heyetlerin çalışmaları takip edecek, değişik yörelerde “İmdad-ı Sıhhi Heyetleri” adı altında sağlık yardım kurulları oluşturulacaktır⁷. Bu heyetler, hasta olan mübadillerin

⁴ İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Karesi Vilâyeti’ne ve Maliye Vekâleti’ne yazılan yazılardan 29.10.1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’ni bilgilendirmektedir. Yazının konusu; Ayvalık’a naklolunan Midilli mübadillerini iskân, işe ve terk edilen binaların mübadiller için tamirâtı ve metruk zeytinliklerin dağıtımı hakkındadır: **BCA** Fon No: 272 0 0 11- Kutu No: 16- Dosya No: 68-Sıra No: 2.

⁵ Vekâlet, ödenek eksikliğini tamamlayacaktı. Toplanacak yardım paralarını mübadillerin yararına kullanması için cemiyetin genel merkezin emrine verecekti. Bu yardım paralarının bir kısmı mübadillerin zorunlu ihtiyaçları için harcanacaktı. Aynı zamanda Selânik’te bindirme iskelesinde bulunan işe teşkilatı yeni mutfaklar kurarak geliştirilecek; vapurlarda görev yapan sağlık personeline; fakir mübadillere ve hastalara verilmek üzere, yeterince yiyecek maddesi bulundurulacaktı. Cemiyet, mübadilleri taşıyan her gemide en az iki sağlık memurunun yardımcı olduğu birer doktorun görev yapmasını sağladı. Mübadillerin Yunanistan’daki baba ocaklarından kopup, Türkiye’ye geliş ve üretici duruma geçişleri aşamasına kadar; içinde buldukları zor durum ve ağır yaşam şartlarının hafifletilmesi ve düzeltilmesi sürecinde, Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin büyük bir rol oynamıştır: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 43, 44, 45.

⁶ Karma Komisyon Heyeti’nde Hilâl-i Ahmer üyesi olarak bulunan Dr. Ömer Lütfü Bey’in sağlık yardımı istemesi üzerine, Girit ve Selânik mübadillerinin sayısı, binecekleri liman ve hareket günleri ile hangi iskelelere çıkarılacaklarına dair bilgileri isteyerek, Selânik sevk iskelesine Dr. Operatör Mahir Bey başkanlığında bir heyet göndermeyi, sevk iskeleleri belli olur olmaz bu iskelelere de sağlık yardım heyetleri göndermeyi kararlaştırmıştı. Ayrıca Cemiyet, belirlenen on iskân bölgesine başta Tuzla olmak üzere birer İmdad-ı Sıhhiye Heyeti gönderme kararı da aldı. Selânik’e gönderilen sağlık heyetinin ilk olarak Selânik Mektebi Sanayi’de bir dispanser açıp, Selânik’te toplanan mübadillerin yardıma başlamıştı. Ayrıca yine Cemiyet tarafından İzmir’de 200 yataklı bir hastane açma kararı alındı: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 132, 133, 134.

⁷ Evlerinden atılan, baskı ve teröre hedef olan mübadillerin en canlı örneğini Kayalar, Kozana, Karacaova gibi yerlerden ayrılan Türkler oluşturmaktaydı. Bu insanlar, Karaferya İstasyonu’na

sağlık durumlarıyla ilgilenip, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkıp yayılmasını önlemek için aşılama çalışmaları yapmıştır. Aynı zamanda barınacak bir çatı altı bulamayan ve açıkta ayazda kalan mübadil gruplarının barınmaları için Kozana'da 1500, Karaferye İstasyonu'nda 1000, Ahdova'da 1000 kişiyi ağırlamaya yetecek kapasitede üç misafirhane kurulmuştur. Kızılay, mübadele uygulaması süresince, bütün mübadillere yardım etmeğe çalışmıştır. Bu yardımlar bilhassa Yunanistan'da gördükleri baskı terör yüzünden çok perişan durumda olan mübadil kitlelere yönelikti. Bunların içinde Midilli Müslümanlarının durumu çok daha vahim acil olduğu çeşitli kanallardan özellikle Ayvalık Kaymakamlığı aracılığıyla Ankara'ya bildirilmekteydi. Bu başvurulardan biri de TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tarafından yanıtlanarak Midilli'nin mübadeleye tabi Müslüman ahalisine Kızılay aracılığıyla yardım yapıldığı yanıtı verilecektir⁸.

Bu tür sağlık çalışmalarının yanı sıra Kızılay, henüz Yunanistan'dan getirilmemiş olan Müslümanlara para ve eşya yardımında da bulunarak, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Meselâ Hanya'daki Türklere yapmayı düşündüğü 1000 liralık yardımı, bu insanların durumlarının daha da kötüleşmesi üzerine 2000 liraya çıkarmıştı. Midilli Müslümanlarına da, adadaki göç işi tamamen bitene dek her yıl için 1000 lira yardımda bulunmuştur. Böylece, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin ikinci vekili Refet Bey'in vurguladığı gibi, "Kızılay, "ilk defâ muâvenet-i şitâb eden bir heyet olmuştur"⁹. Ayrıca Hilâl-i

---

kadar olan 40-65 km. olan yolu yürüyerek geçmişlerdi. Bunun sonucunda da bazı sağlık sorunları ortaya çıkmıştı. Bu durumda; Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ile ortaklaşa olarak, İmdad-ı Sıhhi Heyetleri aracılığıyla mümkün olduğu kadar bu perişan insanlara sağlık, beslenme ve barınma konusunda yardım elini uzatmaya çalıştı: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s.46.

⁸ **BCA**, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No:873- Sıra No: 10.

⁹ Bu misafirhanelerde öncelikle hastalar, kadınlar ve çocukların barınmalarına izin verildi. Kurulmuş olan aşevleri vasıtasıyla da, ihtiyaç sahibi mübadillere sıcak yemek ve ekmek dağıtımı gerçekleştirildi. Karahüseyin mevkiinde kurulmuş olan bu misafirhane 5000 kişiyi ağırlayacak kapasiteye sahipti. Çevrede bulunan temiz su kaynakları,1.500 drahmi harcanarak bu misafirhaneye akıtılmıştı. Burada devamlı olarak doktor ve hastabakıcılar bulunmaktaydı. Türkiye'ye sevk edilmek üzere iç kısımlardan karayolu ve şimendiferlerle gelecek göçmenler bu misafirhanelere alınacak, sağlık durumlarıyla ve temizlikleriyle ilgilenilecekti. Burada bir dispanser ve ağır olmayan hastaları tedavi edecek bir hastane, soğuk günler için çayhane ve gerekli durumlarda, fakir olanlara hizmet verecek bir aşhane açılacak, Selânik'te bulunan sağlık kurulu tarafından mübadillere çiçek aşısı yapılacaktı. Yine Drama'daki İmdad-ı Sıhhi Heyeti'ne 200 çadır gönderildi. Bunlarla beş ayrı yerde küçük kamplar kuruldu: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 47, 48.

Ahmer, Türkiye'ye nakil edilmeyi beklerken yaşadıkları zorluklardan dolayı da Midilli mübadillerine azami yardımda bulunmuştur¹⁰

A-2) İskân Bölgelerinin Belirlenmesi ve Midilli Mübadilleri

Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'i kurulmadan önce Muavenet-i İçtimaîye Vekâleti'nde her vekâletten birer uzman ile mübadele cemiyet üyelerinin bulunduğu bir toplantı yapılmıştı. Toplantıda, bütün katılımcıların fikri alınarak 8 iskân bölgesi ve buralara iskân edilecek nüfus belirlenmişti. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulduktan sonra ilk işlerden biri olarak mübadeleyle getirilecek ahali için belirlenen 8 iskân bölgesini 10'a çıkarmak olacaktır. Söz konusu iskân bölgeleri şunlardı: 1. Bölge: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum. 2. Bölge: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale; 3. Bölge: Balıkesir. 4. Bölge: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon. 5. Bölge: Bursa; 6. Bölge: İstanbul, Çatalca, Zonguldak. 7. Bölge: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya. 8. Bölge: Antalya, Isparta, Burdur; 9. Bölge: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir. 10. Bölge: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Cebeli-i Bereket, Antep, Maraş.

Mübadiller, geldikleri yerin iklim şartları, mizaçları ve sanatları dikkate alınarak bu bölgelerden en uygun olanına iskân edileceklerdi¹¹. Bu yerleşim alanlarına iskân edilecek olan mübadiller ve geldikleri yörelerin isimleri de kabaca belirtilmişti. Mübadillerin gelecekleri yöreye göre; tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci olarak gruplandırılacaktı. Bu gruplandırmaya dayandırılarak gelecek olan mübadillerin kabaca nüfus tahmini de yapılmıştı. Bunların içinden Midilli ve Girit adalarından gelenler, zeytincilik ve bağcılıkla uğraşmış kişilerdi. Ayvalık'a iskân edilecekler belirlenirken bu adalardan gelen mübadillerin söz konusu özellikleri göz önünde tutuldu. Midilli, Girit ve diğer adalardan gelecek olan 30.000 çiftçi, bağcı 20.000 zeytinci olmak üzere 50.000 kişinin Ayvalık, Edremit ve Mersin

¹⁰ BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No: 4.

¹¹ Muavenet-i İçtimaîye Vekâleti, mübadiller için 8 iskân bölgesi belirlerken, getirilecek mübadillerin en uygun bölgelere yerleştirilmek amacıyla iskân bölgelerinin özellikleri ve sınırları çizilmişti. Uygun bölge ölçütü de; gelen mübadillerin geldikleri yörede, ne tür bir ekonomik yapıyla ayakta durduklarını belirlemektir. Bu konuda da epey ilerleme kaydedilmişti. Söz konusu Vekâlet kurulunca İskân alanları 10 bölgeye çıkarıldı: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 96, 118, 120, 121.

yöresine yerleştirilmesi kabaca tasarlanmaktaydı. Bu nedenle Ayvalık'ta bulunan terk edilmiş zeytinliklerin alan hesapları Tevzi ve Taksim Komisyonu tarafından belirlenmişti¹².

Bütün bu uğraşlara ve yapılan planlara rağmen uygulamanın sonunda dağılım farklı olacaktır. Çünkü bu tahminler, Rumlardan geriye kalan terk edilmiş taşınmazlar esas alınarak yapılmıştı. Yani Rumların bıraktığı tarlalar, evler, bağlar ve bahçeler dikkate alınmıştı. Ancak söz konusu bu taşınmazların çoğu harap olmuş, sağlam kalanlar da ilgisiz kişiler tarafından fuzuli işgale uğramıştı. Bu durum basına yansımış ve büyük tepki görmüştü¹³.

A-3) Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Vapur İhalesi, İskelelerin Belirlenmesi ve Midilli Mübadillerinin Nakli

Mübadillerin resmi takvimini bile beklemezsizin kıyı kentlerinde birikmesi üzerine nakil işinin denizyoluyla yapılması, birçok yönden daha kolay olacağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki deniz; nakil süresini kısaltacak, taşımayı kolaylaştıracak ve maliyeti de düşürecekti. Bütün bu nedenlerden dolayı Türkiye'ye getirilecek olan Müslüman ahalinin, deniz yoluyla nakledilmesine karar verilmiştir. Buna bağlı olarak bindirme yükleme iskeleleri (irkab) ile indirme boşaltma iskeleleri (ihraç) belirlendi. Buna göre Selânik'ten getirilecek olan mübadiller, Tekirdağ'a (Tekfurdağı), Kalikratya'dan nakil edilecek olanlar İstanbul ve Mudanya'ya, Kavala'dan gelecek olanlar; İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekirdağ'a, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye'ye; Girit ve Kandiye'den nakledilecek olan mübadiller ise Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökabad, Göllük, Çanakkale iskelelerine indirileceklerdi. Mübadilleri Türkiye'ye getirecek olan vapurlar için ayrıca Tuzla, İznik, Samsun, İzmir, Antalya ve Mersin iskeleleri de indirme olarak belirlenmişti. Çeşme, Erdek ve Ayvalık iskeleleri ise, gerektiğçe kullanılacaktı.

¹² Bülent Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 134.

¹³ Basındaki eleştiriler yönetime karşıydı. Daha yerleştirme aşamasında "her şeyi biz biliriz" mantığıyla hareket edildiği, kimsenin sesine ve haykırışına kulak verilmediği, yerleşme alanlarının kaba bir düşünceyle, gelişi güzel belirlendiği eleştirileri yükselmekteydi. Basına göre durum hiç de olumlu değildi. Üstelik gidişin yanlış olduğu anlaşılmış olmasına rağmen sonucun düzeltilmesi için hiçbir çaba sarf edilmemişti: Kemal Arı, **A.g.e.**, s. 53, 54.

Bu gerektikçe kullanılacak iskelelerin içinden Ayvalık İskelesi, Midilli mübadilleri için kabul iskelesi olarak belirlenecekti¹⁴.

Yetişkin, çocuk ve hayvan nakil bedelleri, yolculukla ilgili kurallar ve yolcuların hakları net bir şekilde belirtilmişti. Yolculuk koşulları ve yolcuların haklarını belirleyen kurallar; Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün, Karma Mübadele Komisyonu'na dair 8. ve 11. maddelerin içeriğini teşkil etmekteydi¹⁵. Yükleme iskelelerinde yükleme işi, en çok beş gün sürecekti. Gemi firmaları için ihale açıldı. İhaleye katılma koşulları ve ihaleyi kazanacak şirketlerin yükümlülükler açıklandı. Açılan ihaleye; İtalyan, Yunan, Ermeni ve Türk vapur birliği katılmıştı. İlk aşamada ihaleyi en uygun koşulları öne süren ve tonajı yüksek olan İtalyan Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası kazanmıştı¹⁶. Ancak, bu ihalenin neticesi, yeni kurulan ulusal devlette, ulusal kaygılar da su yüzüne çıkaracaktı. İhaleyi İtalyan firmasının kazanması resmi ve özel çevrelerde daha doğrusu ulusal çapta bir tepkiye sebebiyet vermişti. Türk Vapurcular Birliği dururken zaten sınırlı olan ulusal sermayemizi bu şekilde ülke dışına çıkarılması hoş karşılanmamıştı. Sonuçta Lloyd Tristino Kumpanya'nın kazanmış olduğu ihale iptal edilecek ve mübadilleri nakil işi Seyr-i Sefain İdaresiyle, Türk Vapurcular birliğine verilecektir. Bu tercihin yapılma nedenlerinden biri de 1926 yılında kabotaj hakkını kazanılmasına kadarki dönemde Avrupalı devletlere, Türkiye'nin kendi ulusal olanaklarıyla bu yeterliliğine sahip olduğu görüntüsünü verme gayretiydi¹⁷.

¹⁴ İki hükümet arasında yapılan görüşmeler neticesinde, Türk Hükümeti, Midilli Adası'nda bulunan Türk ve Müslümanlar için Ayvalık İskelesi'ni kabul iskelesi olarak seçmiştir: "Midilli Adası'ndaki Müslümanlar İbtida Nakil Edilecekler", **İleri**, 4 Teşrinievvel 1339.

¹⁵ Parasını mübadil kendisi verecekti. Parasını veremeyeceklerin kadar fakir olanların nakil ücretlerini hükümet karşılayacaktı. İnsan, eşya ve hayvan (büyük baş, küçük baş) dan ayrı tutarlarda nakil parası alınacaktı. 8 yaşına kadar çocuklardan için para ödenmeyecek, nüfus başına 100 kg'a kadar eşyalar ücretsiz taşınacaktır. Sözleşmenin **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, (Çev. Seha Lemi Meray), 1. Takım, C.1, Kitap 1, s. 89-94.

¹⁶ Ulusal ekonominin canlanması için sınırlı da olsa katkıda bulunabilecek parasal bir kaynağın yurt dışına aktarılması tepkilere yol açtı. Ulusal duygularla algılanan bir konuda yabancı kumpanyanın tercih edilmesi onur kırıcı olarak değerlendirilmişti. Ayrıca kendine güven duygusu kazanılması için mübadillerin Türkiye'ye ulusal ulaşım ve taşıma olanaklarıyla nakledilmesi coşkunlukla istenmekteydi Bu coşkuyu yaşayan biri olarak Mustafa Necati'nin Türk Vapurcular birliğine meyletmesi şaşılacak bir durum olamazdı: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 38, 39.

¹⁷ Bu gayreti Mustafa Necati'nin heyecanla söylenmiş sözlerinden de anlaşılmaktadır: "Mübadele hitamına kadar, Akdeniz'de sevgili sancağımızı taşıyan elliye müteceviz bir ticaret filosu meydana gelmiş olunacaktır". Neden ulusal taşımacılıkta ısrar edildiğinin bir nedenini de şu sözleri

Böylece mübadilleri nakil işi Seyr-i Sefain İdaresiyle, Türk Vapurcular birliğine ihale edildi¹⁸. Seyr-i Sefain İdaresi'nin elinde bulunan belli başlı vapurlar şunlardı: Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Ümit ve Gülnihal. Bunlardan başka önemli denebilecek vapurlar Bahricedit, Altay, Gelibolu, Bandırma, İnebolu, Nimet, Canik, Millet ve Ereğli adını taşımaktaydı¹⁹.

Seyr-i Sefain İdaresi ve diğer Türk vapur şirketleriyle yapılan mukavele icabı, nakli yapacak olan şirketlerin vapur sayısını ve kapasitesini belirleme işi İstanbul Liman İdaresi Riyaseti'nce yapılacaktı. Ayrıca Mübadilleri taşıyacak olan her bir vapur için sağlık açısından uygun olduğuna dair bu idareden bir rapor almak mecburiyeti bulunmaktaydı. Bu rapor alındıktan sonra da vapurlarda bazı ön hazırlıklar yapılması gerekmekteydi. Yolculuğun kolaylaştırılması için kamaralar, hastalar, hamile kadınlar, yaşlılar ve küçük çocuklar için ayrıldı. Vapur güvertelerine, yolcuların ihtiyaçlarını karşılaması üzere temiz su depoları kuruldu. Kızılay tarafından bu vapurların her birinde bir doktor ve en az iki yardımcı sağlık memurunun görev alması sağlandı. Ancak Türkiye'ye nakledilecek ilk mübadil kafilesi olan Midilli Mübadillerinin nakli, taraf hükümetlerin yaptığı anlaşma gereğince Yunan vapurlarıyla yapılacaktı²⁰.

---

açıklamaktadır: "Rumeli'den memleketimize hicret edecek olan kardeşlerimiz, kendi bayrağımız altında, kendi vapurlarımızla gelecekler. Vapur sahipleri de Türk ve Müslüman olmak dolayısıyla kendilerine vapur içinde azami kolaylık yapacaklardır. El-yevm vekâlet emrinde, on yedi kadar Türk vapuru mevcuttur..." : Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 40, 41,42.

¹⁸ Ahaliyi Yunanistan'dan nakletme işini gerçekleştirecek vapur şirketlerine bağlı Sevkiyat Müdüriyeti tarafından bir ihale açıldı. "Münakasa Şeraiti" adıyla, ihale konusunda belirlenen yükümlülükleri açıkladı. Bu belge iki açıdan önemlidir. İlki; nakli gerçekleştirecek kumpanyaların, hangi şartları kabul ettiğini öğrenmek ve bu şartların nitelik ve kapsamlarına bakarak, göç uygulamasındaki tarihsel bulgulara ulaşmak. O dönemde de; hükümet bağlı olarak kamu görevi yapmakta olan Seyr-i Sefain İdaresi; Türk Vapurcular Birliği içindeki en güçlü taşıma filosuna sahip kuruluştu. İmar ve İskân Vekâleti'nin özel girişimiyle ve diğer yedi ulusal kumpanya topluluğuyla, mübadillerin yükleri ve hayvanlarıyla birlikte taşıma yükümlülüğünü üstlendi: Kemal Arı, **A.g.e** s. 37, 38, 40, 41, 85, 97.

¹⁹ Kemal Arı, **A.e.**,s. 41, 42.

²⁰ Yunan vapurları, Midilli mübadillerini Ayalık İskelesi'ne indirdikten sonra Karadeniz'e çıkıp Samsun ve civarındaki Rumları alacaktı: "İlk Mübadele Midilli Adası'ndaki Müslümanlar İbtida Nakil Edilecekler", **İleri**, 4 Ekim 1339, No. 2019.

A-4) Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Çalışmaları ve Midilli

Müslümanlarının Durumu

Dönemi itibariyle en büyük nüfus değişimi niteliğine sahip olan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nın hükümlerini uygulamak ve süreci takip edip, denetlemek işi sözleşmenin 11. Maddesi gereğince Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu'na bırakılacaktı²¹. Muhtelit Komisyon, mübadeleyle ilgili bütün meseleleri çözmekle yükümlü temel bir kurumdu. Komisyon'un en önemli idarî işlevi Türkiye ve Yunanistan'da henüz nakil edilmemiş olan Müslüman ve Rum mübadillerin uygun bir şekilde kayıtları tutarak, evlerini tahliye etmelerini sağlamaktı. En önemli yükümlülüğü ise taşınabilir ve taşınmaz malların tasdik yöntemlerini belirleyerek, tasdik etmek ve antlaşmanın uygulanmasına dair önlemler almak gibi yasal ve hukuki alanlara dairdi²². Milletler Cemiyeti, dördü Türkiye'den, dördü Yunanistan'dan ve üçü de tarafsız üye olmak üzere on bir üyeden müteşekkil Muhtelit Mübadele Komisyonu'nu belirlemişti. Karma Komisyon'un başkanlığını, sırayla tarafsız üyeler yapacaktı. Mübadele Antlaşması'na göre Karma Komisyon, gerekli durumlarda müdahale etme ve kurulduğu ülkenin ekonomik yükümlülüğünde alt komisyonlar teşkil etme yetkisine taşımaktaydı. Komisyonun biri İstanbul'da diğeri Selânik'te olmak üzere iki ayrı merkezi bulunmaktaydı. Milletler Cemiyeti Konseyi, Türk tarafının ısrarlarının aksine Komisyon'un ana merkezi olarak Atina'yı seçmişti. Karma Komisyon'da Amerika Bileşik Devletleri Hükümeti'nin resmi bir üyesi bulunamayacaktı. Ancak Amerikalılar, daha önceki tecrübeleri sebebiyle Türkiye ve Yunanistan'a mübadele işinde yardımcı olacaklardı²³.

²¹ Toplam 19 maddeden oluşan Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nın 11'den 17'e kadar olan maddeleri, özel olarak Karma Komisyon'un oluşturulmasına ve görevlerine dairdi: Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü**, s. 261.

²² Onur Yıldırım, **A.g.e.**, s. 264, 265.

²³ Amerika Birleşik Devletlerinin Karma Komisyon'da resmi üye bulunduramamasının sebebi, Mübadele Sözleşmesi'ndeki bir şarttan kaynaklanmaktaydı. Sözleşmede, tarafsız üyelerin 1914-1918 Savaşına katılmamış ülkelerden seçilmesi şartı bulunmaktaydı. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri, yakın doğudaki muhacirler sorununda önemli rol oynamış ve muhacirin konusunda oldukça tecrübe sahibiydi. Milletler Cemiyeti'nin teklifiyle Türk ve Yunan hükümetleri, Amerikalıların bu yakın geçmişteki tecrübelerinden faydalanacaklardı: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 147, 148.

Sözleşmenin 5. maddesine göre mübadele yüzünden Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Müslümanların mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verdirilmeyecekti. 8. madde, mübadillerin taşınabilir malları ile ilgili uygulamayı daha detaylı bir biçimde tanımlamaktaydı. Bu maddeye göre mübadiller, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtırmakta serbest olacaklardı. Bu taşınır mallar her türlü vergiden muaftı. Ancak mübadiller her çeşit taşınır malını yanlarına alamayacakları öngörülmekteydi. Böyle durumlar için 8. maddede bazı şartlar da belirlenmişti. Bu durumda yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü ve değerini ilgili göçmenin gözlerinin önünde saptamakla görevli olacaktı. Bu mallar aynı şartlar içinde tasfiye edilecekti. Bu maddeler, sözleşme öncesi göç edenlere uygulanamazdı ve Rumların büyük bölümü zaten göç etmişti. Bu tür kişiler için sözleşmenin 10. maddesi, tasfiye işleminde taşınır mallarının taşınmaz malları ile aynı şekilde değerlendirilmesini ve tasfiyenin Karma Komisyon tarafından gerçekleştirilmesini öngörmekteydi²⁴.

Taşınmaz mallar Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol metninin 9. maddesi gereğince benzer şekilde tasfiye edilecekti. Karma Komisyon (Madde 13 ve 14'e göre), usule uygun olarak celp edilen mübadeleye tabi tüm şahısların kendi beyanlarına göre taşınmaz mallarına kıymet biçme yetkisine sahipti. Biçilecek kıymet, malın altın karşılığı değeri esas alınarak belirlenmekteydi. Tasfiyeyi takiben komisyon her mal sahibine, terk ettiği ve üzerinde bulunduğu toprağın sahibine, devletin kullanımına kalan malının karşılığında kendisine borçlu olunan para miktarını bildiren bir beyanname vermek durumundaydı. Sözleşme ayrıca, bu beyanname karşılığı göçmen kişiye, gittiği ülkeden eşit miktarda toprak ve mülk verileceğini garanti altına almaktaydı²⁵. Komisyon, bu konuları belirlemek için daha en başında, Atina'da üç alt-komisyon oluşturmuştu. Daha sonra, mali ve idarî konularda için de çeşitli alt

---

²⁴ Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s. 87.

²⁵ **A.g.e.:**Safiye Bilge Temel, s. 88.

komisyonlar oluşturulacaktı²⁶. Bu görevlerinden dolayı idarî, yasal ve tüzel sorunlarla ilgilenmek için de tam yetkiyle donatılmıştı²⁷.

Sözleşmenin 16. maddesinin 1. paragrafı ile uyumlu olarak, komisyon tarafından her iki hükümetin de onayıyla Yunanistan'da ve Türkiye'de nakil edilecek kişilerin hangi tarihte, nereden ayrılacaklarına, gidecekleri yere göre hangi limanda toplanmaları gerektiğine dair belirlenmeler yapılmıştı. O ülkenin hükümeti, nakil için gereken gemilerin tedarik edilmesinden ve nakledilecek mübadillerin nakil yerleri ve oradan da iskân bölgelerini kesinleştiren programı yapmaktan sorumluydu. Mübadiller, taşınamaz mallarının tanımını yaptıkları bir beyannameyi doldurup komisyona teslim etmekle yükümlüydüler. Bu mallar daha sonra komisyon tarafından tasfiye edilecekti.

Mübadillerin yaşadıkları yerlerde kendilerine doldurulacak formlar dağıtılmıştı. Mübadillerin bu formları doldurup, vapurlara bindikleri limanlarda Karma Komisyonun altında çalışan alt-komisyon üyelerine ulaştırmaları gerekmekteydi. Beyannamenin bir kopyası da yeni yerleşim yerinde yerleşimini kolaylaştırmak üzere mübadil tarafından alıkonulacaktı²⁸. Ancak Yunanistan'da mübadiller mal bildirim beyanlarını komisyona bırakıp Türkiye'ye gönderilmekte, işlemler de arkadan sürdürülmekteydi. Böylece, Yunanistan'da çözülmesi gerekip de çözülmeyen meseleler, Türkiye'ye aktarılmaktaydı. Bu yüzden birçok mübadil mal bildirim beyanı olmadan gelecekti. Mal bildirim beyanlarını Karma Komisyon da denetlediği için de yazışmalar çok uzun yıllar sürecekti ve karışıklıklar çıkacaktı²⁹.

---

²⁶ Bütün bu kurumların etkinliği 1928 Temmuz ayına kadar devam etmiştir. Sonra bu alt-komisyonlar Karma Komisyon'un faaliyetlerinin sürdürülmesi paralelinde artan harcamalar nedeniyle kaldırılarak görevleri, Komisyon'un emri altındaki bazı bürolara devredilmiştir: Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü**, s. 266, 267.

²⁷ Mesela Akdağ, Keskin, Haymana ve Yozgat'tan Ankara'da bulunan ve yerel Türk yetkililerin baskısı altında olan 3.000 kadar Rum mültecinin, 1.500'ü Karma Komisyon'un doğrudan müdahalesiyle buldukları bölgeden çıkarılabilmıştır: Onur Yıldırım, **A.g.e.**, s. 264, 265.

²⁸ Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s. 80.

²⁹ Bu durumun bir nedeni de Yunanistan'ın savaş sonrası içine düştüğü buhranlar sebebiyle ortaya çıkan Türklere yönelik baskıydı. Pek çok Türk beyanname ver fırsatı bulamadan veya malını yok pahasına Yunanlara satarak ya da her türlü malı müsadere edildiği için bütün haklarından vazgeçerek Türkiye'ye sığınma çabası içine düşmüştü. Bu şekilde yollara dökülen önemli sayıda mübadil, Yunanistan'daki mal varlıklarını gösteren tabu belgelerini bile yanlarına alma imkânını

Bu karışıklıklar sonucunda mübadillerin iskânında gecikmeler yaşanacaktır. Mesela Midilli Gera'dan mübadil Hüsnü Kocabaş ve eşi mübadele başladığı dönemde Ayvalık'a nakledilmelerine rağmen iskân meseleleri ancak 1927 yılında çözülebilecektir. Kocabaş çiftinin Midilli Gera kasabası, Skopelitos köyünde bıraktıkları taşınmazların değerleri, Gera Sulh Mahkemesi'nde Yunan şahitlerin ifadeleriyle teyit edildikten sonra taşınmazların takdiri Karma Mübadele Komisyonu'nun gözetiminde gerçekleşmişti. Ancak bu mal takdirinden sonra Hüsnü Kocabaş ve eşine Ayvalık'ta ev ve zeytinlik verilebilmiştir. Söz konusu mübadillerin Midilli'deki taşınmazlarının belirlenmesi için Yunan uyruklu yöre insanların tanıklığına başvurulmuş, tanıklar da İncil üzerine yemin ettikten sonra mübadeleyle giden kişilerin mal varlıklarına dair bilgi vermişlerdir. Tanıkların ifadelerini takiben tutulan bilirkişi raporuna Yunan noterinin ve tapu müdürünün onayı alınmıştı. Ancak Bütün bu işlemlerden sonra mübadillerin mal kayıtları Karma Mübadele Komisyonu aracılığıyla kendilerine ulaştırılmıştır³⁰.

Karma Komisyon, aynı zamanda Mübadele Antlaşması'nın uygulanması sürecinde Türkiye ve Yunanistan hükümetleri arasında çıkması muhtemel farklılıkları uzlaştırmak amacıyla da oluşturulmuştu. Komisyon, bu konuları belirlemek için daha en başında, Atina'da üç alt-komisyon teşkil etmişti. Bu komisyonlardan biri mübadele yöntemlerini, ikincisi de mübadil mallarının tasfiyesinin temel ilkelerini belirleyecekti. Üçüncü alt komisyon ise yasamayı, antlaşma ile uyumlu hale getirmek için alınacak önlemlerin çalışmalarını yapmakla yükümlüydü. Komisyon, daha sonra malî ve idarî konularda için de çeşitli alt komisyonlar oluşturulacaktı³¹. Komisyona mübadillerin nakil konusunda tam mesuliyet verilmesine rağmen bu konuya dair hiçbir hazırlık yapmadığı için mübadillerin naklinde uzun gecikmeler yaşanacaktır. Nitekim Karma Komisyon gözetimindeki nakil işlerine ancak Aralık ayı ortasında o da iki ülkenin kıyı şeritlerinden yani limanlarından başlanabildi.

---

bulamadan evlerinden atıldığı için, mal varlıklarını gösteren belgeleri olmaksızın Türkiye'ye gelmişlerdir: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 72, 75.

³⁰ Gönenç Turan, "Mübadelede Ayvalık", T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir: 2008, s. 82.

³¹ Bütün bu kurumların etkinliği 1928 Temmuz ayına kadar devam etmiştir. Sonra bu alt-komisyonlar Karma Komisyon'un faaliyetlerinin sürdürülmesi paralelinde artan harcamalar nedeniyle kaldırılarak görevleri, Komisyon'un emri altındaki bazı bürolara devredilmiştir: Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü**, s. 266, 267.

Komisyon, daha sonra etkinlik alanını Türkiye ve Yunanistan'ın iç kesimlerine doğru genişletecektir. Karma Komisyonun faaliyetleri arasında, başta Girit olmak üzere Yunanistan'ın her tarafından Türkiye'ye gönderilmek üzere Osmanlı belgelerini toplamak da vardı. Komisyon benzeri bir çalışmayı Anadolu'da Yunan arşivleri için de yapmıştır. Karma Mübadele Komisyonu, hukukî görevinin bir parçası da mübadeleden muaf tutulacak insanları belirleme çalışmaları yapmaktı. Ancak birkaç müdahalenin dışında komisyon üyeleri, olumsuz gelişmelere karşı genellikle tepkisiz yaklaştığı ve taraf hükümetlerin kararlarına uyduğu görülmüştür. Komisyon, temel görevini Türk ve Yunan hükümetleri arasındaki görüş ayrılıkları ortaya çıkıp, iki hükümet de birbirini Antlaşmanın ilkelerini ihlal ettiği konusunda suçlama aşamasına geldiği zaman yerine getirmeye başlayacaktır. En önemli anlaşmazlık da İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları konusu olacaktır. Bu anlaşmazlıkların merkezi de daha çok İstanbul Rumlarıydı. Établi sorunu, çözümsüz bir hal almıştı. Komisyon'un tarafsız üyeleri, sorunu Lahey'deki Daimi Uluslararası Adalet Divanı'na götürmüşlerdi. Sonunda Karma Komisyon, Mahkeme'nin kararını benimseyecekti³².

Hazırlanan taşıma planına göre, mübadeleye tabi olan kişiler her bölge için belirtilmiş zamanda evlerinden ayrılmak ve kendilerini taşıyacak olan vapurun demirlediği limanda hazır bulunmak mecburi idi. Mübadillerin evlerinden ayrılışlarını yönetmek için Karma Komisyon tarafından belli sayıda alt komisyon oluşturuldu. Bu alt komisyon üyeleri, mübadillerin yiyecek ve diğer ihtiyaçlarının dağıtımını ve bu kişilerin limanda toplanmalarını örgütlemek üzere mübadillerin içinden seçilmiş kişilerle bazı yardım komiteleri meydana getirdiler. Bunun dışında, kendi imkânlarıyla ayrı seyahat etmek isteyen mübadillere de alt komisyonlar tarafından birer pasaport sağlanıyordu.

Türk Kızılayı ve Yunan Kızıl Haçı mübadillerin limanlardan ayrılışına yardımcı oldular. Benzeri bir yardım ayrıca Uluslararası Kızıl Haç Teşkilatları

---

³² Batı Trakya Müslümanları konusunda Yunanlılar Türkleri Antlaşmanın İstanbul Rumlarıyla ilgili ikinci maddesini ihlâl etmekle suçlarken; Türkler aynı maddeye atıfta bulunarak Yunanların Batı Trakya Müslümanlarını zorla yerlerinden etmeğe çalışmakla suçlamaktaydı: Onur Yıldırım, Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü**, s. 267, 268.

tarafından da sağlanmaktaydı³³. Öte yandan mübadillerin Karma Mübadele Komisyonu gözetiminde ancak 1923 Aralık ayında eşgüdümlü bir şekilde buldukları yerlerden tahliyelere başlanabilecekti. Ancak Midilli Müslümanlarının adada yaşadıkları dayanılmaz yaşam şartları sebebiyle 15 Ekim 1923 tarihinde Anavatan'a nakilleri gerçekleşecektir. Bu nakil, Komisyon'un oluşmasından çok az bir süre sonra ve Mübadele Antlaşması'nın hükümlerine başvurmadan gerçekleştirilmiş olacaktır³⁴.

B) MÜBADİLLERİN NAKLEDİLMESİNDE KURUMLARIN İŞBİRLİĞİ VE İLK MÜBADİL KAFİLESİ OLARAK MIDİLLİ MÜSLÜMANLARI

B-1) Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ile Kızılay'ın Nakledilen Mübadiller için Yaptığı Çalışmalar ve Midilli Mübadilleri

Talimat gereği mübadiller, vapurlar indirme iskelelerine geldiklerinde, karaya çıkarılmadan önce tek tek kimlik denetiminden geçirileceklerdi. Bir mübadil ailenin elinde bulunması gereken belgeler şunlardı:

1-Aile Kimlik Belgesi: Ailenin Yunanistan'dan ayrıldığı limanın adı, aile reisi erkeğin ve diğer yetişkin erkeklerin isimleri. Kadın ve çocukların sayısı, ailenin toplam nüfusu, kimliğin düzenlendiği tarih ve düzenleyen Karma Komisyon'un resmi mühürlü onayının bulunduğu belge. Ailenin, yolculuğu ücretli yapıp yapmadığına dair Karma Komisyon notu.

2- Aşı belgesi: Mübadil ailesinde kimlere hangi aşuların yapıldığına dair, sağlık kuruluşlarının verdiği belge.

---

³³ Safiye Bilge Temel, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi*, s. 81.

³⁴ Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, s. 153.

3- Tasfiye talepnamesi: Mübadil ailenin, Yunanistan'daki mal varlığını ve paraca değerini gösteren ve Karma Mübadele Komisyonu'na sunulması gereken belgelerin bir kopyası. Bu belgeleri mübadilin kendisinin doldurmuş ve yerel ihtiyar heyetince imzalanmış, aynı zamanda Karma Komisyon tarafından da onaylanmış olması gerekmektedir. Mübadil ailenin talepnamede beyan ettiği mal varlığı, incelenip doğruluğu belirlendiği takdirde mübadil, Türkiye'deki mallardan hakkını bu belgeyle alabilecekti.

4- Makbuz ve resmi tutanak: Mübadil, Yunanistan'dayken eğer malları Yunan makamlarınca müsadere edilmişse, bu mallarına karşılık kendisine verilmiş makbuz ve resmi tutanağı bulundurmak durumundaydı. Bütün bunların üstüne mübadil aileye vapurdan indiğinde, ilgili iskân mıntıka müdürlüğünce aşı durumunu ve iâşe edildiklerini gösteren bir başka kimlik belgesi daha verilmekteydi³⁵.

İndirme ve boşaltma iskelelerinde vekâlet tarafından mübadiller için iki türlü misafirhane açılmıştı. Bunlardan bir kısmı tahaffuzhane denilen ve mübadillerin ilk karaya çıktıklarında, sağlık denetimlerinin yapıldığı misafirhanelerdi. Vapurlardan inen mübadiller, ilk önce gruplar halinde tahaffuzhaneler alınmaktaydılar. Burada sağlık denetimleri yapılıp, aşı kartları incelenerek aşısı olmayanlara aşıları uygulanmakta ve bütün mübadillerin temizlenmeleri sağlanmaktaydı. Ayrıca Karma Mübadele Komisyonunca verilen resmi belgeler incelenip, mübadillerin beraberinde getirdikleri eşyalar tek tek aranmaktaydı. Misafirhanelere yakın yerlere ise mübadiller getirdiği büyük ve küçükbaş hayvanlar için ahırlar yapılmıştı. Tahaffuzhane kısmında temizlenen ve diğer işleri tamamlanan mübadiller gerçek misafirhaneye alınmaktaydı. Mübadiller, gerçek yerleşim alanlarına geçmeden önce dinlenecekleri yerler

---

³⁵ Her indirme iskelesinde, Kızılaya ait bir sağlık ocağı ve sağlık araç gereçleriyle donatılmış dispanser bulunmaktaydı. Mübadiller iskeleye çıktıktan ve biraz dinlenip karınları doyurulduktan sonra, aşıları eksik olanların aşıları tamamlanmaktaydı. Bulaşıcı hastalık taşıyanlar, karantinaya (tahaffuzhane) alınmaktaydı. Hafif hasta olanlar dispanserde tedavi ediliyor, ağır hasta olanlar hastanelere gönderilmekteydi. Gelen mübadillerin ihtiyacı olanlarına giyim yardımı yapılmaktaydı. Mübadiller Türkiye'ye geldikçe kamuoyunda ve resmi çevrelerde yoğun bir heyecan dalgası görülmekteydi. Basın da bu heyecanı olduğunu gibi yansıtmaktaydı. Mesela, İzmir'e gelen ilk mübadil kafilesi "İlk Kafile-i Mazlumîn" başlığıyla duyurulmuştu. Özellikle basında mübadillere karşı yoğun bir duygusal yaklaşım söz konusuydu. "Soluk ve zayıf çehreli dindaşlar" ve benzeri başlıklarla, halkı mübadillere yardım etmek için çağrıda bulunulmaktaydı: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 89 - 91.

olarak düşünül­düğünden, buralarda kalma süresi en fazla üç gündü. Fakir olan mübadillerin iaşelerini Kızılay üstlenmişti. Göreceli olarak varlıklı olan mübadiller, misafirhanelerde kalsalar da bu süre içinde onlar yiyeceklerini kendileri sağlamaktaydılar³⁶.

Öte yandan ada Müslümanlarının içinde bulunduğ u zor koşullar nedeniyle Türkiye'ye nakilleri arifesinde de Kızılay tarafından yardımda bulunulmuş ve bu İcra Vekilleri Heyeti Reisi tarafından Ayvalık Kaymakamlığı'na bildirilmiştir³⁷. Ayrıca Midilli mübadilleri adadan hareket etmeden önce basında, Midilli Müslümanları için Kızılay tarafından Ayvalık'a sağlık ekibi gönderildiğ i haberleri çıkmıştı. Bu sağlık ekibi, Ayvalık'a Midilli'den nakil edilecek olan mübadillerin civarda bulunan terk edilen yerlere (emval-i metrukeye) yerleştirilmesi, iaşesi ve sağlık hizmetleri için gönderilmişti³⁸.

B-2) Midilli Müslümanlarının İlk Mübadil Kafilesi Olmasının

Nedenleri

Midilli Müslümanlarının mübadele uygulamasında ilk kafiye olmaları ve anavatana gelmek için acele etmelerinin sebebi, birçok bakımdan adada yaşama imkânlarının kalmamış olmasıydı. Evlerine ve mallarına sahip çıkamaz olmuşlardı. Bazı köylerde Müslümanlara tarlalarını sürmelerinin yasaklanması gibi baskılar uygulanmaktaydı³⁹. Ayrıca Müslümanların tarlalardaki ürünleri zaman zaman yağmalanmaktaydı⁴⁰. Midilli Müftüsü Ata Efendi'nin Ayvalık Kaymakamı Azmi Bey'e çektiğ i telgrafta, ada Müslümanlarının nakil olmayı beklerken yaşadıkları perişanlığı ayrıntılı olarak kaleme almıştı. Ata Efendi, Müslümanların şayet nakilleri mümkün değilse iaşeleri için iane gönderilmesini istemekteydi. Midilli Müftüsü'nün ifadesine göre, Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra mübadelenin başlayacağı kanaatiyle Midilli Müslümanları, yola çıkmak için hazırlanmışlardı. Birçoğ u bu amaçla köylerden

³⁶ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)** s. 42, 43, 97, 98.

³⁷ BCA, Fon No: 30 10 0 0- Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No: 10.

³⁸ "Midilli'den Gelecek Muhacirler için Heyet-i Sihhiye", **İleri**, 14 Teşrin-i Evvel 1339, No: 2029; "Midilli Muhacirleri için Heyet Hareket Etti", **İleri**, 15 Teşrin-i Evvel 1339, No: 2030.

³⁹ BCA, Fon No:30 10 00-Kutu No: 123-Dosya No:873-Sıra No:9.

⁴⁰ "Yağma", **Midilli**, 2 Kasım 1922, No. 47.

kasabalara gelmişlerdi. Gidişlerine izin verilmemesi nedeniyle aç ve açıkta kalan binlerce ahalinin her türlü ihtiyacı çoğalarak tahammül sınırlarını aşmış durumdaydı. Ata Efendi, ada Müslümanlarının gidişine izin verilmesi için Yunan Hariciye Nezareti'ne müracaat ettiklerini ve cevap olarak Müslümanların Türkiye'ye gidişine Türk Hükümeti'nin engel olduğu yanıtını aldıklarını belirttikten sonra Midilli'deki Müslümanların acilen nakil edilmesini rica ederek aksi halde binlerce Müslüman açlıktan helâk olacaklarını belirtmişti. Midilli Müftüsü Ata Efendi'nin 14 Eylül 1923 tarihinde çektiği telgraf, Meclis Riyasetine, İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine ve Vekiller Riyasetine havale edilmişti⁴¹. Böylece Müslümanlarının adada mübadeleyi beklerken yaşadığı sıkıntılar TBMM gündemine girecek, bu vesileyle kurumlar arasında Midilli'nin Müslüman ahalsininin zor şartlarını ve nakillerinin aciliyetini konu alan yazışmalar başlayacaktı.

Bu yazışmalar devam ederken, çeşitli makam ve kişilerden Midilli İslâmlarının mağduriyetini anlatan telgraflar da gelmeye devam etmekteydi. Aynı minval üzerine Vekiller Riyaseti'ne çekilmiş başka bir telgraf, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Vekilesi Riyaseti'ne gönderilmişti. Telgraf "Midilli Müslümanlarının dûçar oldukları ahvâl-i elime" ifadesiyle başlamaktaydı. Hâsılatları ve evleri kanunsuzca ellerinden alınmış ada Müslümanları, kasaba sokaklarında açlık ve sefalet içinde yaşamaktaydılar. Ellerindeki son paraları da vergi ve askerlik bedeli (bedel-i askeri)⁴² adı altında alınmıştı. Midilli Müslümanlarının biran evvel bir vapurla nakilleri pek muvafık olacağından

---

⁴¹ Midilli Müftüsü Ata Efendi, telgrafının devamında Midilli Müslümanlarını kast ederek "bunları terk etmeyiniz, yardım dileyen feryatlarını duyunuz ve canlarına lütfen ehemmiyet veriniz, merhamet ediniz ve anavatana gelişlerine izin veriniz" diyerek ısrarla, hatta yalvararak ricada bulduktan sonra, "eğer bazı güçlü sebeplerden dolayı nakilleri mümkün değilse işleri için telgraf poliçesiyle iane gönderiniz. Aksi takdirde yerine getirdiğim vazifeden dolayı hiçbir mesuliyet kabul edemeyeceğimi şimdiden arz ederim. Cevabınızı ehemmiyetle beklerim" şeklinde yazısını sürdürmüştür: **BCA**, Fon No: 30 10 00-Kutu No: 123-Dosya No:873-Sıra No: 9.

⁴² Halim Niyazi, söz konusu telgraftan yaklaşık bir buçuk yıl önce bedelli askerlikle ilgili haberi ada Müslümanlarına vermişti. "Evvelce silâh altına davet edilen efrâddan bedel-i nakdi taksiti verenlerin geri kalan taksitleri, son emre kadar tehir olunmuştur. Mesele bir askeri komisyon tarafından tetkik olunmaktadır. Netice-i karara göre hareket olunacaktır": "Tehir", **Midilli**, 9 Şubat 1922, No. 11.

bahisle Hariciye Vekâletine mütalası sorulacaktı⁴³. Ve bu mütalaa, Hariciye Vekâleti'ne 16 Eylül 1923 tarihinde şu ifadelerle soruldu:

“Hariciye Vekâletine,

Midilli Adası'ndaki Müslümanların ma'ruz kaldığı ahvâl-i elimedden bahis olarak Dersaadet'deki hemşehrileri tarafından keşide olunan telgrafnamenin bir sureti rabten takdim kılındı. Mezkûr adadaki ahali-i Müslimenin bir an evvel tahlisi için hemen bir vapurla Anadolu'ya nakilleri muvafık görülmekte olduğundan bu babdaki mütalaat-ı aliyyelerinin acilen iş'ar buyrulmasını rica iderim efendim.

İcra Vekilleri Hey'eti Reisi”⁴⁴.

Zaman geçtikçe Midilli Müslümanlarının yardım çığlıklarını taşıyan telgraflar peş peşe TBMM'ne gönderilmeye devam etmekteydi. Bunlardan bir başkası da Ayvalık Muhacirin Heyeti Reisi Fazıl Turgud tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çekilen telgraftı. Telgrafın içeriği aynı minval üzerine olmakla birlikte Midilli Müslümanlarının adada yaşadıkları perişanlık daha ayrıntılı olarak kaleme alınmıştı. Fazıl Turgud, Ada'dan alınan teyitli haberlere dayandırarak Yunanların dayanma sınırlarını aşan mezalim politikasının Midilli Müslümanlarını felâketlere, müthiş uçurumlara sürüklemekte olduğunu ifade etmekteydi. Müslüman ahali, canlarını kurtarmak amacıyla civar köylerden, mallarını terk ederek kasabaya iltica etmişler ancak Anavatan'a gelebilmek için pasaport alamamışlardı. Zavallılar cami ve medrese köşelerinde sefil, perişan sürünmekteydiler. Mübadelenin uygulama zamanına kadar buldukları mahallerde kalmaları Muavenet-i İctimaiye Vekâletince her ne kadar kararlaştırılmış ise de bu şartlar altında bekleyiş adadaki Müslüman ahalinin yok olmalarına sebep olacaktı. Bu biçarelere azami kolaylık ve nakdi yardımda bulunularak iskân mıntıklarına bir an evvel gönderilmelerine vasita buyrulması istirham edilmekteydi. Fazıl Turgud'un 3 Ekim 1923 tarihini taşıyan telgrafi, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na ve Vekiller Riyaseti'ne havale edilmişti⁴⁵. Fazıl Turgud'un Ayvalık Kaymaklığı vasıtasıyla gönderdiği telgraf, bir gün sonra

⁴³ 15. 9. 1923 tarihini taşıyan telgrafi, Midilli Müslüman ahali adına birkaç hemşehrileri göndermişti: **BCA**, Fon No:30 10 00-Kutu No: 123-Dosya No:873-Sıra No: 4.

⁴⁴ **BCA**, Fon No:30 10 00-Kutu No: 123-Dosya No:873-Sıra No: 4.

⁴⁵ **BCA**, Fon No: 272 0 0 11-Kutu No: 16- Dosya No:63- Sıra No: 6.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden yine Ayvalık Kaymakamlığı aracılığıyla cevap bulacaktı. Cevapta:

“Ayvalık Kaimmakamlığına, Midilli'deki mübadeleye tabi ahalinin hemen nakillerine müsaade olunduğu gibi Hilâl-i Ahmerce de kendilerine geçenlerde muâvenet edilmiş olduğunun bu hususda telgrafla müracaatta bulunan Ayvalık muhacirin heyeti reisi Fazıl Turgud Bey'e tebliği”

İfadelerine yer verilmiştir⁴⁶.

Midilli Müftüsü Ata Efendi'nin telgrafı da çok geçmeden etkisini gösterecek ve bakanlıklar harekete geçecektir. Nitekim Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan Hariciye Vekâleti'ne, İzmir Vilayet'ine ve Karesi Mutasarrıflığına konuyla ilgili tebligatlarda bulunulmuştur. Bu hususta aceledir ibaresiyle Hariciye Vekâleti'ne gönderilen tebligatta şu ifadelere yer verilmekteydi:

“Hariciye Vekâleti'ne tezkire,

Midilli Müftüsünden alınan telgrafnâme suretini leffen takdim ediyorum. Fi'l-hakika bunların naklindeki te'hirat na-kabil-i iktiham müşkülata ve sefaletlerine meydan vereceğinden nakillerinde mahzur olmadığı İzmir Vilayetine ve Karesi Mutasarrıflığına tebliğ edilmiş ve kendisine de bu yolda cevap i'ta kılınmış olmağla, icap edenlere tebligat-ı lâzimedede bulunulmasını rica eylerim efendim”⁴⁷.

Müftü Ata Efendi'nin telgrafına İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Özel Kalemi'nden de yanıt gelmiştir. Ayvalık Kaymakamlığı'na gönderilen cevapta: “Midilli ahalsi nakillerinden bir mahzur olmadığı icap edenlere yazılmıştır. Keyfiyetin Midilli Müftüsüne iblağı” ibaresine yer verilmiştir⁴⁸. Çok geçmeden aynı makamdan yine benzer içerikte ve yine Ayvalık Kaymakamlığı aracılığıyla Ayvalık Muhacirin Heyeti Reisi Fazıl Turgud'un telgrafına şu yanıt gelecektir:

“Ayvalık Kaimmakamlığına,

⁴⁶ BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No:873- Sıra No: 10.

⁴⁷ BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No:873- Sıra No:9.

⁴⁸ BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No:5.

Midilli'deki mübadeleye tâbi ahalinin hemen nakillerini müsaade olunduğunun bu hususda telgrafla müracaatda bulunan Ayvalık Muhacirin Heyeti Reisi Fazıl Turgud Bey'e tebliği.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi"⁴⁹.

Aslında Midilli Müslümanlarının çektiği eziyetler, bir bakıma da Yunan Hükümeti'nin, Yunanistan'da kendi mübadillerine yer bulma konusunda yaşadığı büyük sıkıntı ve çaresizlikten kaynaklanmaktaydı. Yunan Hükümeti de Midilli Müslümanlarını bir an önce Türkiye'ye nakletmesi için Türk Hükümeti'ne çeşitli kanallardan haber göndermekteydi. 25 Eylül 1923 tarihli ve Adnan imzasıyla Hariciye Vekâleti'ne gönderilen ve bu konunun aciliyetine dair aşağıda yer verdiğimiz yazıda bu açıkça görülmektedir:

“Bugün Atina'dan Şark-ı Karib Heyeti'ne gelen bir telgrafnamede Yunan Hükümeti'nin Samsun'daki Rum muhacirleri almaya gelecek vapurlarla mübadeleye tâbi Müslümanların gönderilmesine tarafımızdan müsaade edildiği takdirde vapur gönderüp aldırılabilceğini aksi takdirde Yunanistan'da Rumları yerleştirecek yer kalmadığını beyan ettiği zikrolunmaktadır. Şark-ı Karib Heyeti, gelecek Türk muhacirlerin Samsun'da on eş gün kadar iâşesini taahhüd edeceğini de şifâhen şifrenizde bildirilmiştir. Mübadele başlamadan evvel bu hususa müsaade edilmeyeceğini zan ittiğimi söylemekle beraber zât-ı devletlerinden isti'zan edeceğimi ilave ettim.

Emr-i devletlerine intizar.

Adnan"⁵⁰.

Türkiye'de mübadele uygulamasının arifesinde Midilli Müslümanlarının sıkıntıları basın da gündemine girmekte gecikmeyecektir. Nitekim Vakit gazetesi, 24 Eylül tarihli nüshasında, Midilli'den bin müşkülâtla İzmir'e oradan da İstanbul'a gelen yetki sahibi bir kişinin gazeteye anlattıklarını nakledecektir. Söz konusu kişi Midilli'deki hemşehrilerinin uğradıkları mezalim hakkında çok acıklı ayrıntılar vermişti. Midilli Müslümanlarının gayrimenkul emlâklerinin tasarrufları sadece lafta kalmıştı, fiilen mevcut değildi. Müslümanları, emlâklerin kiraya

⁴⁹ BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No:5.

⁵⁰ BCA, Fon No:30 10 0 0- Kutu No: 123-Dosya No: 873-Sıra No: 5.

vermekten resmen men edilmişler ve birçok köyde de kendi mülklerini idare etmeleri yasaklanmıştı. Bu itibarla gelirlerinden ve işlerinden mahrum kalan ahalinin kesinlikle ve acilen nakledilmesi gerekmektedir. Civar köylerden pek çok işi mübadele tatbik olunuyor diye kasabaya sevk edilmişlerdi ve bunlar şimdi merkezde feci bir hayat geçirmekteydiler. Yola çıkmalarına izin verilmediğinden dolayı, oldukları yerde sefalet içinde bulunmaktaydılar. Köylerinde kalanlara gelince bunlar tehdit ve öldürülme ile karşı karşıya idiler. Söz konusu kişinin ifadesine göre nakil olmayı bekleyen Midilli Müslümanları salhanede kesilmeyi bekleyen koyunlar gibiydi. Mübadele heyetinin gelmesinden önce yola çıkmakta acele eden Midilli Müslümanlarının yüzde altmışı vapur ve yük paralarını ödemekten de acizdi. Bununla birlikte ahalinin, mübadele heyetini gelişine kadar burada kalmasında fayda vardı. Ancak ahalinin beklemeye tahammülü yoktu. Günler geçtikçe felâketler peş peşe gelmekteydi. Midilli Müslümanları, adadaki durumu Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Heyet-i Vekile Riyasetine 15 Eylül'de bir telgraf daha çekerek anlatmışlarsa da müracaatlarına henüz bir cevap alamamışlardı. Şimdi çok feci bir durumda olup matbuatın yardımını rica etmekteydiler⁵¹.

Öte yandan söz konusu durumla ilgili bakanlıklar ve kurumlar arası yazışmalar devam etmekle birlikte, Hariciye Vekâleti'nden beklenen izin, 24 Eylül 1923 tarihine gelindiği halde hâlâ verilmediği anlaşılmaktadır. Hariciye Vekâleti'nden İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine, Hariciye Vekil İsmet imzasıyla gönderilen yazıda, Yunanlılar tarafından Midilli Adası İslâm ahalisine reva görülen mezalim ve baskılar nedeniyle bunların bir an evvel memleketimize nakillerine dair Dersaadet Murahhaslığıyla, Dâhiliye Vekâleti Başkanlığı ve İzmir Vilâyetinden bilgiler geldiği belirtilmekteydi. Cevaben, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Başkanlığı'ndan gelen yazıda mübadele başlamadan evvel Müslümanların getirilmesinde hiçbir yönden fayda sağlamayacağı, şimdiye kadar olduğu gibi müddet daha haber beklemeleri istenmekteydi. Kızılay tarafından ada Müslümanlarına azami yardımda bulunulması ilgili makamlara bildirilecekti.

Diğer tarafından ada Müslümanlarına yapılan baskılara nihayet verilmesine dair Yunan Hükümeti nezdinde etkili bir şekilde rica edilmiştir.

---

⁵¹ "Midilli Müslümanları", **Vakit**, 24 Eylül 1339, No. 2061.

Hariciye Vekili ise, Mübadele Komisyonu'nun toplantısından önce mübadeleye başlanırsa Yunan Hükümetince başka yerlerdeki Müslümanlarının da bir an evvel Türkiye'ye nakledilmesi için baskısını arttıracığından endişe duymaktadır. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden Hariciye Vekâleti'ne hemen verilen yanıtta üslup, hiçbir karşı fikir ileriye sürülemeyecek kadar kesindir. Söz konusu yanıt aşağıda durumu açıkça göstermektedir:

“Hariciye Vekâlet-i Celîlesine,

Midilli Adası ahâli-i İslâmiyesinin heman nakil olunmak üzere adada toplandıkları ve te'hir-i nakilleri sefaletlerine mucib olacağı anlaşıldığından, nakillerine müsaade olunması muvafık olacağı evvelce de arz edilmiş ve bunların kabulleri lüzumu da me'murin-i mülkiyeye tebliğ kılınmıştı. Binaen-aleyh Vekâlet-i Celîlelerince mukteza-yı teşebbüsâtın bir an evvel ifasını rica ederim efendim.

Mehmed Fuad”⁵².

Çok geçmeden beklenen cevap da gelecektir. 27 Eylül 1923 tarihli ve Hariciye Vekili İsmet imzalı TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden yazılan yazıda aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir:

“İcra Vekilleri Hey'eti Riyâset-i Celîlesine,

Samsun'daki Rum muhacirlerinin mübadelesi hakkında Dersaadet Murahhaslığından gelen telgrafname sureti leffen takdim kılındı. Şifahen telâkki edilen emr-i devletleri üzerine bu muhacirinin Midilli ahali-i İslâmiyesiyle mübadeleleri muâfik görüldüğü mezkûr murahhaslığa bildirilmiştir efendim.

Hariciye Vekili İsmet”⁵³.

Bu arada Yakınoğu (Şark-ı Karib) Heyeti Reisi aracılığıyla alınan bilgiye göre Midilli'deki Müslümanlar imkân nispetinde Ayvalık'a çıkartılacak ve bir o kadar sayıda Rum muhacirin de Samsun ve Trabzon'dan alarak Preveze'ye nakil edilecekti. Midilli'de muhacirleri gemilere bindirilmesi için Yunan Hükümeti'nin kendilerinden kayık ücreti de alınmamasını temin edeceklerdi. Bu gerçekleşirse

⁵² BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No: 4.

⁵³ BCA, Fon No:30 10 0 0- Kutu No: 123-Dosya No: 873-Sıra No: 5.

Samsun'da da hükümetçe hiç olmasa kayıkçıların vurgunculuğuna engel olunarak bir makul fiyat ile Rumları nakil etmelerini temini rica edilmekteydi. Ayrıca Ayvalık'a mübadil getirecek Yunan gemilerinden sıhhiye ve fener rüsumunun aranılmamasına rica olunmaktaydı. Esasen bu uygulama mübadil gemileri için zaten yapılmaktaydı. Ayrıca Midilli ahali için Ayvalık ve Edremit iskân mıntıkası olarak tahsis edildiğinden bunların Ayvalık Limanı'na çıkarılması gerektiği kararı da aylar öncesinden alınmıştı⁵⁴. Konu basında "İlk Mübadele: Midilli Adası'ndaki Müslümanlar İbtida Nakil Edilecekler" başlığıyla yer almıştı. Haberin devamında Karma Komisyon hazırlarını sürdürürken Türk ve Yunan hükümetleri de ilk mübadil kafilesi olarak Midilli Müslümanlarının nakledilmesi konusunda anlaşmaya varmışlar ve ihrac iskelesi olarak da Ayvalık İskelesi belirlenmiştir açıklaması bulunmaktaydı⁵⁵. Midilli konusundan birkaç gün önce de yine basında çıkan haberlere göre, Kızılay'ın Selânik'deki Müslüman ahaliye yardım için bir heyet göndermesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca Karma Mübadele Komisyonu, gelecek olan söz konusu kafiye için emlakların kıymetini takdir etmek üzere bir mali komisyon oluşturmuştu⁵⁶.

B-3) Midilli Mübadilleri İçin Türkiye'de Yapılan Hazırlıklar

Midilli'den getirilecek olan kafiye için Ayvalık'ta yapılan son hazırlıkları, basın da günü gününe takip ederek okuyucularına aktarmaktaydı. Bu arada Kızılay, Midilli mübadillerin sağlık ihtiyaçları için tıbbi malzeme ve bulaşıcı hastalıklara karşı tedbir ve iaşeleri için gerekli hazırlıkları yapmakta olduğu haberleri basında yer almıştı. İleri Gazetesi'nde "Midilli'den Gelecek Muhacirler İçin Heyet-i Sıhhiye" başlığıyla verilen haberde Kızılay'ın çalışmalarından bahsedilmekte ve Midilli'den gelecek mübadilleri Ayvalık'ta karşılamak üzere Kızılay tarafından gönderilen sıhhi yardım heyetinin yola çıkmasına dair haber

⁵⁴ BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No: 12.

⁵⁵ "İlk Mübadele Midilli Adası'ndaki Müslümanlar İbtida Nakil Edilecekler", İleri, 4 Ekim 1339, No. 2019.

⁵⁶ Mübadillerin nakillerini kış dolayısıyla bir sonraki seneye bırakılmak kararına Karma Mübadele Komisyonu'nun Yunan üyeleri, önce münakaşa çıkarıp itiraz etseler de sonradan kabul etmişlerdir: "İstanbul:15 (A.A)-Atina'dan" Hâkimiyet-i Milliye, 16 Ekim 1339, No. 930.

verilmekteydi⁵⁷. Gelişmeler üzerine bir sonraki gün aynı mahiyetteki haber “*Midilli Muhacirleri*” başlığıyla ve ayrıntılı olarak aktarılacaktır. “*Midilli Muhacirleri İçin Heyet Hareket Etti, 7000 Muhacir Gelecek*” başlığını taşıyan haberde, Midilli’den yola çıkacak 7000 kişilik muhacir kfilesinin iskân, iaşe ve sağlık ihtiyaçlarını temin etmek üzere iki doktor, iki hasta bakıcı, etüv memuru ve yedi hademedden mürekkep bir sağlık heyetinin Milas vapuruyla İstanbul’dan Ayvalık’a hareket ettiği belirtilmekteydi. Söz konusu heyetin Midilli’den gelecek olan mübadillere civarda bulunan terk edilmiş mallara (emval-i metrukeye) yerleşmesinde kolaylık sağlayacağı ve erzak yardımında bulunacağı haberi verilmişti⁵⁸.

Bu arada TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti’nden Mübadele, İ’mar ve İskân Vekâletine gönderilen bir telgrafta, Midilli’den Ayvalık’a naklolunan İslâm ahalinin iskân ve iaşeleri hususu ile terk edilmiş binaların tamiratına gereken tahsisatın gönderilmesine dair bilgi verilmekteydi. Terk edilmiş zeytinliklerin de mübadillere dağıtılması hakkında Karesi Vilayeti’nin ekli telgraftıyla bilgi verilmekteydi. Söz konusu zeytinlikler hakkında Vilâyetin evvelce verdiği bilgi de ekli tezkire ile Maliye Vekâleti’ne tebliğ edilmişti⁵⁹.

Görüldüğü gibi devlet mübadillerin yerleşimiyle yakından ilgilenmekteydi. Kurumlar arasında bu hususta yeterli koordinasyonun bulunduğunu söylemek de mümkündür.

B-4) İlk Nakledilen Midilli Mübadillerinin Karşılaştığı Sorunlar

Midilli mübadillerinin nakilleri, hazırlıkların tamamlanmaması sebebiyle gecikmişti. Bunun üzerine, Karma Mübadele Komisyonu müşaviri aracılığıyla Yunanistan Hükümeti’ne nota verilmişti ve ardından Türk Hükümetine Müslümanların taşınması için beş gün daha süre tanınmıştı. Basına yansıyan haberlerde “*Midilli Türkleri Henüz Nakil Olunamadı*” başlığı dikkati

⁵⁷ “Midilli’den gelecek muhacirler için Heyet-i Sıhhiye”, **İleri**, 14 Ekim 1339; “Hilâl-i Ahmer Heyeti Mübadele Edilecek İrkdaşlarımızın Ahval-i Sıhhiyesiyle Uğraşmak İçin Ayvalık’a Hareket Etti”, **Vakit**, 15 Ekim 1339, No. 2082.

⁵⁸ “Midilli Muhacirleri İçin Heyet Hareket İtti 7000 Muhacir Gelecek”, **İleri**, 15 Ekim 1339.

⁵⁹ **BCA**, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123-Dosya No: 875- Sıra No: 2.

çekmekteydi. Haberin içeriğinde, Cuma günü Midilli'den Ayvalık'a nakilleri kararlaştırılmış olan Müslümanların nakli, mavnaların tedarik edilememesi hasebiyle gecikmiş olduğu belirtilmekte, tekneler (mavnalar) ulaşınca nakiller başlayacaktır, açıklaması yapılmaktaydı⁶⁰. Konuyla ilgili bir başka ve ayrıntılı haber, “*Midilli Müslümanları Cuma Günü Nakle Başlanacak*” başlığını taşımaktaydı. Pazartesi gününden itibaren Ayvalık'a nakilleri kararlaştırılan Midilli Müslümanlarının hazırlıklarının bitmemesi nedeniyle nakline 15 Ekim Pazartesi günü başlanacaktı. Nakledilecek Müslümanların sayısı yaklaşık sekiz bin kadardı. Bu sayıya muadil miktarda Rum muhaciri iade edilecekti. Karma Mübadele Komisyonu Müşaviri ve Amerika Yakındoğu Muavenet Heyeti Reisi, Midilli Müslümanlarının mübadelesine nezaret ettikten sonra Yunanistan'a geçerek Karma Mübadele Komisyonu'na katılacaktı. Heyet reisi, Karma Komisyon'daki Hariciye Vekâleti delegesi Adnan Bey'i ziyaret ederek, hareketi sebebiyle veda etmiş ve Yunan Hükümeti'nin Midilli Müslümanlarına verdiği beş günlük süreye dair Türk Hükümetine bilgi vermişti. Öte yandan Midilli İslâm ahali adına bir heyet de Amerika Yakındoğu Muavenet Heyeti Reisi ile görüşmüş, kendilerine bazı teminatlarda bulunulmuş ve yakında yapılacak olan nakil hakkında bilgilendirilmişlerdi. Gazetecilerin mübadeleye dair soru sorması üzerine de, mübadelenin gayet güç bir iş olduğunu, mübadillerin taşınması için nakil aracı bulmanın mümkün olduğunu ancak yaklaşan kış mevsimi dolayısıyla bu kadar insanın barındırılması ve iâşe edilmesinin güç olduğu cevabını vermişti. Heyet reisi bu şartlardan dolayı mübadele işinin zor olacağını tahmin ettiğini ve bu işin ne zaman bitirebileceğini kestiremediğini eklemiştir⁶¹. Birkaç gün sonra da gazeteler nakil edilen Midilli mübadillerine uygulanacak sağlık tedbirleri için bir sağlık heyetinin Ayvalık'a doğru yola çıktığı haberinin ayrıntılarını verecekti. “*Hilâl-i Ahmer Heyeti Mübadele Edilen İrkdaşlarımızın Ahval-i Sıhhiyesi İle Uğraşmak İçin Ayvalık'a Hareket etti*” başlığıyla verilen haberde; Doktor Binbaşı İsmail Hikmet Bey'in başkanlığındaki heyetin beraberinde ufak bir seyyar dispanser ve sâri hastalıklara karşı karantina tedbirleri almak üzere etüv makineleri bulunmaktadır. Heyet Ayvalık'a vardığında, Midilli'den Ayvalık'a

⁶⁰ Midilli Müslüman ahaliğini sahilten gemilere taşıyacak olan mavnaların temini gecikmişti: “Midilli Türkleri Henüz Nakil Olunamadı” **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Ekim 1339, No. 930.

⁶¹ “Midilli Müslümanları Cuma Günü Nakle Başlanacak”, **Vakit**, 10 Ekim 1339 Salı, No. 2077.

hicret etmiş olan ırkdaşlarımızın sağlık tetkiklerini yaparak gereken tedbirleri alınacak ve aşuları yapılacaktır bilgisi verilmekteydi⁶².

16 Ekim 1923 tarihine gelindiğinde gazeteler Midilli Müslümanlarının hareket ettiğini ve genel olarak da mübadele işlerinin son durumu hakkındaki haberleri okuyucularına duyurmaktaydı. “*Midilli Müslümanları Hareket Etti. Memleketimize Bu Sene Nakledilecek Vatandaşlarımızın İlk Kafilesini Bunlar Teşkil Ediyor*” başlığını taşıyan 15 Ekim tarihli haberin devamında

“Muhtelid Mübadele Komisyonu mesaisine devam etmekte ve nakliyatın muntazaman icrasını temin için mübadele edilecek ahali ile meskûn havaliiyi muhtelif mıntikalara ayırmakta, her mıntika ahalisinin mübadele tarihini tesbite başlamaktadır”

İfadelerine yer verilmişti. Haberin devamında ise ilk mıntika Girit de dâhil olmak üzere, içlerinde Midilli'nin de bulunduğu adalar ve Ustrumca'ya kadar Selanik havalisinin tespit edildiği belirtilmekteydi. Bu mıntika halkının Kasım ayı ortasına kadar nakil olunacağı tahmin edilmekteydi. Yine tahminlere göre birinci mıntika ahalişi beş bin kişiydi. İkinci mıntika için İlkbahar beklenecekti. Birinci mıntıkaya dâhil olan Midilli Müslümanlarının nakli için bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. Bunlar vapurlara bindirilmiş olup, bugün hareket edeceklerdi. Program tamamen uygulanmış olup, birkaç hasta dışında yarın adada hiçbir Müslüman kalmayacaktı. Hareket edenlerin bıraktıkları mallar tespit edilmişti⁶³.

Midilli Müslümanlarının adadan ayrıldığı haberini veren gazetenin başka bir sayfasında ise “*Mübadele Teşrinisani'de Başlayacak*” bilgisi yer almaktaydı. Mübadelenin başlama tarihi ve haberleri, yeni bilgiler eşliğinde basında zaman zaman tekrarlanmaktaydı. Nitekim “*Şimdilik Yalnız İhzarı Mesaisi İle İktifa Edilmektedir*” başlığıyla verilen haber, Atina'dan gelen telgraflara dayandırılmaktaydı. Mübadele Komisyonu nakil edilecek şahısların ayrılmasına ve bu şahısların mülklerine dair muamelelerin tasfiyesine nezaret etmesi için tali komisyonlar teşkil edilmişti. Ayrıca mübadeleye tabi olanların nakliye masraflarının kendileri tarafından ödenmesine karar verilmişti. Bununla birlikte

⁶² “Hilâl-i Ahmer Heyeti Mübadele Edilen İrkdaşlarımızın Ahval-i Sıhhiyesi İle Uğraşmak İçin Ayvalık'a Hareket etti”, **Vakit**, 15 Ekim 1339, No. 2082.

⁶³ “Midilli Müslümanları Hareket Etti. Memleketimize Bu Sene Nakledilecek Vatandaşlarımızın İlk Kafilesini Bunlar Teşkil Ediyor”, **Vakit**, 16 Ekim 1339, No. 2083.

fakir mübadiller ücretsiz nakil edilecekti. Haberin sonunda Mübadeleye Kasım ayının ilk on gününden sonra kesinlikle başlanacağı vurgulanmaktaydı⁶⁴.

Türkiye'ye getirilen Midilli mübadillerinin adadan yola çıkışlarından, Ayvalık'a ayak basmalarına kadar bütün gelişmeler basında ayrıntılı olarak yer almıştır. Yabancı basına dayandırılan bir haberde,

“Beyne'l-minel Mübadele Komisyonu'nu taht-ı nezaretinde Yunan arazisini terk ederek Türkiye'ye hicret eden ilk Müslümanlar Ayvalık'a müteveccihen Midilli'den hareket etmişlerdir”

Bilgisine yer verilmekteydi. Amerikan Muavenet Heyeti'nin kabileyle birlikte Ayvalık'a gelen görevlisi, adı geçen heyetin Samsun temsilcisi ile birlikte Karadeniz limanlarından Yunanistan'a nakledilecek olan Rumlara refakat edeceklerdi.

İlk mübadil kafilesi olan 955 Müslüman Ayvalık'a ulaştığı zaman yolcuların sayısı bir kişi artarak 956 olmuştu. Çünkü yolcu kadınlardan biri erkek bir bebek dünyaya getirmiş ve bu yeni doğan bebeğe Mustafa Kemal adı verilmişti. Ayvalık'ta vatanlarına kavuşan bu İslâm muhacir kafilesi mahalli memurlar tarafından fevkalâde tezahüratlarla karşılanmışlardı. Ayvalık memurları Amerikalılarla birlikte bu yeni vatandaşlarının vapurdan inmelerine yardım etmişlerdi. Haberin devamında Yunan limanlarından Ayvalık'a gönderilen vapurla 1500 İslâm'ın nakil edileceği ve 8000 Müslüman'ın nakli için üç vapurun tahsis edildiği bilgisine de yer verilmekteydi⁶⁵.

Ayvalık'a çıkan ilk Midilli kafilesinin, bölge halkı tarafından büyük tezahüratlarla karşılandığını, Türkiye'ye geldiğinde dokuz yaşında olan birinci kuşak Midilli Mübadili Ayşe Ünsönmez de aktarmıştır:

“... Sonra buraya [Ayvalık] geldiğimiz vakit; hazırlamış davullar, zurnalar, bayraklar geldiler bizi karşıladılar. Davullarlan, zurnalarlan karşıladılar bizi. İşte o zaman gördüm ben Türk bayrağını. Türk bayrağı hiç görmemiştim. Çünkü

⁶⁴ “Midilli Müslümanları Hareket Etti. Memleketimize Bu Sene Nakledilecek Vatandaşlarımızın İlk Kâfilesini Bunlar Teşkil Ediyor”, **Vakit**, 16 Ekim 1339, No. 2083.

⁶⁵ **İkdam**, 17 Ekim 1339, No. 9533.

Midilli işgal olduktan sonra hemen doğdum. Onların işgali altında onların bayrağı vardı... Biz geldikten beş - on gün sonra Cumhuriyet ilan edildi”⁶⁶.

Öte yandan henüz nakil olunamayan Karadeniz Rumlarının da haberleri basında yer almaktaydı. Karadeniz Rumlarından üç bin kişiyi ve birkaç yüz Ermeni’yi taşıyan vapurların Yunanistan’a gönderilmelerine müsaade edilmesi için İstanbul’a emir verilmişti. Yine yabancı basına dayandırılan malumata göre, Olga isimli bir Rus vapurunda, Haliç’te bekletilen Rum ve Ermeniler arasında dizanteri ve başka sâri hastalıklar baş göstermişti. Yine aynı haberde, bunların Yunanistan’a nakilleri ilk Müslüman mübadil kafilesinin Anadolu’ya sevklerine bağlı olarak engellenmiş olduğu bilgisi verilmekteydi⁶⁷.

Bu arada gazetelerde çıkan haberlere göre Ayvalık’ta karantina kaldırılmış, Midilli mübadillerini iskânlarına bin beş yüz hane tahsis edilmiş, Türk memurları da mübadillerin rahatını sağlamak için gayret sarf etmekteydiler⁶⁸. Yine gazete haberlerine göre, mübadele uygulaması için Midilli Adası dâhilinde dolaşarak incelemelerde bulunan Amerikan Muavenet Heyeti görevlilerinden Mister Davidson, mübadelenin sorunsuz gerçekleşmesi için adanın muhtelif limanlarını gezdiğini belirtmişti. Yaptığı incelemeler neticesinde, Ada mübadillerinin eşyalarıyla birlikte sahillere nakillerinin düzen içinde devam ettiğini, mübadele olacak Müslümanların muayyen limanlarda muntazam olarak toplanmış olduklarını ifade edecekti⁶⁹. Esasen Davidson ve arkadaşları, ilk kafilenin naklinden önce, ahalinin sahillere nakillerini kolaylaştırmak için ada valisi ile görüşmüşlerdi. Ada valisi, Amerikalılarla görüşükten sonra kaymakamlara talimat göndermişti. Söz konusu talimata göre:

- 1- Midilli Adası’nın umum Müslümanları mufarakat edeceklerdir.
- 2- Müslümanlar hayvanat ve mevaşi dâhil olduğu halde her türlü, her ne miktarda olursa olsun kâbil-i nakil eşyalarını nakil edebileceklerdir.

⁶⁶ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

⁶⁷ **İkdam**, 17 Ekim 1339, No. 9533.

⁶⁸ “Midilli Mübadillerinin Ayvalık’a Nakli Midilli’den Orient News Gazetesine Yazılıyor”, **İkdam**, 17 Ekim 1339, No. 9533.

⁶⁹ “Ayvalık’da bu İlk Kafile Muhacirin Fevkalâde Tezahür İle Karşılanılmışlardır”, **İleri**, 17 Ekim 1339, No. 2032.

- 3- Pasaport yoktur.
- 4- Her nevi rüsum ref' edilmiştir.
- 5- Ceraim-i hafîfeden dolayı mahfuz olan Müslümanlar dahi mübadeleye tabidirler.
- 6- Her türlü gümrük muameleatı ref' edilmiştir.
- 7- Sahilden gemilere kadar Müslümanları kayıkçılar bilâ-ücret nakil edeceklerdir.
- 8- Midilli'den Ayvalık'a kadar mesârif-i nakliye verilmeyecektir.
- 9- Henüz tarlalarda bulunan mahsulât satılmayacaktır. Fakat toplanmış ve mağazalara konulmuş olan mahsulâtı sahipleri satmaya veya birlikte götürmeğe mezundurlar.
- 10- Mağaza sahipleri emtia-i ticariyelerini furuht veyahud beraberlerinde nakil edebilirler.
- 11- Emlâk sahipleri emlâklerini bey' veya icar edemezler.
- 12- Altın nakli memnu olduğundan gidenlerin üzerleri taharri edilecek ve fakat bu taharriyat mülayim bir tarzda icra edileceği gibi zuhur eden altınlar müsadere edilib kanun hükmü tatbik edilecektir.
- 13- Havayic-i beytiyeye mahsus zeytinyağları rüsuma tabi değildir.
- 14- Fukara sınıfı meccanen nakil edileceklerdir. Vali, jandarma kumandanına Müslümanlara su-i muamele edilmemesini, sahillere kadar yolda kendilerine himaye ve kolaylık gösterilmesini, arabacıların ve diğer esnafın ihtikârlarına mümanaat edilmesini emretmiştir. Vapurlara irkab ameleyesine mübaşeret edildiği sırada;

Molivo Limanı'nda - 250

Çamur Limanı'nda - 600

Midilli'de- 2000

Sığrı'da- 612

Prima'da -729

Apotinse'de 1049 Müslüman toplanmıştı.

Ayrıca Amerikan Muavenet Heyeti görevlileri, limanlarda toplanan Müslümanların şikâyetlerini de dinlemişti. Yunanlar, Müslümanların altın ve kapkaçaklarını dahi almalarına müsaade etmemişlerdi. Komite, bu şikâyetlerin önemsiz bulup ekserisinin Lozan Antlaşması maddelerini yanlış yorumlanmasından kaynaklandığına karar vermişti. Amerika Muavenet Heyeti azası Bay Davidson, nakil öncesi ada dâhilinde dolaşarak incelemelerde bulunurken Müslümanların ileri gelenleriyle de görüştüğünü ve hiçbir önemli şikâyet karşılaşmadığını, aynı zamanda Müslümanlar ile Yunanlar arasında bir düşmanlık hissi de görmediğini belirtmişti. Yine Bay Davidson'un ifadesine göre Yunan Jandarmaları Müslüman kabilelerine refakat ederek mallarını korumuşlardı. Bazı köylerde Yunanlar tarafından Müslümanlara veda ziyafeti verilmiş ve kendilerini sahile kadar teşyi etmişler ve orada birbirlerine sarılarak ayrılıklarından dolayı gözyaşı dökmüşlerdi⁷⁰. Amerika Muavenet Heyeti üyeleri Müslümanların vapurlara bindirilmelerine nezaret etmişler ve Bay Davidson, nakil işinin hadisesiz olarak tamamlandığını belirtmişti. Birkaç gün sonra Midilli'den nakledilen mübadillere dair sayısal ayrıntılar da basında yer almaya başlayacaktır. Yabancı basına dayandırılan bir habere göre Midilli'nin çeşitli limanlarından Karma Mübadele Komisyonu'nun nezareti altında Ayvalık'a 5000 Müslüman ve 1400 baş hayvan nakledilmişti⁷¹.

Nakil sürecine ve daha sonrasına dair birinci kuşak Midilli mübadilleriyle yapılan görüşmelerden, Çömlek Köy'lü ve Ayvalık'a 15 Ekim 1923 tarihinde 10 yaşındayken gelen Ferhat Eriş, mübadele haberini aldıklarında çocukların ve yetişkinlerin tepkilerini şu ifadelerle aktaracaktır:

“Anadolu'ya gidecez. Anadolu'ya. Anadolu, Anadolu'ya gitcez, biz sevinirdik. Bizim şey gelirdi bize, gezmek gelirdi. Yeni yerler gezmek gelirdi.... Bazı büyüklerimiz, işte Anadolu'ya gidersek aç kalcaz, perişan

⁷⁰ “Mübadele İşleri Midilli Mübadillerinin Ayvalık'a Nakli”; **İkdam**, 20 Ekim 1339, No. 9536; **Vakit**, 19 Ekim 1339, No. 2086.

⁷¹ “Mübadele İşleri Midilli Mübadillerinin Ayvalık'a Nakli”, **İkdam**, 20 Ekim 1339, No. 9536.

olacaz. E tabi endişe ettiler. Tabi endişe ettiler. Efendim tabi hakkatten bazıları haklı. Geldik de mal mülk alamadılar, perişan oldular”⁷².

Ferhat Eriş ve dört kişilik ailesiyle limanda bir palamut mağazasında üç gece yattıktan sonra Jenato isimli bir Rum gemisiyle nakil edilmişlerdi. Gemiye binmeden önce üstleri aranmıştı. 300 tane koyunları vardı. Onları da nakil edeceklerdi. Ancak Yunan görevliler bu isteklerini reddetmişlerdi. Ferhat Eriş yaşadıklarını şöyle aktaracaktı:

“Rumlar, koyunlar dedi, götüremez. Bunu üzerine babam nasıl olur, dedi, olmaz efendim, itiraz ediyorlar. Tamam, dedi babam. Atladı sandala doğru gemiye. Girdi gemiye. Siyah bir gemi. Geminin ismi de Jenato. Rum gemisi. Gemiye gidiyor. Gemide muhtelif devletlerden bir kaç tane Mübadele Komisyonu. Efendim İngilizce anlattı. Dedi, böyle böyle. Ordan bir İngiliz, değil koyunları, kiliminizi dahi götüreceksiniz dedi. Kimse, dedi, müdahale edemez. Babam demiş, bi yazı ver. Aldı. Çıktı. Geldi. Yunan şeysine buyurun dedi. İşte o zaman koyunları saydılar... Dedi, üç yüz tane. Yani biz saldıık gemiye. Koyunları aldık geldik. Babam İngilizce bilmeseydi olmazdı. Bütün yatak yorganlar balya oldu, hepsi geldi. Mutfak eşyası ne kadar tencere, kap kakac varsa hepsi geldi. Çömlek köyde üç bin nüfus vardı. Bin nüfusu Rum, iki bin nüfus Türk. İki bin nüfus Türk hepsi gemiye bindi. Eşyalarımla barabar, gemi büyük. Diğer köyler. Midilli adasında diğer köyler üç tane, dört tane köy bi araya geldi Molla’ya [Molivos] toplandılar. Ordan gemiye bindiler. Fekat Çömlek köy yalnız gemi tek olarak geldi. Çünkü Çömlek Köy kalabalık. Büyük bi köy. Kalabalıktı.... Şimdi biz Midilli’den gemi hareket etti akşamüzeri. Akşamla yatsı arası. Yavaş yavaş. Boğaza geldi. Boğazda fenerler yanmıyor tabi. İstiklal Savaşı’ndan çıkınca her taraf düzensiz. Kaptan cesaret edemedi girsin boğazdan içeriye. Rotayı çevirdi Dikili istikametine. Ağır ağır tabi Dikili’ye kadar gittik. Dikili’den döndü. Baktı gündüz odu, geldi boğaza rahatlıkla girdi. Gümrüğe yanaştı. Böyle bordo olarak yanaştı.. Açtı kapakları millet eşyaları yavaş yavaş taşıdı... Çömlek köy büyük olduğu için gemi yalnız bir sefer geldi. Buranın istiklal

---

⁷² Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapın: Çimen Turan, Görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

Savaşında büyük yararlık, fedakârlık gösteren... Memet ağa, beyaz atı üzerinde, davullarla karşıladı bizi .....”⁷³.

Ferhat Eriş, mübadeleden önce havuzları, meyve ağaçları olan iki bahçeli, büyük, iki katlı bir evde yaşadıklarını belirterek konuşmasında şu aşağıdaki hususları da aktardı:

“Bahçeye gelince de; bahçede bizim su, ana su, kendiliğinden... Kaynak, kaynak su çıkıyor. Yukardan... vasıtasıyla havuza geliyor. Havuz doluyor. Ve bahçede... Bahçede fasulye ekersin, domates, sivri biber, patlıcan, salatalık, kabak bunlar ekiliyor. Ayriyeten bahçenin içersinde bizim çok yemiş ağacı vardı incir ağacı. İncir ağacı... Biz yetmiş seksen kantar kuru incir satardık Rum tüccarlarına.... Ayriyeten tahıl, arpadan, buğdaydan, samandan da gelir. Bizim gelirimiz kuvvetli ki altınları buraya getirdik....İşte o altınları biz buraya getirdik....soba borusunu kabul edin. Şöyle bi karış, dört parmak boyunda. Köydeki tenekeciye yaptırıyor babam. Yuvarlak... Tabi tenekeden yaptırıyor. İşte şu kadar bi şey yaptırıyor... Tereyağı dolduruyor altını. Şuraya kadar altını tereyağı dolduruyor. Ayriyeten aynı ebatta bir teneke... Kapak üzerine...Şey altı, altı tereyağı. Altı tereyağı. Tenekenin dibinde tereyağı var. Üzerinde teneke kapak, pamuklar. Pamukların içersinde altınlar. Adam akıllı. Tekrardan teneke. Onun üzerine yine tereyağı. Şimdi gâvur açsa yukardan tereyağı, aşağıdan bilse tereyağı. Böyle getirdik altınları biz... Valla biz orda sıkıntı denilen, yokluk denilen bir şey görmedik. Paramız bol, her şeyimiz bol. Her şeyimiz. Görmedik, varlığımız vardı. Sıkıntı çekmedik biz. Desem ki, çekerim, yalan söylerim. Biz buraya geldiğim zaman yine bizim sekiz dokuz kişi kapımızda çalışırdı. Sürdürüyoruz. Sürdürüyoruz...Buraya gelip de aç kalanlar çok oldu. Efendim köy yerde geçim çok rahattır.... İşsiz kalmaz. Bir sıkıntısı da olsa gider komşusundan istediğini alır. Burda alamazsın. Ordaki gelen komşun Ayvalık’ın doğusuna gitmiş. Diğer komşusu da batısına gitmiş. Uzak kalmış sende. Fekat ordayken kapı komşun”⁷⁴.

⁷³ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapın: Çimen Turan, Görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

⁷⁴ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan, Görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

Ferhat Eriş, Yunanistan'ın diğer adalarından ve anakaradan gelenlerle, Midilli mübadillerinin aralarında bir ayırım yapmadıklarını, ancak hemen ısınma olmadığını ve birbirlerine çekingen davrandıklarını belirtmektedir. Ayrıca evde Midilli'deki arkadaş ve komşularının her zaman bahsinin geçtiğini, onları bir daha hiç göremediklerini ifade eden Eriş, Midilli'deki yaşantısını da şu cümlelerde özetle anmaktadır:

“... anılmaz olur mu? Hele bahçelerimiz, o güzel ayvaları kopardığın zaman ... bıçak yok.. kapağını bi tutarsın kirt ikiye bölünürdü ayva. Nerde o ayvalar? Nerde o saltanat?”.

Ferhat Eriş, kendisi ile bu görüşme yapılmadan bir süre önce Midilli'ye gidip köyünü ziyaret ettiğini belirterek, köyünde karşılaştığı yaşlı bir Yunan ile konuşmasını şu ifadelerle aktarmıştır:

“Hatta şeyde var işte Rum köye gittiğim zaman, yakında gittiğim zaman. İri yarı cüsseli bir Rum, elinde bastun geldi sordu bana; sen, dedi, nerelisin? Dedim, ben de buralıyım, dedim. Buralıyım. Kimlerdensin diye sorduğu zaman, Kara Mahmutlardanım, dedim. İnanmadı.... Zaten sülalenin kökü, kökeni üç yüz sene evvel Konya'dan gelme. İşte ordan bize Kara, Karamahmut derler. Konya, Karaman'dan gelmeymişiz, bir rivayet. Artık ne derece esastır bilmem... [yaşlı Yunan] Bu köyün, dedi, en varlıklı insanları bu Kara Mahmut sülalesi idi. Bunların üç yüz tane koyunlarını biz saldık, dedi, gemiye. Rum ifade ediyor. Diyo ki, biz koyunları saldık gemiye. Bunların koyunlarını. Ve bunun üzerine bahçeyi, dedi, biliyo musun? Hatırlıyo musun? Dedim; Ustoyno. Meranın ismi, mevkinin ismi Ustoyno, dedim. Bahçemiz. Efendim bahçedeki, damın dibindeki parayı siz mi geldiniz çıkardınız? O, o Rum bana söylüyor. Ben orda şok. Dedim, hayır gelmedik biz. Biz altınlarımızı getirdik buraya [Türkiye'ye]. Getirdik altınlarımızı..... Halam, bekârdı evlenmedi. Amicalarım da bekârdı. Amicalarımın, amicalarıma ait olan paralar hep halamın evindeydi. Halam o altınları, o zamanki .....altın para. Biz tekrar Yunanistan'a döneceğiz diye halam bahçenin, damın dibine kazıyor bir çukur. Bir toprak çömleğin içersine koyuyor altınları gömüyor. Soruyoruz altınları. Bize söylemiyor. Buraya geldikten sonra söylüyor. Kim gitcek kim alacak. Gidemiyoruz. O zamanları nereden

bilceksin. Ortalık karma karışık. Pasaportu, gitme gelme yok. İstiklal Savaşından zaten yeni çıktık. Bir engame içersinde Türkiye... Halam, Allah rahmet etsin, sağa sola bunu anlattıysa. Tabi dilden dile, kulaktan kulağa. Açık gözlerin kulağına girdi. Açık gözler buldular yolunu. Bindiler gemiye gittiler. Bahçe zaten köye yakındır. Gittiler, gecenin...aldılar parayı. Çömleği kırdılar, bıraktılar. Rum diyor, gidelim diyor, bana ordayken. Gidelim, diyor, bak çömlek, kırık çömlek daha ordadır diyor. Hatta bizim bahçenin doğu kısmında, duvarın dibinde”⁷⁵.

Yine Ferhat Eriş, Midilli’ye ziyarete gittiği zaman; köyünde, eski mahallesinde, annesini tanıyan eski komşusuyla karşılaşmasını şöyle nakletmektedir:

“...Rum kadının pencerede. Onunla konuştuk. O bana hatta ilk şöyle söyledi; siz dedi...yani Hüsniye Hanımın çocuğu musun? Hayır, dedim. Ben Şükriye Hanım’ın. Annemin ismini unutmuş. Efendim sonra kadın evi, bahçeyi falan söylüyor. Diyor ki, diğer Rumlara söylüyor. Bu ev, bu bahçe, diyor, bunlarındı, diyor. Ve bunun annesi Şükriye Hanım bu mahallenin en iyi kadınıydı. Herkese, diyor, yardım ederdi her bakımdan. Her bakımdan yardım yapıyordu.... Sonra birisi o arada Rumca dedi;...Ağa çeşme.... Ağa çeşme. Yani bir Türk yapmıştır, diyor. O anlama geliyor. Şimdi efendim kadın ordan şey etti, sinirlendi... O Şükriye hanım çeşme, dedi.. Çeşmeyi annem yaptırmış. Annem yaptırmış çeşmeyi... Duruyo çeşme duruyo... Çalışıyo. Akıyo çeşmenin suyu. Ve kadın da şöyle söylüyor. Rum. Kocasından gizli, annem babamdan gizli yaptırmış çeşmeyi. Babam demiş, nasılsa burdan gideriz çeşme filan yaptırma diye. Yaptırmış. Devam ediyö çeşme. Ben Rum’a sordum, çeşme akıyo, diye. Akıyo, dedi. Çalışıyo, dedi. .... İndik tekrar bizim evin önüne, kapısının önüne. Rum sordu bana, bu evin, dedi, sahibinin hatırlıyor musun? Hatırlıyorum, dedim. Tabi öldüler. Karşıda, köşede bir Rum kadını vardı... Komşumuz. İsmi, Züksü. Biz ona, Züksim Ana, derdik. Züksim ana. Bağları vardı. Devamlı sirke yapardı. Bizimkiler

⁷⁵ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan, Görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

pekmez yapar. Sirkeyi hep ondan alır.... O zaman bana dedi.. Hatırlıyorsun”⁷⁶.

1912 doğumlu ve 1923 yılında 11 yaşındayken Türkiye’ye gelen bir diğer birinci kuşak Midilli mübadili Mehmet Eryaman ise mübadele arifesinden ailesinin Midilli’e yaşadıklarına dair şu bilgileri vermiştir:

“...Amerikalılar işe el koydu. Mübadele yapılması için. Gelirken de denizlerde ne kadar vapur buldularsa getirmişler beraber. Bizi hemen kaçıracaklar Anadolu’ya... Amerikalılar bekletmedi. Bekletmedi. Biz dedi, burdan gidersek derhal katliama girişecekler dedi. Onun için biz hepimizi vapurlara bindirecez, size yol vereceğiz dedi. Arkasından biz ayrılacağız” dedi⁷⁷. Sonra ani oldu....Amerikan bi heyet geldi bir gün. Size, dedi, üç gün müsaade. Üç gün. Ne alabilirseniz. Canınızı kurtarmak istiyorsanız hiç bi şey almadan yeter ki kendinizi buradan dışarı atın dedi. Biz, dediler, üç gün sonra burayı terk edicez. Onlar şimdi bizim korkumuzdan bir şey yapamıyorlar size. Üç tane büyük harp gemisi geldi. Ama ondan sonra ne yaparlar orasını bilmeyiz, dediler. Hemen bizi doldurdular vapurlara. Döndük geldik işte....Eşya...Bir yatak bir yorgan...Mutfak eşyası falan”⁷⁸.

Mehmet Eryaman, Midilli’deyken dedesinin çok varlıklı olduğunu, Kalonya’da yedi sekiz gaz tenekesi altını olduğunu duyduğunu ekleyerek şunları ilave etmiştir:

“Bana birisi söyledi. Ben dedi, dedenin şeyini biliyorum. Ya yedi, ya sekiz gaz tenekesi altını vardı, dedi. Babamın, babamın babası....Artık hesabını sormadık. Ne yaptığını? .... Burda ne oldu? Gömdükleri hepsi bulundu zamanla....[Ailesini kast ederek] Valla heralde biraz bi şeyler getirdiler...atmıyım...Ama bi şey geldi.... Şimdi orda alenen getiremezsin. Alırlar... sandalcı vardı. O geldi bize dedi ki; eğer paranız varsa bana verin, dedi, ben size vapurda teslim edeyim, dedi. Yoksa yokluycaklar her şeyinizi alacaklar, dedi. Babam da dedi ki o zaman,

⁷⁶ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

⁷⁷ Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

⁷⁸ Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

nasıl olsa ha burda gitmiş ha bunda gitmiş, dedi. Verdik. Ne verdi onu da bilmiyorum çocuğuz biz daha. Getirdi vapurda verdi paraları bize. Ne kadar para verdiler. Ne yaptılar bilmiyorum. Ama epeyi parası vardı. O zaman kuşak sararlardı. Şu kadar bi kesesi vardı babamın. O zaman tavşan başı kese derlerdi buna... Tavşan başı kese. Daima kuşağının içinde doluydu...şimdi orda herkesin malı yoktu. Vaktiyle gelmiş yerleşmiş. Yani şimdi nasıl köy ağaları var. Köyleri var adamların. Bizimki de öyleydi. Babam hem Rumlara yardım etmiş hem Türklere yardım etmiş. Kimin başı sıkışsa gider ondan ödünç para istermiş. Şimdi babama “makri” derlermiş orda. Yani Kalonya’nın en uzun boylu adamıymış.... Anne tarafım Barbaros sülalesinden.... Babamın bi sülalesi de, Kral Fuat. Mısır eski Mısır Kralı Fuat.... Annem tarafı Midilli. O Barbaros sülalesi. O anlatırdı bana. Bizim, derdi, büyük büyük dayımız varmış. Biz görmedik. Nerden göreceksin sen!.. Kırmızı sakallı olduğu için Barbaros derlermiş ona. Barbaruş. Barba, biliyorsun “sakal.” Ruş’da kırmızı”⁷⁹.

Mehmet Eryaman, mübadeleden önce gittikleri İzmir’deki ve mübadeleden sonra Ayvalık’taki yaşamlarını anlatmaya şöyle devam etmiştir:

“[İzmir’in işgali] Yunanlılar geldi bizim oturduğumuz mahallede bi okul vardı. Orayı karargâh yaptılar... İzmir’de. Bütün okulları kapattılar. Yani bu mübadele bazısına yaradı bazısına hiç yaramadı. Eskiden “Kokaryalı” derlerdi. Şimdi “Güzelyalı” diyorlar. Orda oturduk. Karşıyaka’da oturduk. İkiçeşmelik’te oturduk yukarda. [Babam] Giderdi. Sabah gider akşam gelmez. Ertesi sabah gelir. [annem] Yav çocuklar akşamdan beri ekmek bekliyor evde. Ekmek mekmek yok. Nasıl yok. Bu kadar kese altın. Senin her şeye aklın ermez karışma. Meğer o gece gidiyor silahı satın alıyor, kaçırıyor...”

İzmir’in işgalinden sonra ailesiyle tekrar Midilli’ye dönen Mehmet Eryaman, kendisinin Rumca bildiğini ancak mübadele öncesi Midilli’de Türklerin çoğunun Rumca bilmediğini ifade ederek sözlerini şöyle sürdürmüştür:

“...Rumca bilirim ama ben İstanbul’da çalıştığımız... Rum kızları çalışırdı. Biz de onlardan öğrendik. Biz Midilli’den gelenlerin hiçbirisi

⁷⁹ Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

Rumca konuşmazdı. [Midilli’de Türkler] Bilmezdi çoğu bilmezdi. Şimdi buraya geldiğimiz zaman bizim bi akrabamız Ayvalık kaymakamıydı... Çok dalavere yapan oldu ama kimseye de yaramadı...”⁸⁰

Mehmet Eryaman’ın ifadesine göre Ayvalık’ta bulup girdikleri boş ev, devlet tarafından babasının üzerine tapulanmış ve zeytinlik de verilmişti. Bununla birlikte aile olarak yoksulluk çektiklerini de ifadeleri etmektedir:

“...Karşılaştık tabi. Çok yoksulluk çektik. Evet. Kalktık gittik [İstanbul’a]. Ben okulda okurken bir terzinin yanına giderdim. İstanbul’da... On beş, on altı vardık. Şimdi terzide çalışırdım. Okula giderdim. Sonra okulu bıraktık tamamiyle. Çünkü para lazım oldu. Gündüz çalışırdım gece okula giderdim. Ben liseye kadar gece okulunda bitirdim...”⁸¹

“... Yedi tane evimiz vardı yalnız Kalonya’da. Yedi tane. Şeyde, Midilli’deki ev. Bahçesinin içinde ayrıca kızıma hamam vardı. Çarşı hamamı gibi... [Yakın zamanda Midilli’ye gidip doğduğu, çocukluğunun geçtiği yerleri gördüğünü, duygulandığını belirterek] Çok şeyler uyandı. Çok şeyler değişti hayatımda... İşte benim oturacağım evi diyom, başkası oturuyor... Yani gayet rahat, iyi geçindiğimiz. Zenginlik içinde yaşadığımız bi memleketi istemeyerek terk ettik. [anne ve babasını kastederek] Hiçbiri istiyerek gelmedi. Ama ne yapsın ki mecburiyet. Çok yoksulluk çektik... Şimdi benim babam diye söylemiyecem. Kalonya’ya git, Midilli’ye git. Makri, dedin mi ondan korkanlar yerinden sıçrardı. Ama kimseye bi fenalığı yoktu ki... [Lakabı da] Zorba”.

Mehmet Eryaman, Ayvalık’taki evlerinin mübadeleden önce bir Rum doktora ait olduğunu, ailesiyle İstanbul’dayken evin yıkıldığını belirterek şöyle devam etmiştir:

“Ayvalık’ta biraz zeytin vardı, ev vardı. Evi ablama verdik. Zeytinin bir kısmını burdaki ablama verdik. Velhasıl ev de, burdaki ev yıkıldı. Büyük zelzele olmuştu Ayvalık’ta [1929 depremi]... [Ev] Yıkıldı... Yıkıldı, yerle bir oldu... Ablamda evi satmış arkamızdan. Bizim haberimiz yok. Ev onun ya. Alan adamda içine tamir koyayım demiş. Bi hafta geçmeden

⁸⁰ Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

⁸¹ Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

yerle bir olmuş. Ama çok şey bulmuşlar orda. Ben arayacaktım girip. Bi doktorun eviymiş orası... Bi Rum doktorun... Bir koridor vardı. Karanlık bi oda. Orda bi kapı görünüyor. Yukarda bi şey, tavan arası giriş. Ordan bi kapı görünüyor. Beni bırakmadılar.... Ya bırakın arıyalım. Burda bi şey var. Biz girmedik. En nihayet adam aldı tamire, yıkıldı hepsi gitti. Neler çıkmadı sonra...»⁸².

Birinci kuşak Midilli mübadili Mehmet Eryaman'ın ifadesine göre farklı yerlerden gelen mübadiller, birbirleriyle kaynaşmadan, önce kendi aralarında yaşamışlar. Kasap ve bakkalları hatta kahveleri bile ayırmış. Fakat zaman geçtikçe durum değişmiştir. Eryaman'ın aşağıdaki anlattıkları, mübadele sonrası, Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen Türklerin birbirlerine alışma ve kaynaşma sürecinde yaşananlara dair ışık tutmaktadır:

“Şimdi yalnız Midilli'den gelen biz değiliz ki burada. Girit'ten gelenler de buraya geldi. Rumeli mıntıkasından gelenlerde buraya geldi. Şimdi Sefa Caddesi'nin arka tarafında tamamıyla Giritlilerdi onlar. Girit'ten geldi. Giritliler geldi, “zito, zito” bağırıldılar. Yaşa yaşa. Bilmezler Türkçe “yaşa” desinler. Zito zito. Yaşa. Kasapları ayrı, bakkalları ayrı, kahveleri ayrı... Bu taraf Midilliler gelmiş, onların ayrı. Birbirlerinden kız almazlar. En nehayet gene bizim akrabalarından biri bozdu bunu. Ne demek, dedi, sen Giritli ben Midilli. Hepimiz Müslümanız, dedi. Hepimiz Türküz. Tuttular kızlarını Giritliye verdiler. Ondan sonra bizimkiler Giritlilerden almaya başladı. Karıştı gitti işte”⁸³.

Dönemin Vakit Gazetesi, Midilli İslâm ahalesinin anavatana getirilişine dair aynı mahiyetteki haberlere sayısal bilgiler de ekleyerek “*Midilli Müslümanları Mübadelede Hangi Şeraite Tabi Tutuldu*” başlığıyla duyurmuştur. Haberde:

---

⁸² Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

⁸³ Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, görüşme tarihi ve yeri: Ayvalık, 15.11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

“Mübadeleye buradan başlandığını biliyorsunuz Ada'nın altı bini müteceviz Müslümanı, 1400 kadar hayvanıyla yurtlarını terk ederek karşı tarafa Ayvalık sahiline nakledildi” bilgilerine yer vermektedir⁸⁴.

Bunlar yaşanırken TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali fethi Bey de Midilli mübadillerinin durumunu takip etmeyi sürdürerek Karesi Vilayetine bir yazı göndermiştir. Yazıda şu ifadeler yer almaktaydı:

“Ankara, 13.10.39 (1923):

Karesi Vilâyetine, Midilli'den mübadele dolayısıyla Edremid ve Ayvalık'a gelmiş veya gelecek Müslümanların ne suretle sevk olundukları ve miktarı ve halleri hakkında vaki malumat i'tası tenazurdur.

İcra Vekilleri Reisi Ali Fethi Bey⁸⁵.

Ayvalık'a nakledilen Midilli mübadillerine İcra Vekilleri Heyeti Reisliğinden 23.10.1923 tarihinde Karesi Vilayeti'ne ve ilgili vekâletlere Midilli mübadillerinin iaşesi için de telgraflar çekilmiş ve konunun takipçisi olmuştur⁸⁶.

Midilli Müslümanları Ayvalık'a getirildikten sonra basında nakle dair ayrıntılar verilmeye başlanacaktır Nitekim. “*Midilli Müslümanlarının Sevk ve Nakilleri Bitmiştir*” başlığı altında, nâkile nezaret Amerika Muavenet Heyeti görevlisinin bir Amerikan torpidosuyla İstanbul'a hareket ettiği, oradan da Pontus'a giderek 6 bin Rum muhacirin nakline nezaret edeceği bilgisi verilmekteydi. Öte yandan Midilli Müslümanları için Ayvalık'a giden Sıhhi İmdat Heyeti Reisi Dr. Hikmet Bey, Kızılay'a telgraf çekip sayısal verileri de ekleyerek Midilli'den gelen mübadillere dair bilgi vermişti. Buna göre şimdiye kadar Midilli'den 7010 kişinin geldiğini bunlardan 5400 kişinin Perşembe günü karaya çıkarak sahile pek yakın bulunan emlak ve araziye yerleştirildiklerini ve geri kalanının da dün sabah İtalyan bandıralı üç vapur ile taşınmaları sürdürülmekte ve intizam dâhilinde iskân edildiklerin bildirmekteydi. Mübadillerin genel sağlık durumu iyidir. Anavatana gelmiş bulunan muhacirlerin sağlık durumları iyi olmakla birlikte taşınabilir mallarından bir tek çöp bile alamadıkları bildirilmekteydi. Yunanların talimatlara ve kendi gazetelerindeki yayınların

⁸⁴ “ Midilli Müslümanları Mübadelede Hangi Şeraite Tabi Tutuldu” **Vakit**, 19 Ekim 1339, No. 2086.

⁸⁵ **BCA**, Fon No. 30 10 0 0- Kutu No: 123- Dosya No: 874- Sıra No:5.

⁸⁶ **BCA**, Fon No: 272 0 0 11- Kutu No: 16- Dosya No: 68- Sıra No: 2.

aksine çaresiz dindaşlarımıza ne kadar eziyet etmek mümkünse geri durmamışlardır. Yunan memur ve Yunan jandarmalarının mübadillere reva gördükleri kötü muamele nedeniyle Kızılay'ın uluslararası Salib-i Ahmer Cemiyeti (Kızılhaç)'nin dikkatini çektiği haberi verilmekteydi. Aynı haberin devamında mübadeleye 25 Kasım'da başlanacağı bildirilmekteydi⁸⁷.

Bu arada Midilli Mübadillerinin Ayvalık'a nakilleri gerçekleştikten sonra, adadan yaşanan mübadele sürecinin başından sonuna etkili ve sorumlu bir isim olan Midilli Müftüsü Ataullah Efendi, TBMM'ye bir teşekkür telgrafı çekmiştir. Telgraf, 21 Teşrinievvel 1339 Pazartesi [21 Ekim 1923] günü TBMM'de Kırkinci İçtima'da okunmuştur. Reis'in "Ayvalık'ta yerleşen Midilli ahali namına Müftü Ataullah Efendi'den mevzut telgrafname" şeklinde yaptığı duyurudan sonra söz konusu telgraf milletvekilleri huzurunda okunacaktır. Telgrafta şu ifadelere yer verilmiştir:

"Ankara'da TMM Meclisi Riyaseti Celilesi'ne

Cenab-ı Hakk-ı lem-yazel Hazretlerine nihayetsiz hamd ü senâlar olsun. Midilli Müslümanları tamamen ve salimen Ayvalık'a nakledilmiştir. Dâiniz dahi son kabile ile geldi. Bizi on bir senelik bir devr-i esâret ve ıstıraptan kurtarıp anavatanımızın aguş-ı şefkat ve himâyetine kavuşturan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve hükümet-i millimize kalp ve ruhumuzun har ve samimi şükran ve mehmidetlerini umûm Midilli ahâl-i İslâmiyesi nâmına takdime müsareaten kesb-i fahreylerim.

Ayvalık'ta Midilli Müftüsü Ataullah".

Müftü Ataullah Efendi'nin telgrafı okunduktan sonra reis, müsaade buyurursanız divandan kendilerine münasip cevap yazalım demiş ve diğer konulara geçilmiştir⁸⁸.

Türkiye'ye dokuz yaşında gelen birinci kuşak Midilli mübadili Ayşe Ünsönmez ile yapılan görüşmede, Ayvalık'a geldiklerinde, ev buluncaya kadar kendilerinden önce gelen bir akrabalarının evinde üç dört gece kaldıklarını belirtecekti. Ayşe Ünsönmez aşağıdaki bilgileri vermiştir:

⁸⁷ "Mübadeleye Teşrinisani'de Başlanacak": İleri, 21 Ekim 1339, No. 2036.

⁸⁸ TBMM Z.C., D II, C. II, İ. 40, s.834, 21 Ekim 1339 [1923].

“İşte üç gün dört gün... Yemek, ekme filan verdiler. Ondan sonra herkes kendi başına gitti ev aradı. Ev buldu. Sonra bi de çiftçilere bi yardım yaptılar. Bilmem kaç sene de ödenmek üzere, çiftçi olanlara öküz parası verdiler. Yavaş yavaş herkes buldu başının çaresini..... İlk ağızdan Midilli’den [Midilli merkez kaza] getirdiler. Sonra Molla [Molivos] kazası...böyle sıraya koydular köyleri. Hep getirdiler.... Sığırlar vardı. Sığırlı. Onlar Cunda’da Sığırlılar. Sonradan Giritliler geldi. Kavalalılar daha bizden sonra geldi. Giritliler de bizden sonra geldi. Rumeli’nden geldi. Peyder pey böyle geldiler. Onlar bizden sonra geldi⁸⁹.

Ayşe Ünsönmez, ailesiyle Ayvalık’a iskân edildikten sonra babasının yine Midilli’deki benzer düzeni kurup, aynı işlerle meşgul olduğunu ama düzenini kuruncaya kadar başka işler denediğini belirterek anlatmasını sürdürecektir:

“Babam pek para tutmazdı. Eline geçirdiği mahsulden toprak alırdı. O seneki mahsul kaldı [Midilli’de]... geldik...[Babam] heralde dedi, hükümet bunun bi çaresine bakacak. Babam dükkân açtı. Manifaturaylan, bakkaliye karışık. Bilemezdi zaten adam yapsın. Yanına bi ortak aldı. Babam şimdi mesela şey, çiftlik ağası ne bilir bakkallıktan, ne bilir bilmem neden. Yanına bi adam aldı. Adamla müşterek zaten götürdü epeyce. Ondan sonra babam tefriz edince malları artık rahat ettik.... [Babam] bahçe de yaptı. Bağ da yaptı. Hepsini yaptı. Alışkanlık.... [Ailem] Çok etkiledi. Hem sevindi hem üzüldü ailem... Çünkü Rumların içinden gelip te Müslüman kardeşlerinlen, Türk yurttaşlarınlan bir arada olacağından sevindi.... tabi hiç olmazsa Rum zulmünden kurtulduk... Fekat bütün emlakini, servetini oraya bıraktığından da çok üzüldü. Çünkü geldiğimiz vakit elde yok, avuçta yok, buraya muhacir olarak geliyorsun işte”⁹⁰.

Gazetelerde çıkan bir başka haber Amerika Yakındoğu (Şark-ı Karib) Muavenet Heyeti Samsun Şube Müdürü ve eşinin, Samsun ve havalisindeki Rumların Yunanistan’a nakline nezaret etmek üzere Samsun’a ulaşmasıyla ilgiliydi. Söz konusu Rumların İlk Rum kafilesi, Samsun’dan hareket ettikten sonra Türk limanlarında hiç bekletilmeksizin Preveze’ye nakil edilecekti. Midilli Müslümanlarının nakillerine de nezaret etmiş bulunan söz konusu şahıs; heyeti

⁸⁹ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme tarihi: 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

⁹⁰ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme tarihi: 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

adına, Doktor Adnan Bey'e, Ayvalık Hükümet erkânı tarafından kendilerine gösterilen yardım ve kolaylıktan dolayı teşekkürlerini beyan etmişti⁹¹.

Midilli'deki Mübadillerinin nakilleri sürecinde basında yer alan haberlere ve Ada'da vapurlara bindirme işine nezaret eden Amerikan Muavenet Heyeti üyelerinin tuttuğu raporlardan anlaşıldığı üzere yayınlanan talimata rağmen, Yunanlar, Müslümanlarının nakli sırasında üzerlerindeki çeşitli ziynet altınlarını almaya teşebbüs etmişler, fakat Amerikan Muavenet Heyeti üyelerinin engellemesiyle bundan vazgeçmişlerdi⁹². Vakit gazetesinde ise "İlk Mübadele Edilenler 7024 Müslüman" başlığı attıktan sonra Midilli Türklerini işaret ederek, "Yunanlar, bu bî-çarelerin üzerindeki ziynet altınlarını bile çarpmak istemişlerdir" haberi yer almıştı⁹³.

Bu konuda da Ayşe Ünsönmez yaşadıkları ve tanık olduklarıyla ilgili şu bilgileri vermiştir:

"Otuzar okka eşya demişler nüfuz başına. Otuz okka eşya ne olacak? İşte sana söyledim yani otuzar kilo eşya verdiler insan başına. Ne getirebilirsin hesap et. Getiremedik bi şey. Her şeyimizi bıraktık, her şeyimizi. Lüzum olan işte biraz bi şeyler getirdik... Daha biz kapıdan çıkmadan başladılar bizim eşyaları yağmalamaya. Kimi geldi şeyi çekti, peynir küpünü çekti. Kimi geldi un çuvalını aldı. Kimi geldi buğdayı doldurdu aldı. Daha biz çıkmada evde yağmalamaya başladılar. Çamur Limanı diye bi yer vardı. Biz oraya gittik gemi gelecek diye. Çamur Limanı. Yani köyden bi çeyrek, yarım saat ileriydi. Köy sahildeydi böyle. Orda büyük palamut mağazaları vardı, işletmeler. Üste de böyle otel gibi. Bizi hep oraya yerleştirdiler. Eşyalarımızla beraber. İki gün bekledik gemi gelecek diye. Orada iki gün kaldık. Ondan sonra gemi geldi... Tam gemiye bineceğimiz zaman bir bir aldılar hepimizi yokladılar tepeden tırnağa. Eşyaları yokladılar. Annemin gelinlik aynası varmış onu kıyamadı bıraksın, bıraksın annem. Böyle yatakların arasına filan koydu onu. Onu bile kırdılar ararlarken"⁹⁴.

Midilli mübadillerinin Ayvalık'a nakli tamamlandıktan sonra, Amerikan Muavenet Heyeti Reisi, Orient News muhabirine beyanatta bulunmuştu. Söz konusu şahsın ifadesine göre, yaklaşık 8000 İslam Anadolu'ya nakledilmiş ve

⁹¹ "Amerika Muavenet Heyetinin Bir Teşekkürü", **İkdam**, 26 Ekim 1339, No. 9542.

⁹² **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Teşrinisani 1339, No: 960.

⁹³ "İlk Mübadele Edilenler: 7024 Müslüman": **İleri** 6 Kasım 1339, No. 2052.

⁹⁴ Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme tarihi: 30. 7. 2003, Lozan Mübadilleri Vakfı Arşivi.

şimdi de aynı sayıda Rum'un Yunanistan'a nakli için Pontus'a gidecekti. Amerikan Muavenet Heyeti Reisi, Müslümanlara gösterilen iyi muamelenin aynısının Rumlara da gösterilmesini umut etmekteydi. Müslümanların nakli esnasında Yunan memurlar mümkün olan her türlü kolaylığı göstermişti. Ayvalık kaymakamı Azmi Bey de kendi millettaşlarının kabulü için her türlü nezâketi göstermişti. Doktor Seyfettin Bey de gereken sıhhi yardımı gayet iyi yerine getirmişti⁹⁵.

Yine gazetelerde çıkan haberlerde, geçen yıl Yunanların İzmir'den zorla götürülüp Midilli'de alıkonulan yirmi kadar Müslüman kızının feryatlarına dikkat çekilmekte idi. Ayrıca gazetelerde Yunanların mübadelenin daha başlangıcında İzmir'de yaptıkları zulmün aynının yapmaya başladıkları yorumuna yer verilmekteydi. Haberde aynen şu ifadeler yer almıştır:

“Mamafih İslamların nakli esnasında en ziyâde nazar-ı dikkati celb eden hadise geçen sene İzmir'den Yunanların cebren göndermiş oldukları yirmi kadar Müslüman kızının feryâdları olmuştur. Bunlar Yunanlar tarafından gayr-i ahlâki maksatlarla cebren Midilli'den alıkonulmuşlardır. Bunların feryad ü figanı cümleyi müteessir etmiştir. Bu suretle mübadeleye ilk başlangıcında Yunanların İzmir'de yaptıkları fecayi'in asârına tesadüf edilmeye başlanmıştır”⁹⁶.

Midilli mübadillerinin nakli gerçekleştirildikten sonra Ayvalık Kaymakamı Azmi Bey, İcra Vekilleri Başkanlığına bilgi vermiş ve 7011 nüfusun geldiğini ve bu işte görev alan kurumlara teşekkür edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁹⁷. Ayvalık Kaymakamı Azmi Bey'in İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına; Midilli mübadillerine dair verdiği bilgiler ve onlara yaptıkları yardım ve iyi muamele dolayısıyla Amerika Şark-ı Kârib Yardım Cemiyeti'ne, Hariciye Vekâleti aracılığıyla teşekkür isteği hemen yanıt bulmuştur. Bu isteğe dair bir yazı kaleme alınmıştır⁹⁸.

⁹⁵ “Mübadele Etrafında” **Tevhid-i Efkâr** 24 Ekim 1339, No. 837.

⁹⁶ “Mübadelenin Başlangıcında Yunan Fâciaları, Bi-tarafların Müşahedâtı. Midilli Türklerine Fecaat, 20 Mağdur Türk Kızının Feryâd ü Figânı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Kasım 1339, No: 960; “İzmir'den Götürdükleri 20 Bedbaht Müslüman Kızının Midilli'de Feryâdı”: **İleri**, 6 Kasım 1339, No: 2052.

⁹⁷ **BCA**, Fon No: 30 10 0 0 –Kutu No: 123- Dosya No: 874- Sıra No: 24.

⁹⁸ **BCA**, Fon No: 30 10 0 0 –Kutu No: 123- Dosya No: 874- Sıra No: 24.

Karma Komisyon, Haziran 1924'te her iki tarafın, yani Türkiye ve Yunanistan'ın iyi niyeti sayesinde dört – beş sene devam edeceği zannedilen “tahliye ve sevkiyat” işlerinin 1924-1925 yılı kışından önce son bulacağını açıklamıştır. Sonuç olarak Eylül 1924 nihayetinde mübadelenin ahali nakli kısmı son bulacak ve bundan sonra emlak tasfiye işlemleri başlayacaktı. Bunun da bir seneden fazla devam etmesi muhtemeldi. Gerçekten de değişik aralıklarla ve pek seyrek de olsa, mübadil nakil işi 1925 yılının ilk aylarına kadar uzamıştır. Bu süreç, çok iyi kullanılmış ve olanaksızlıklara rağmen başarıyla tamamlanmış olarak değerlendirilebilir⁹⁹.

B-5) Midilli Mübadillerine Yardım Çalışmaları

Midilli Müslümanlarının adadaki acil ve öncelikli durumu nedeniyle, daha nakil edilmeden TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nin uyarısı ile Kızılay tarafından yardımda bulunulmuştu¹⁰⁰. Bu yardımlara Midilli mübadilleri Ayvalık'a nakil edildikten sonra da bir süre daha devam edilecektir. Ancak Midilli mübadilleri ilk mübadil kafilesi olduğu ve acil olarak getirildiği için mübadillerin iâşe ve iskânları için zamanında ve yeterli hazırlık yapılamadığından müşkülât çekildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasıyla birlikte elden gelenin yapılacağı bildirilmiş ve Ayvalık ahali ile Kızılay'ın sıhhi imdat heyeti mümkün olduğunca çaba göstererek mübadillerin iâşeleri konusunda yardımda bulunmuşlardır¹⁰¹. Ayrıca nakil edilen Midilli mübadili ailelerin bazıları, ev buluncaya kadar; kendilerinden önce Ayvalık'a gelmiş, tanıdıkları veya akrabaları olan başka ailelerin yanlarında kalacaklardı¹⁰².

⁹⁹ İmkânlar sınırlı, zaman kısaydı. Savaşın büyük bir yıkımla çıkmış olan Türkiye, dar bütçe ve büyük bir özveriyle oluşturulmuş kısıtlı bütçesiyle, gelişmemiş ama olanı da çökmüş alt yapısıyla, son derece geri sanayi ve ticaret sektörüyle, ilkel tarım potansiyeliyle büyük bir kitleyi yerleştirme sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Hükümete bu konuda yapılan haklı dayanakları da vardı. Türkiye'nin sınırlı olanakları ve yıkım içindeki görüntüsü, eleştirilere zemin hazırlıyordu. Ancak bu göç olayı için abartılı bir yaklaşımdı. Mübadele, İmar ve İskân vekilliği yapmış olan Mahmut Celal Bey'in (Bayar) eleştirilere yanıtı oldukça anlamlıydı; “(Mübadilleri) Adaya koyamayız, yanık yere koyamayız. Baştan aşağı memleket yanık ve haraptır. Nereye koyacağız?": Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 87, 110.

¹⁰⁰ BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No:873- Sıra No: 10.

¹⁰¹ “Ayvalık'a Gelen Muhacirlerin İâşesi”, **İkdam**, 26 Ekim 1339 Cuma, No. 9542.

¹⁰² “Bizden evvel gelenler vardı. Bir iki gece onların evinde kaldık. Ertesi gün gittik bi ev bulduk”: Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, görüşme tarihi ve yeri: 15.11.

Öte yandan Midilli mübadilleri geldikten bir süre sonra “Ayvalık’a Gelen Kardeşlerimiz Ne Halde?” başlıklı haberde, Midilli’den Ayvalık’a gelen Müslümanlar, Meclis’e bir dilekçe göndererek felâketlerinden, hicretlerinden, emvallerinin gasp edildiğinden Ayvalık’da ise zeytin tevzi müracaatlarının neticesiz kaldığından ve iskân edilecek bina bulamadıklarından, sokakta kaldıklarından acilen Meclis’ten iki azanın gönderilmesini rica etmişlerdir bilgisi yer almaktaydı¹⁰³.

Bu arada yine basında çıkan haberlerden Midilli’den Ayvalık’a getirilen mübadillerin iâşe ve iskânlarında sıkıntı olduğu anlaşılmaktadır. Mesela “Ayvalık’a Giden Muhacirlerin İâşesi” başlıklı haberde, mübadillerin iâşe ve iskânları için zamanında hazırlık yapılmadığından müşkülât çekildiği belirtilmekteydi. Esasen İmar Vekâleti Midilli mübadillerinin iâşesi için Hilâl-i Ahmer’den ricada bulunmuştu. Ancak Kızılay, Ayvalık’a gönderdiği sağlık heyetinin iâşe konusunda bir tertibat almamıştı. Bununla birlikte elden gelenin yapılacağı bildirilmiş ve Ayvalık ahalisi ile Kızılay’ın sıhhi imdat heyeti mümkün olduğunca çaba göstererek mübadillerin iâşeleri konusunda yardımda bulunmuşlardı¹⁰⁴.

Diğer taraftan Mübadillerin sorunlarının çözümüne yardımcı olmak amacıyla Türkiye genelinde yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Kampanyaya en büyük destek, Kızılay ve yardım derneklerinden gelmekteydi¹⁰⁵. Belediyeler mabuz karşılığında bu yardımları kabul etmekteydiler. Ayrıca mübadiller halktan da çok destek görmekteydi. Gazetelerin de büyük katkısı oldu. Kampanyanın yaygınlaşmasından en büyük etken ise Türk kadınlarının çalışmalarıydı. Çeşitli etkinliklerle “ayni ve nakdi” yardım toplanmaya başlandı. Kartpostallar ve pullar

---

2002, Lozan Mübadilleri Vakfı Arşivi, İstanbul. Ayrıca, bkz. Ayşe Ünsönmez: üç gün dört gün... Yemek, ekmek filan verdiler”, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme tarihi: 30. 7. 2003, Lozan Mübadilleri Vakfı Arşivi.

¹⁰³ “Ayvalık’a Gelen Kardeşlerimiz Ne Halde”, **Vakit**, 26 Ekim 1339, No. 2093.

¹⁰⁴ “Ayvalık’a Gelen Muhacirlerin İâşesi”, **İkdam**, 26 Ekim 1339, No. 9542.

¹⁰⁵ Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, “Muhacirine Yardım İçin Hilâl-i Ahmer’e İâne Veriniz” cümleleriyle gazetelere ilan verirken, şubeleri aracılığıyla da çabalarını sürdürüyordu. Mesela, Samsun Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin 24 Kasım 1924 tarihinde yayımladığı bir duyuruda; İmar Vekâleti’nin bütçesinde göçmenlerin giydirilmeleri için yeterli tahsisat bulunamaması nedeniyle “bu biçarelerin” kış aylarının dondurucu soğuşundan “muhâfaza-i hayatları” için yardım istenmekteydi. Bu tür çağrılarla halkın büyük katılım sağlandı: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 101, 102.

basıldı. Konserler verildi. Tiyatro oyunları sahnelendi. Bu oyunların içinde “Girit Muhacir Kızı” en çok ilgi gören oyundu. İzmir’de defalarca sahnelendi. Türkiye çapında sürdürülen bu yardım kampanyalarında, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın eşi Latife Hanım’ın manevi kişiliği önemli bir rol oynamaktaydı. Latife Hanım’ın çabaları ve katılımlarıyla düzenlenen konserler ve tiyatro gösterilerinden toplanan paralar, o döneme göre önemli bir rakama ulaşmıştı¹⁰⁶.

Türkiye genelindeki halkın yardımların yanı sıra uluslararası bir yardım örgütü olan Kızılhaç (Salib-i Ahmer Cemiyeti) ve İslam topluluklarının da yardımlarına başvuruldu. Ayrıca Kızılay’ın çabalarıyla TBMM adına bir beyanname düzenlenerek birkaç dile çevrildi. Mustafa Kemal Paşa’nın imzasını taşıyan bu beyanname, meclis başkanlığı düzeyinde bir çağrı niteliğini taşımaktaydı. Kızılay üyelerinden üç kişilik bir heyet de, Hindistan ve Mısır’dan yardım toplamak için yola çıktı. Ancak bu gezilerden umulduğu kadar yardım alınmadığı anlaşılmaktadır. Kızılay’a Hindistan’dan gönderilen yardım 6.974 liradır¹⁰⁷.

Bir taraftan da mübadiller, mübadele öncesi, süreci ve sonrasında kendi aralarında yardımlaşma ve dayanışma örgütleri kurmaya başlamışlardı. Daha mübadele fiilen başlamadan, yardımlaşma örgütleri kurarak, zorlukları birlikte göğüslemeye çalışacaklardı. Bu örgütler arasında Muhacirin-i İslâmiye Muavenet

---

¹⁰⁶ Önemli sayıda mübadilin Türkiye’ye getirilmiş olduğu 1924 yılının Mayıs ayına kadar kampanyalar sürdü. Halktan toplanan ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nce mübadillere dağıtılması için Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’nin emrine verilmiştir. Bütün gelirin parasal değerinin toplamı 1.020.726 liraydı. Aynı yardımlar ise; 132.085 liralık ceket, pantolon ve kaput; 52.716 liralık çamaşır, 8.008 liralık ayakkabı, 7.003 çorap, 64.722 liralık battaniye, 10.289 liralık yatak takımı, 7.594 liralık çeşitli elbiselik malzeme, 69.646 liralık çeşitli erzak, 28.000 liralık tıbbi alet ve ilaç, 36.500 liralık kamyon, kamyonet ve otomobil, 10.236 liralık büyük ve küçük boy çadır. 44.620 liralık tahta, 38.465 liralık lata ve kadrin, 71.075 liralık oluk ve sac levha, 325.800 lira değerinde baraka, 33.547 liralık hastane ve aşevi malzemesi. Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, mübadiller için 1923’te 118.900, 1924’te 436.457, 1925’te ise 61.410 lira olmak üzere toplamda 616.767 liralık harcama yapmıştır: Kemal Arı, **A.g.e.**, s. 102, 103.

¹⁰⁷ “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazeretleri’nin Âlem-i İslâm’a Hitabesi” başlıklı beyanname; “altı yüzünü geçen kardeşleri Türk toprağına kavuşturmak, ızdıraplarına, sefaletlerine hitâme vermek pek büyük bir iştir. Türk Milleti ne kadar vesait malik olursa olsun, bu vesait yine de kâfi değildir. Harp esnasında Yunanların ayak bastıkları Anadolu mamureleri bugün virane olmuştur. Yunan hırs ve hıyanetine kurban giden kardeşlerin toprakları da harabeye dönmüştür. İşte Türkiye Hükümeti ve Türk milleti bu yerleri imar etmeğe, duçar oldukları mahrumiyet şeklinde devam eden beyanname Mübadillere yardımın bir “vecibe-i diniye” olduğu vurgulanıyor, “Rumeli Müslümanlarının yegâne ümitleri, din kardeşlerinin ulviyet ve necabetidir” sözleriyle noktalanıyordu: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 132.

Yurdu, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyet, Muhacirin-i İslâmiye İskân ve Teavün Cemiyeti öne çıkmaktadır¹⁰⁸. Bununla birlikte 1923 yılının Eylül ayında Mübadele Cemiyet adı altında yeni bir cemiyet kurularak duyurusunu ve tüzüğünü hükümete sunacaktı. Bu hususta gazetelerde yer alan haberde, Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul ve tasdik edilen mübadele anlaşması gereğince, Türkiye'ye gelmiş bulunan ve gelecek olan, mübadeleye tabi bütün Müslümanların iskân ve mübadelelerine dair konularda hükümete yardımcı olmak, mübadillerin hukukî çıkarlarıyla refah ve huzurlarını, her yerde ve her durumda müdafaa ve temin etmek maksadıyla Mübadele Cemiyeti unvanıyla bir cemiyet kurulmaktaydı. Geçici yönetim kurulu, üçü Selanik, üç Drama, üç Serez, bir Yanya, ve içlerinde Midilli'nin de bulunduğu mübadeleye tabi Ege adalarından bir, ayrıca eski Yunanistan Müslümanlarından da bir olmak üzere oniki kişiden meydana gelmiştir. Bu suretle cemiyet yalnız Makedonyalıları değil, adalar, Yanya ve eski Yunanistan Müslümanlarını da bir araya toplayacaktır. Yeni cemiyet, memlekette mübadele işleriyle uğraşan çeşitli kuruluşların bir noktada toplanması amacı gerçekleşecekti¹⁰⁹.

C) MİDİLLİ MÜBADİLLERİNİN İSKÂNI VE TOPRAK DAĞITIMINDA YAŞANAN SORUNLAR

C-1) Midilli Mübadillerinin İskân Mıntıkları ve Mübadillerin

İskânı Sürecinde Yaşananlar

Mübadillerin yerleştirilmesi hükümet tarafından atanmış bir komisyon marifetiyle yapılmaktaydı. Yerleştirme Komisyonu denilen bu komisyon, mübadillerin Türkiye'ye ayak basmalarından, üretime katılmalarına kadar geçen

¹⁰⁸ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 104.

¹⁰⁹ Bu cemiyet kurulmadan önce, Şarki Makedonya Mübadele Cemiyeti ve Makedonyalılar Cemiyeti adlarıyla iki cemiyet daha mevcuttu. Ancak bunlardan her ikisi de Makedonya'dan başka memleketlerin halklarını içlerine almadıkları gibi, özellikle Makedonyalılar Cemiyeti'nde mübadeleye tabi olmayan Sırp ve Bulgar hükümetlerinin yönetiminde kalan kısımlar da dâhildi. Yeni kurulan Mübadele Cemiyeti'yle, yalnız Makedonyalılar değil adalar, Yanya ve eski Yunanistan Müslümanlarını da bir araya toplamaktadır: "Mübadele Cemiyeti", **Vakit**, 24 Eylül 1339, No. 2061.

sürede her şeyden sorumluydu. Mübadillerin büyük bölümü komisyon tarafından karşılanmaktaydı. Yerleşim yerlerine intikalleri sağlanarak burada yerleştirilip üretici konuma geçirilmekteydi. Bu süreçte de iâşe ve barınma sorunları halledilmekteydi. Eğer mübadillerin arasında yerleşme meselesini kendi halletmek isteyen olursa, onlar kendi imkânlarıyla baş başa bırakılmaktaydı. Benzer şekilde eğer mübadiller devletin kendilerine gösterdiği yerleşim yerini beğenmezlerse, devletten daha fazla yardım isteme haklarını da yitirmekteydiler. Ayrıca İskân Komisyonu, mübadilleri kaydederek yeni uyruklarına kavuşmalarını sağlamaktaydı. Mübadillerin eğer varsa akrabaları ile aynı yere yerleştirmeye özen gösterilmekteydi. Aynı köyden gelen komşular ise yine aynı köye yerleştirilmeye çalışılmıştır¹¹⁰.

Mübadiller, misafirhanelerde genellikle üç gün süre ile barındırılarak iâşe temin edilmekteydi. Bu sürenin sonunda mübadillere yolluk da verilerek daha önce belirlenmiş yerleşim birimlerine götürülüp, evlerinin dağıtımının yapılması gerekmekteydi. Türkiye'ye varır varmaz her mübadil aile kendileri için daha önceden belirlenen yere yerleştirilmek üzere yola çıkarılmaktaydılar. Ancak, iç kısımlara yapılması gereken nakillerde aksamalar meydana gelmekteydi. Bu nedenle de kentlerde büyük yığılmalar yaşanmaktaydı. Birçok aile, Rumlardan kalan evlere yerleştirilmesine rağmen bu her zaman mümkün olamamıştı. Çünkü Türkiye'den ayrılan Rumlardan kalan bazı evler oturulamaz duruma gelmişti. 1924 yılının ilk aylarından sonra terk edilmiş evlerin kısmen yetersiz kalması veya fuzuli işgallerin zamanında tahliye ettirilememesi nedeniyle mübadillerin yerleştirilmesinde aksamalar olmaktadır. Böyle durumlarda ya taşınmazın boşaltılması beklenmekte ya da mübadil, daha önce belirlenen yöre yerine başka bir yöreye gönderilmekteydi. Bu da tabii olarak ikinci bir sıkıntılı yolculuk gerektirmekteydi¹¹¹.

---

¹¹⁰ Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s. 96.

¹¹¹ Misafirhanelerde kalma süreleri dolan mübadiller, önceden belirlenmiş yerleşim bölgelerine, gruplar halinde ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin memurlarının yol göstericiliğinde yol çıkmaktaydılar. Yolculuklar bazen tren ile bazen de yaya gerçekleştirilmekteydi. Uygun yerlerde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin vekâlete verdiği otomobillerden faydalanıldı. Şüphesiz, ailecek ve Türkiye'ye getirilmiş eşyalarla yapılan bu yolculuklar zahmetliydi: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 105.

İskân edileceği yöreye götürülen mübadile, burada elindeki mal bildirim beyannamesinde nitelikleri belirtilmiş, Yunanistan'da bıraktığı eve uygun bir ev verilmeye çalışılmaktaydı. Ancak mübadillerin getirilmesinde en yoğun dönem olan 1924 yılının ilk yarısında imkânlar yetersiz kalacak ve sorunlar daha da büyüyecektir. Bu durum gazetelere yansıdığı anda kamuoyunda belirgin bir duyarlılık yaratacaktır. Halkta mübadillerin iskân yerindeki evine kadar, sandığını sepetini sırtında taşıyarak, hamallık yapmak zorunda bırakıldıkları gibi bir izlenim oluşmuştu. Birçok mübadilin, eşyasını kaybettiği, çaldığı, misafirhane adı altında camları, kapıları kırık bir okula, birbirlerinin üzerine istif edilmesine yerleştirildiği şeklinde eleştirel haberler basında sık sık yer almaya başlamıştır. Hiç şüphesiz eleştirilerin hedefinde hükümet vardı¹¹². Mübadillerle ilgili nakil ve iskân işleri böyleyken, hem Karma Mübadele Komisyonu, hem de Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, mübadele işlerinin ve yerleştirme uygulamasının nasıl yürütüldüğüne dair değişik yörelerde bazı denetlemeler yapmaktaydı. Vekil Mustafa Necati, mıntika müdürlüklerine sık sık gönderdiği yazılarla, ayrıntılı bilgi istemekte ve uyarılarda bulunup talimatlar vermekteydi¹¹³.

Ayvalık İskeleye'ne çıkarılan Midilli mübadillerinin iskân mıntikalarından ikisi de Karesi Vilayeti'nde Edremit ve Ayvalık kazalarıydı¹¹⁴. İcra Vekilleri Heyet-i Reisliğinden Karesi Vilayeti'ne ve İmar ve İskân Vekâleti'ne ve Maliye Vekâleti'ne, terk edilen binaların iskânları için tamiri ve yine terk edilen zeytinliklerin dağıtılmasına ilişkin telgraflar çekilmişti¹¹⁵. Ayrıca basında,

¹¹² Gazeteler, ".... bir hükümet olur da, bu zavallıların eşyalarını naklettirecek bir vasita bulunmaz olur mu?... (Bu duruma) meydan vermek, vazifesizliğin en kabil-i af olmayan kısmıdır... Bu elim vaziyete muttali olduktan sonra ses çıkarmamak en büyük günahdır. Ne oluyor da bu karcık şey yapılamıyor? Ve ne oluyor da, zavallı kardeşlerimizin düşman elinden kurtarabildiği üç beş parça eşyanın sirkat edilmesine meydan veriliyor.": Kemal Arı, **A.g.e.**, s. 106, 107.

¹¹³ Vekil Mustafa Necati, mıntika müdürlerine şu uyarıları yapmıştı: 1) İskân edilen mübadillerin oturdukları haneler mazbut mudur? Tamire ihtiyacı var mıdır? 2) Tarla, tohum, alât, hayvanat, dükkân, edevât verildi mi? Tarlalarını sürmeye, dükkânlarını açmaya başladılar mı? Ziraat memurlarına, san'at erbabına ihtiyaç var mı? 3) Zi-kudret olanlar inkişaf edebildi mi? Destgâh-ı mesai kurularak müreffeh bir hayat başladı mı? 4) Muhtaç, gayri muhtaç mübadiller müstahsil bir hale girdiler mi? Değilse ne yapalım? 5) Ahvali sıhhiyeleri ne âlemedir? Tabib bulunuyor mu, yoksa ne yapalım. 6) Mübadillerin ve çocuklarının işleri nasıldır? Ne surette temin olunuyor? Karınları doyuyor ve verdiğiniz ekmeğin yanına katık tedarik edebiliyorlar mı? Bulduklarının mahallin ahval-i hususiyesine nazaran, iâşeyi aynen mi yoksa bedelen mi vermek muvafıktır? 7) Elemlerini, acılarını unuttular ve ahali-i asliye ile aralarında samimiyet hâsil oldu mu? 8) Hülâsa, hususât-ı maddiye ve kuva-yı maneviye ve ruhiyeleri yerleşti mi?: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 107.

¹¹⁴ BCA, Fon No. 30 10 0 0- Kutu No: 123- Dosya No: 874- Sıra No:5.

¹¹⁵ BCA, Fon No: 272 0 0 11- Kutu No: 16- Dosya No: 68- Sıra No: 2.

Midilli'den nakledilen mübadillerinin 5400 kişinin Perşembe günü karaya çıkararak sahile pek yakın bulunan emlak ve araziye yerleştirildikleri, intizam dâhilinde iskân edildikleri bilgileri yer almaktaydı¹¹⁶. Fakat basında bunun aksine haberler de çıkmaktaydı. Bu husustaki bir habere göre, Midilli'den Ayvalık'a gelen Müslümanlar Meclis'e bir dilekçe göndererek felâketlerinden, hicretlerinden ve emvallerinin gasp edildiğinden Ayvalık'ta ise zeytin dağıtım müracaatlarının neticesiz kaldığından ve iskân edilecek bina bulamadıklarından, sokakta kaldıklarından yakınmakta ve çözüm bulunmasını istemekteydiler¹¹⁷. Ayrıca Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin titiz çalışmalarına rağmen Ayvalık'ta iskân sırasında yolsuzluk söylentileri çıkmıştı. Bu konu basına da yansımıştı. Bir de toprak dağıtımında görevli bir memurun, Ayvalık'ta iskân edilmiş Midilli mübadillerinden Şevket Osman Bey'e emlak verilmesinde, görevini kötüye kullandığı belirlenmiş ve hakkında soruşturma açılmıştı¹¹⁸.

Birinci kuşak Midilli mübadilleriyle yapılan görüşmelerden edinilen izlenime göre, Midilli mübadillerinin Ayvalık'a ilk başta iskân edilenlerinin en azından bir kısmının daha şanslı olduğu anlaşılmaktadır. Rumlarının kaçması sonucu Ayvalık evlerin hemen hepsinin boş kalmıştı. Bunlardan mübadele uygulamasından önce, Ayvalık'tan kaçarak Midilli'ye gelen bir Rum kadın, Ferhat Eriş'in ailesine, Ayvalık'ta bıraktığı kendi evini tavsiye edecektir:

“... Türkçe de biliyordu. Siz, dedi, Ayvalık'a gideceksiniz. Fakat, dedi, en fazla dedi, ölüm Ayvalık'a dedi, bu Çömlek köylüler verecek, dedi.... Ayvalık'ın havası, dedi, ağır. Suyu yok, hep kuyularda. Bizim köyün suları şaldır şaldır akar. Ve bütün sular da fevkalade. Rum kadın tabi ebe, gördü vaziyeti. Evini tarif etti bize. Falanca kilisenin, dedi, arkasında.... Ayvalık'ta demir panjurlu, demir kapılı. Geldik bulduk evi. Fekat ev, arkası avlusu yok. Bi cepesi var. Girmedik biz o eve. Almadık.... Evler bomboş. Beğenen girdi eve. Beğenen girdi eve... Öyle camiye, okula mokula girmedik doğrudan doğruya beğendiğimiz eve girdik.... Karantinaya almak, yemek, hiçbir şey olmadı”¹¹⁹.

¹¹⁶ “Mübadeleye Teşrinisani'de Başlanacak”: **İleri**, 21 Ekim 1339, No. 2036.

¹¹⁷ “Ayvalık'a Gelen Kardeşlerimiz Ne Halde”: **Vakit**, 26 Ekim 1339, No. 2093.

¹¹⁸ Gönenç Turan, “Mübadelede Ayvalık”, s. 79.

¹¹⁹ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

Midilli Adası'nda çok varlıklı olduklarını ifade eden Ferhat Eriş, babasının servete önem vermemesi nedeniyle dağıtıma başvurmadığını, kendi parasıyla zeytinlik aldığını, Midilli'deki arazilerini satamadıklarını, bazı taşınabilir eşyalarını sattıklarını bazılarını da komşularına hediye ettiklerini belirtecekti. Ferhat Eriş ayrıca şunları aktarmaktaydı:

“Amcalarım, babam, halam işlerimiz birdi. Yalnız evlerim ayrı. Bizim ordaki şeyimiz, işimiz, gelirimiz. Hem bakkal dükkânımız, fırın, yanımızdaki işçiler devamlı çalışıyorlardı. Ayriyeten dışarda da kıyada da bahçelerimiz, zeytinlerimiz, palamutluk erazilerimiz. Üç yüz tene de koyuna sahiptik. Üç yüz tane koyun.... Maalesef babamın tefviz etmedi. Kendisi parayla aldı bin iki bin ağaç zeytin. Dünyanın malını bıraktık.... Yapsaydı en azından beş bin ağaç zeytin almamız lazımdı bizim. Biz varlıklı insanlardık. İşte babam para çok kıymet vermedi. [mübadillerin] Çoğu almadı. Açık gözler aldı. ... Tekrar memlekete döneceğiz diye... Hani halam altınları gömdü ya bahçenin dibine.... Efendim açık gözler işini bildi. Öyle insanlar var ki tarlası... küçük bi tarla. Onlar yalanlan, dolanlan dünyanın mallarını aldılar. Fekat hayretmedi sonunda... Dünyanın malını aldılar. Zeytin olsun, ev olsun, bina olsun aldılar. Aslında tapuya gittiğin zaman. Tapu muameleleri başladığı zaman, ben Selanikliyim, dedin mi tamam. Her şey yetişiyor. Çünkü Atatürk Selanikli ya! Yani bu kayırmalar oldu. Bunlar oldu. Ama bunu Atatürk'ün suçu ne? Sen Selanikli olabilirsin acaba Selanik'in içinden misin, köyünden misin? Acaba o kadar malın var mı? Tapusu olan müracaat eder, mağmalesini yaptırır. Fekat müracaat etmeyen, tekrar döneceğim hevesiyle...”¹²⁰.

1912 doğumlu ve 1923 yılında 11 yaşındayken Türkiye'ye gelen bir diğer birinci kuşak Midilli mübadili Mehmet Eryaman ise ailesinin iskânına dair şu bilgileri vermektedir:

“...Bizden evvel gelenler vardı. Bir iki gece onların evinde kaldık. Ertesi gün gittik bi ev bulduk. Bir de kilit takmış kapısına. Kırdık kilidi, girdik

¹²⁰ Ferhat Eriş, Görüşmeyi yapın: Çimen Turan, Görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

içeri. Büfe vardı, sandaliye vardı, koltuk vardı, mutfak takımı vardı, sobası vardı, Onları kullandık tabii”¹²¹.

Mehmet Eryaman’ın ifadesine göre sonra o ev babasının üzerine tapulanmış ve zeytinlik de verilmişti. Bu hususta şu ifadeleri bulunmaktadır:

“Gelen boş ev buldu mu giriyor. Biz de öyle yaptık... Efendim şimdi, memnun olanları söylüyorum, geldi o şeydeydi, devlet memuruydu. Bütün sülalesine bir yerine beş verdi...Girdi oturdu. Bir ev de çamlıkta verdi. Bir ev Sefa’da verdi....Belgeler!...Yok canım kimin elinde belge vardı. Vermediler ki... Yunanlılar hâkimdi. Vermediler. Altın para hesabınlar verildi. Onlar altını aynen kâğıda çevirdi. Onun da yüzde yirmisini verdi. Beyana göre. Şahitte getiriyorsun. Vardı. Biliyorum. Altını kâğıda çevirdi. Kâğıdın da yüzde yirmisini verdi....Burda, burda adamı olanlar aldı. Her şeyi aldı. Haksızlıklar. Haklı tarafı yok. Orda hiç malı yoktu burda zengin oldu..”¹²².

Birinci kuşak Midilli mübadili Ayşe Ünsönmez de ailesinin Ayvalık’a iskânını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Herkes gitti bi ev, boş bulduğu bi eve girdi....Meselâ geldim bu evi beğendim, buldum. Bi süpürdüm girdim içeri. Yavaş yavaş yerleşmeye başladım. Zorluk çekildi canım, o zaman çok zorluk çektik... Biz Sefa Caddesinde bi ev tutmuştuk. Oranın da kuyuları vardı. Çocuktuk, giderdik kuyulara bakardık... Boşnakları burdan sürdürdüler. Boşnakları. Bir Midillili Azmi Bey isminde biri kaymakam oldu buraya. Boşnaklar, dayak, bıçaklamak şeyleri. Biliyorsun öyle şeyleri var Boşnakların. Onların hepsini tuttu Küçük Köy’e sürdü kaymakam. Onların boş kalan evlerine çıkacaklar diye şey yaptılar, sana anahtarı vereyim şu kadar para ver bana. Babam o şekilde, biz Sefa’da hani bir kazaya kurban gitmeyelim diye o zaman ki parayla seksen lira babam Boşnaklara para verdi. Bizim bu eve girdik. Kimi Sakarya’da [Sakarya Mahallesi] ev buldu. Kimi meselâ başka mahallede Sefa’da [Sefa Mahallesi] buldu. Kimi burada buldu. Muhtelif yerlerde ev bulanlar yerleşti. Havran’a* gidenler de var....Meselâ beş nüfuslu bi aileye yüz ağaç

¹²¹ Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

¹²² Mehmet Eryaman, Görüşmeyi yapan: Çimen Turan/Müfide Pekin, Görüşme yeri ve tarihi: ayvalık, 15. 11. 2002, LMV Arşivi, İstanbul.

zeytin. Bu şekilde verdiler muhacir hakkı olarak. Bize de verdiler fakat babam sonra topu ibraz etti.... Hatta babam gitti İstanbul'dan kayıt çıkarttı, o kayıtlarla babam mal aldı. Kendi malına karşılık mal aldı. Yani bizim muhacir hakkımız yok... Olmayanlar, malı olmayanlar ne edecek? Bi şey ibraz edemez. Bi evi var meselâ.... Zaten burada eve girmiş.... Tamamını vermediler. Ama aldık gene. Allah bereket versin aldık. Zaten Müslüman hiç yokmuş. Türk yokmuş burda Ayvalık'ta. Tamamen Rummuş...kaçan oldu, katledilen oldu, her neyse....Yunanlılar buradan sürüldükten sonra zaten işgal edildi burası Türklerle... Bizden evvel işte Anadolu köylüleri geldi. .... Yakın köylüler geldi burdan hemen ev işgal ettiler. Ağzına kadar dolu eşyalarınlan evlere girdiler. Burda çok Muradeliler** vardı. Evvela Muradeliler geldi... Muradeli'yi yakmış Yunanlılar.... Bu mahalleyi tamamen Muradelililer işgal etmiş. Araplar köyü*** vardı. Hatta benim ev Muradelilerden alınmadır. Yani bana bunu babam aldı ama Muradelilerden aldı. Ondan sonra gene duramadılar. Muradelililer sonra köylerine tekrar göç ettiler. Burdaki evlerini sattılar, hepsi Muradeline göç etti yeniden”¹²³

Babasının dağıtım komisyonu üyesi olduğunu belirten Ayşe Ünsönmez, toprak dağıtımı konusunda da şu bilgileri vermiştir:

“[Babamı] Yaptılar komisyon üyesi. Burda. Çömlek Köy için. Her köyün bir üyesi oluşturuldu. Bi soruyordu, meselâ falan kişini malı var mıydı? Filan kişini... Hani tefiz esnasında gidip malı tefizi teşebbüsünde bulunanlar o üyelere soruluyor. Bu yani müracaat etti, bu kadar mal tapu gösterdi. Hakikaten bunun bu kadar malı var mıydı, diye o komisyondan bu şekilde bir haber şeyim var. Çünkü babamı tayin ettiler”¹²⁴.

Esasen iskân konusunda ana sorun, genelde bütün Anadolu'da, özelde ise mübadillerin iskân edileceği bölgelerde neredeyse sağlam evin kalmamasıydı. İstanbul Vilâyeti ile Anadolu'nun Marmara sahilleri, Ege bölgesi ve Karadeniz bölgesinde Rum köylerinin yoğun olarak bulunduğu bölgeler, savaş sırasında

¹²³ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

* Havran: Balıkesir kazası.

** Muradeli: Balıkesir ili, Ayvalık İlçesi'nin bir mahallesi.

*** Araplar Köyü [Mutlu Köy]: Balıkesir İli, Ayvalık İlçesi'nin bir mahallesi.

¹²⁴ Ayşe Ünsönmez, Görüşmeyi yapan: Fitnat Sönmez, görüşme yeri ve tarihi: Ayvalık, 30. 7. 2003, LMV Arşivi, İstanbul.

yakılıp yıkılmıştı. Eski Aydın Vilâyetindeki köyler ve Samsun ve yörendeki Rum köyleri ve Türk köyleri de savaştan nasibini almıştı¹²⁵. Taşınmaz malların boşaltılmasının yanı sıra bir başka önemli sorun da bu taşınmazların onarımı sorunu idi. Gerek Kurtuluş Savaşı sırasında gerek işgal güçlerinin geri çekilmesi sırasında gerekse Rum çeteleri tarafından birçok yerleşim yeri yanıp yıkılmış, memleket doğusundan batısına harap olmuştu. Manisa ve Trakya'dakiler hariç savaş sırasında 414 köy tamamen, 463 köy kısmen harap olmuştu. Söz konusu bölgelerde 57 203 ev tamamen yanmış, 5701 ev ise kısmen harap olmuştu¹²⁶. Midilli mübadilleri de bu sorunu yaşamıştı ve mesele, hükümete yansyacaktı.¹²⁷

Yanmış yıkılmış bölgelerde, gözle görülür, elle tutulur girişimler yerel yönetimlerden gelmişti. Belediyelerin bu evleri onarmak istemesi durumunda, Vekâlet nasıl bir yol izleyeceklerini gönderdiği bir genelge ile belirledi. Ankara, İstanbul ve İzmir'de inşaat işçisi yetiştirmek için kurslar düzenlendi¹²⁸.

Mübadillerin Türkiye'ye nakliyle birlikte ortaya çıkan ve acı sonuçlara sebebiyet veren bir başka mesele de bölünmüş köyler, akrabalıklar ve aileler olacaktır. Aslında bu durum daha mübadiller vapurlara binerken başlayan ve iskân sürecinde devam eden bir mesele idi. Seyr-i Sefain İdaresi'nin vapurlarının kapasiteleri 800 kişilikti. Böyle bir vapura; 600 kişilik bir köyün insanları

---

¹²⁵ Ege ve Karadeniz bölgelerinde, gerek işgalci askerlerin geri çekilişi, gerek Rum çetelerin kıyımları, gerekse bunlarla savaşan Türk ordusunun ileri harekâtları dolayısıyla çıkan çatışmalarda birçok yerleşim birimi yanmış ve yıkılmıştı. Halk, yıkıntılar arasında, derme çatma sığınaklarda barınmaya ve buralarda kış geçirmeye hazırlanmaktaydılar. Öte yandan Hükümetin bölgeyi terk etmelerin göz yumduğu Rumlar, Karadeniz Bölgesi'nden çekildikten sonra, bıraktığı binalardan kâğır olmayanlar bir süre sonra ilgisizlikten yıkılmış, yerle bir olmuştu. Üstelik bu bölgenin coğrafyası, evlerin tamiratını zorlaştıracak nitelikteydi. Samsun'un daha çok Rumların yaşadığı Kadıköy Mahallesi, bir benzetmeyle "Pompei Harabeleri"ne dönüşmüştü. Bu mahalle, kenti kasıp kavuran Pontus çetelerine yataklık ettiği için Merkez Ordusu'nun harekâtı sırasında boşaltılmış ve yüzlerce ev yıkıma terk edilmişti. Hâlbuki zamanında Karadeniz Bölgesi'nde irili ufaklı 500'den fazla köyü bulunmaktaydı. Mübadele, İmar ve İskân vekillerinden Refet Bey (Canitez), bu közler için; "Bu beşyüzü mütecâviz köye mukabil, beş köy, hatta beş hane bile bulamadık" diyecekti. Ordu, Giresun, Amasya ve Tokat'ta da birçok ev, tarla, bağ ve bahçeler tahrip edildi. Rumların gidişinden sonra yoğun bir talan dönemi başlamıştı. Evlerin camları, pencereleri, kapıları ve tavanları sökülüp çarşı, pazarda satılmıştı: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 58, 59.

¹²⁶ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 179.

¹²⁷ BCA, Fon No 30 10 0 0- Kutu No: 123- Dosya No: 875- Sıra No: 2

¹²⁸ Bu onarımlar ülke genelinde Vekâlet'in eline bakıyordu. Bununla birlikte onarımlara Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de katılmıştır. Bazı yerlerde örneğin Bursa'da ise durum çok farklıydı. Bursa'da vilayetin yerli halkı, yanan yerlerin yarısından çoğunu kendi özverileriyle büyük ölçüde onarmışlardır: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 60, 61, 62.

bindirildikten sonra, vapur dolu gitsin diye, nüfusu 400 kişi olan bir köyün 200 kişisi de aynı vapura bindirilmişti. Köyün geriye kalan 200 kişisi, başka bir vapurla ve muhtemelen başka bir gün Türkiye'ye nakledilince bir köyün insanlarını iki ayrı bölgeye iskân edilmesi gibi bir durum ortaya çıkmıştı. Benzer şekilde Türkiye'de mübadilleri iskân ederken, taşınmazların yetersizliği durumunda mübadiller iki veya üç köye paylaştırıldı. Hatta bu köyler farklı yerleşim bölgelerinde de olabiliyordu. Gerçi bir aile reisinin kollaması altındaki ailelerde pek bölünme olmadı. Ancak, ailenin daha önce evlenmiş kızı veya oğlu ayrı düştüler. Yunanistan'da komşu olan iki köyü, Türkiye'de tekrar iki komşu köy halinde yerleştirmek imkânı hemen hemen hiç bulunamadı. Bunun neticesinde, Yunanistan'da yaşarken, komşu bir köyde akrabaları, ahbabları en önemlisi de çocukları bulunan bir aile, Türkiye'de onlardan ayrı ve uzakta kaldı. Neticede kızı Samsun'un bir köyünde, ana-babası da İzmir'de olan aileler ortaya çıktı. Bu dağınıklığın da Türkiye'nin toplumsal yapısına olumsuz etkileri olacaktı. Ayrıca mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları taşınmaz mallarını ait mal bildirim belgelerinin belirtildiği miktarda mal edinme ve tasarrufu hiçbir zaman tatminkâr ve adil bir şekilde de gerçekleşmedi¹²⁹. Öte yandan Gelenlerin sadece o katmana has yerleşim yerlerine yerleştirilmemesine özen gösterildi çünkü tam asimilasyon için mükemmel bir yayılma sağlayabilmek esastı. Bazı yerlerde köy nüfusu bütünüyle mübadillerden meydana gelmesine rağmen genelde mübadiller yurt geneline iyi dağıtılmıştır¹³⁰.

Mübadilleri bir kısmı beraberlerinde küçük ve büyük baş olmak üzere 20.990 hayvan getirmişlerdir. Mübadele Ekim 1924 tarihine kadar büyük ölçüde sona ermişti¹³¹. Ağırlık kırsal kökenli mübadillere verilmiştir. Bunun sebebi ise, tarımla uğraşan bu insanların, yeni bir kıştan önce üretici konuma sokmak gayretinden kaynaklanmaktaydı. Mübadiller ağırlıklı olarak; Ege, Marmara,

---

¹²⁹ Bu dağınıklığın tek nedeni ise; bir bilim adamının değişiyile "bir iç kolonizasyon planının olmayışdır." Yazara göre; daima harp sıkıntıları ve üzüntüleriyle uğraşmış, yönetimsiz ve geri bir memlekette başıboş ve desteksiz bırakılan veya cahilane bir yönetimle, kötü uygulanmış bir iskân işi Türk ekonomisi üzerinde tahrip edici etkiler meydana getirmiştir. Bu bozgun ve göç facialarının insan zayıfatı ve ekonomik tahrip yarattığı boşluk yanında, manevi alanda da açtığı yaralar daha az önemsiz değildir: Kemal Arı, **A.g.e.**, s. 112, 114.

¹³⁰ Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s. 95.

¹³¹ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, s. 48.

Karadeniz, İç Anadolu, Akdeniz bölgeleri olmak üzere az miktarda da Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki kentlere yerleştirildiler.

Midilli mübadillerinin iskânı için ise 1923 yılının Mart ayında, Müslümanlar adadan getirilmeden yaklaşık 6 ay önce bir dilekçe ile Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne başvuruda bulunulmuştu. Başvuruyu Midilli Cemaat-ı İslâmiyesi vekâletini taşıyan Ahmed Nureddin, Baha ve arkadaşları, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne yapmışlardı. Dilekçenin içeriğinde Midilli'den gelecek muhacirinin, eğer iklim ve mıntika itibariyle uygun ise Ayvalık ve civarına iskân edilmeleri ve yanıtın yazı ile bildirilmesi rica edilmekteydi¹³². Söz konusu dilekçeye verilen cevapta, mübadele ile gelecek olan Midilli İslâm ahalsin için esasen Sağlık Bakanlığı Ayvalık ve Edremit havalisini iskân mıntikası olarak tayin edildiği belirtilmekteydi¹³³. Bu tür iskân istekleri, mübadiller adadan geldikten sonra da devam edecektir. Mesela 21.10.1923 tarihinde Burhaniye'den Hey'et-i Vekile Reisi'ne çekilen ve Midilli'den Bilâl Mümtaz imzalı bir telgrafta, hayat şartlarının uygunluğu ve ziraat yapmak için Burhaniye'yi tercih ettiklerini ve şimdilik yüz hanelik iskânın mümkün olacağını anlaşıldığını, bunun için müsaade ve emir verilmesini rica ve ümit ettikleri ifade edilmekteydi. İstek kabul edilmiş olmalı ki, 21.10.1923'de İmar Vekâleti'ne, Midilli'den naklolunan ahalinin adına Burhaniye'den istekte bulunan kişinin adı da zikredilerek Burhaniye'de “ol suretle iskânlarının te'mini” şeklinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fethi imzasıyla yazılmıştır¹³⁴.

Yukarıda değindiğimiz üzere Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi, mübadele sürecinde, Yunanistan'dan getirilen Müslümanlarla Türkiye'den giden Rumların mülkiyet hakları ve alacakları konusunda zarar verdirilmemeyi öngörmekteydi. Bu amaçla, taşınmaz malların bir envanteri çıkarılarak değerleri göçmenlerin gözü önünde saptanıp, dört nüsha halinde tutulan tutanakların bir nüshası da mübadilin kendisine verilmişti¹³⁵.

¹³² BCA, Fon No: 30 10 0 0 – Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No:4.

¹³³ BCA, Fon No: 30 10 0 0 – Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No:4.

¹³⁴ BCA, Fon No: 30 10 0 0 – Kutu No: 123- Dosya No: 874- Sıra No:19.

¹³⁵ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 174.

Diğer taraftan 16 Nisan 1924 tarih ve 488 sayılı yasaya göre Yunanistan'dan gelen ve mübadeleye tabi olan Müslümanların Yunanistan'da taşınmaz mallarını terk edenlere, tasarruf senetlerinde veya tasarruflarını kanıtlayan resmi belgelerinde kayıtlı değer % 20'si nispetinde taşınmaz mal verilecekti. Bu nedenle değeri 50.000 liradan fazla olan taşınmaz mal sahibi, söz konusu orandan fazlası için mübadele işlemlerinin sonuna kadar beklemek zorundaydı. Mal talebinde bulunan mübadiller, ellerindeki senetlerini ilgili makamlara göstermek mecburiyetinde olup, gerçeğe aykırı beyanlar olduğu anlaşılırsa, bu gayrimenkulleri boşaltmak zorunda kalacaktı¹³⁶.

Bir mübadile verilecek mal, mübadilin geldiği yerde bıraktığı malların çeşidi dâhilinde, eğer o bölgede aynı emsal taşınmaz bulunmuyorsa, değeri dikkate alınarak başka bir çeşit taşınmaz verilebilecekti. Söz konusu yasaya göre gayrimenkul verilirken terk edilen taşınmazın değeri esas alınmaktaydı. Oysa mübadillerin ellerinde bulunan tasarruf senetleri ve diğer resmî belgelerin çoğunda terk ettikleri taşınmazların değeri ya kayıtlı değildi ya da kayıtlı olanların kıymeti istenen taşınmazın değerinin çok altında idi. 6 Temmuz 1924 tarihli ve 683 sayılı "Emval-i Gayrimenkule-i Metrukenin Hak-ı İskânını Haiz Muhacirine Suret-i Tevziini Mübeyyin Talimatname" ile mübadillere nasıl ev verileceği daha açık bir şekilde belirtilmişti. Bu talimatname uyarınca, her mübadil ailesine aile nüfusunu barındıracak büyüklükte terk edilmiş evlerden biri verilecek, zorunlu durumlarda ise baba-oğul, kayınvalide ile damat veya iki kardeş gibi evlilik akrabalığı ve nikâh bağı olan aileler bir evde toplanabilecekti. Ayrıca bir mahalledeki ev sayısı buraya gönderilen mübadil sayısından az ise mübadiller başka bir bölgeye sevk edilebilecekti. İskân edilen veya iskân edilecek olan mübadil köylerinde sanatkâr ve esnaftan birer kişi ve bir öğretmen bulundurulmasına özen gösterilecekti. Mesela her mübadil köyünde, bir demirci, bir arabacı, bir marangoz, bir nalbant, semerci bulunacak, bunların meslek ve sanatlarına göre birer ev ve dükkân tahsis edilecekti. Sanatkârlara, alet ve sermaye ile çiftçi muhacirlere verilen arazinin yarısı kadar arazi veya ağaç verilecekti. Ayrıca mübadiller arasında ziraatçı, doktor, veteriner gibi uzman kişilere, diğer mübadillere verilen arazilerden bir misli daha fazla arazi verilecek, bunun karşılığında bu gibi uzman kişiler, uzman oldukları konularda köylülerin sağlık,

¹³⁶ Cahide Zengin Aghatabay, **A.g.e.**, s. 184.

tarım ve ekonomik gereksinimlerini düzenlemekle sorumlu olacaklardı. Öte yandan bu kişiler, bu vazifeyi yapmaktan kaçınır ya da kasaba ve kentlerde ikamet etmeği tercih ederlerse, o zaman onlara verilmiş olan arazinin fazla miktarı geri alınacaktı¹³⁷. Her mübadil köyünde en az bir nalbant, bir faytoncu bir marangoz ve buna benzer zanaatkârların bulunmasına dikkat edilmişti. Her zanaatkâra bir ev, bir dükkân ve gerekli sermaye sağlanmıştı. Mübadillere arasında çiftçi, veteriner ya da doktor gibi meslek sahipleri var ise, bunlar hepsi aynı köyde olmamak şartıyla istedikleri yerde yerleşme şansına sahiptiler¹³⁸.

Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'nun 8. maddesine, terk edilmiş bütün taşınmaz mallar ihtiyaç durumunda mübadillere ve düşmanlar tarafından evleri yakılmış, yıkılmış ihtiyaç sahiplerine dağıtılmayı öngörmekteydi. Yasaya göre, Vekâlet, terk edilmiş bu malların, çeşitli şekillerde ikinci kişiler tarafından işgal edilenlerini boşalttırmaya yetkili kılınmıştı¹³⁹. Ancak bu bekleyiş süresince barınma sorununu ön planda olan mübadillerin üretim sürecine hemen girmesi mümkün olmadı¹⁴⁰.

C-2) Mübadillere Toprak Dağıtımı ve Midilli Mübadillerinin Durumu

Kuşkusuz Türkiye'de mübadillerin tek meselesi barınabilecekleri bir eve sahip olmak değildi. Belki daha da önemlisi, yeni bir toplumsal yapıya giren mübadillerin, devlete yük olmadan, bir an önce üretici duruma geçerek yaşamlarını kendi başlarına sürdürebilmeleriydi. Bu bakımdan mübadilleri üretici durumuna getirmek onları Türkiye'ye nakil etmekten önemliydi. Üretici durumuna geçmeleri hem mübadillerin devlete muhtaç olmadan yaşaması, hem de uzun bir savaş döneminden yeni çıkmış Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik

¹³⁷ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 185, 193.

¹³⁸ Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s. 95, 96.

¹³⁹ Bunun dışında 172.029 kişi de mübadele dışı olmak üzere terk edilmiş evlere yerleştirilmiş bulunmaktaydı. 14.312 yangın mağduru, 35.936 sığınmacı, 18.340 yerli ahali ve 2.774 doğu illerinden gelen göçmen olarak iskân muamelesi görmüşlerdir: Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 178, 186.

¹⁴⁰ Cahide Zengin Aghatabay, **a.g.e.**, s. 190, 197.

yapısına katkı sağlayacağı için önemliydi. Gelen mübadiller arasında kentli, kasabalı, köylü, çiftçi, sanatkâr, tüccar, işçi gibi çok farklı meslek sahipleri bulunmaktaydı. Kamuoyunda ve resmi çevrelerde, Rumların Türkiye'den ayrılmasıyla ekonominin birçok sektöründe meydana gelen boşluğun ve gerilemenin de önünün alınacağına dair bir kanaat oluşmuştu. Mübadillerin Yunanistan'dan nakledilmeden önce onların beceri ve mesleklerini gösteren çizelgeler hazırlanmıştı. Mübadiller Türkiye'ye nakledildikten sonra da Yunanistan'da yaşadıkları bölgenin doğal koşullarına benzer yörelere ve geldikleri yerdeki becerilerini iken kendi tarımsal uğraşlarını sürdürebilecekleri bölgelere nakledilmeleri hususu esas alınmış ve bu hususa özen gösterilmişti. Yani önceden alınan karara göre, mübadiller iktisadi coğrafya gereğine göre iskân edileceklerdi. Ancak bu da her zaman mümkün olamadı. Mübadillerin bir kısmı tarım mevsimine yetiştirilemediği gibi bazı mübadillere de tütüncü oldukları halde zeytinlik verilmesi gibi yanlış uygulamalar yapıldı¹⁴¹. Ayrıca bazı olumsuz koşullar nedeniyle mübadiller hemen üretici durumuna geçememiştir. Meselâ Samsun ve Bolu'ya tütün yapılmaya uygun iklim ve tarım koşulları nedeniyle tütüncüler arasından seçilen mübadillerin iskân edilmesi planlanmıştı. Ancak Kurtuluş Savaşı sürecinde, Pontus çetelerin bu bölgelerde yaptığı büyük yıkıma nedeniyle çok sayıda mübadil buralara hemen yerleştirilememiş ve yapımı sürdürülen köylerin bitimini beklemişti. Benzer sorunlar Bilecik, Bursa, Aydın, İzmir ve Mersin gibi numune köylerin yapıldığı yerleşim merkezlerinde de yaşanacaktı. Yapımı sürdürülen bu köyler, tarım mevsimine dek bitirilememiş, böylece mübadiller atıl kalmıştır¹⁴².

Ayrıca dağıtılacak tarım topraklarının, mübadiller arasında paylaştırılmasında önemli sorunlar çıkmıştır. Aslında Türkiye'den ayrılan Rumlar, Türkiye'ye gelen Müslümanlardan sayıca iki kat fazlaydı. Buna rağmen bırakılan taşınmaz açısından aynı oranı yakalamak mümkün olamadı. Çünkü Türkiye'ye gelenlerin içinde tarımla uğraşanların oranı % 90 civarındayken, Türkiye'den ayrılan Rumların ancak % 30 kadarının tarımla uğraşmaktaydı. Ancak Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün genel ilkelerine

¹⁴¹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 126, 127, 129.

¹⁴² Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadele'nin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 189, 190, 197.

uygun olarak, mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları taşınmaz mallarını ait mal bildirim belgelerinin gösterdiği miktarda mal edinme ve tasarrufu hiçbir zaman tatminkâr ve adil bir şekilde de gerçekleşmedi¹⁴³.

Yaşanan aksaklıklara rağmen her mübadil aileye yeteri miktarda toprak verildi. Ancak Rum mübadillerinin içinde çok sayıda şehirli olmasına karşın, gelen Müslüman mübadillerin neredeyse tamamı kırsal kesime mensuptular. Bunların hemen hepsi çiftçilikle uğraşmaktaydı. Toprağın yanı sıra her mübadil aileye tarım aletleri, tohum ve kendi başlarına elde edemeyecekleri daha birçok ürün verilmişti. İçlerinde zanaatkâr olanlara yeniden mesleklerini icra edebilmek için başlangıç sermayesi verilmiş ve çalışma düzenlerini kurabilmeleri için araç-gereç ve para yardımı yapılmıştır. Devlete olan bütün borçlar, borç miktarını bildiren beyannamenin imzalanmasından iki yıl sonra başlamak üzere yirmi yıl içinde ödenebilecekti. Yunanistan'da bıraktıkları mülkün değerinin bu beynamede belirtilen borçtan düşürülmesine de karar verilmişti. Bu şekilde, Yunanistan'da topraklarını terk edip göç eden birçok mübadile minimum düzeyde maddi yükümlülük getirerek yeni yerleşim alanlarında yerleşmeleri sağlanacaktı¹⁴⁴.

Midilli ve Girit adalarından gelenler, zeytincilik ve bağcılıkla uğraşmış kişilerdi. Bu özellikleri göz önünde tutularak Edremit ve Ayvalık gibi zeytin ve üzüm mahsulâtının bulunduğu şehirlere iskân edilmelerine dikkat edilecekti. Ayvalık'ta bulunan terk edilmiş zeytinliklerin alan hesapları Tevzi ve Taksim Komisyonu tarafından belirlenmişti¹⁴⁵. Böylece Ayvalık'ta 950.000 zeytin ağacı olduğu tespit edilmişti. Bu ağaçlardan 420.000'i dağıtılmış geriye kalan ağaçlar ile ilgili Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Ayvalık'tan bilgi istemiştir¹⁴⁶.

TBMM İcra Vekilleri Hey'eti Riyasetine Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden 11.10.1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi imzasıyla Maliye ve Dâhiliye Vekâletlerine telgraf çekilmişti. Söz konusu telgrafta kendilerine gelen bilgiye göre Midilli mübadillerinin zeytin mahsullerini

¹⁴³ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 114, 130.

¹⁴⁴ Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, s. 95.

¹⁴⁵ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 134.

¹⁴⁶ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, s. 42.

ağaçlarda bırakarak geldiklerinden bahisle, mukabilini orada alabilmeleri için Ayvalık ve Edremit Burhaniye'sinde müzayedede bulunan terk edilmiş zeytinlik mahsulâtının satılmasından vazgeçilmesi istenmekteydi. Hali hazırda ihale olanların da ihalelerinin feshedilmesi, mahsulâtın gelecek olan mübadillere tevzi ve itası ve dahi bu hususta lüzumlu yerlere tebligatı rica edilmekteydi¹⁴⁷.

Mübadillerin en kısa zamanda üretici durumuna geçip geçimlerini temin edebilmeleri için Cumhuriyet Hükümeti, 1923'ten sonra on yıl sürede tarımla uğraşan 157.736 aileye, bağ ve bahçelerle beraber 6.258.925 dönüm kültür toprağı vermiştir. Bu miktar, aile başına ortalama 39,6 dönüm anlamına gelmekteydi. Mübadillere genel olarak toprak, kredi, tohumluk ve tarım aracı yardımları yapılmıştır. Buna göre mübadillere; 7.618.000 kilo hububat, 22.994 çift büyükbaş hayvan, 27.501 pulluk dağıtılmıştır¹⁴⁸. Ayrıca 21.253 adet çeşitli tarım araç ve gereci, 12 Traktör, 19.070 kükürt ve göztaş dağıtmıştır. Mübadillere doğrudan verilen paranın miktarı, 15.238 liradır. Bu veriler göstermektedir ki, mübadillere yapılan yardımlar daha çok "aynı" olmuştur¹⁴⁹. Mübadil nüfusu barındırmak maksadıyla 19.279 ev tamir edilmiştir¹⁵⁰. Mübadillere terk edilmiş evlere yerleştirmenin yanı sıra 4.567 evden oluşan 66 yeni köy inşa edilmiştir. Numune köy denilen bu köyler, Büyük yıkıma uğramış; Samsun, Bilecik, Eskişehir, Erdek, Saruhan Bursa, Aydın, İzmir ve Mersin gibi illerde yapılmıştır¹⁵¹.

---

¹⁴⁷ BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 123- Dosya No: 875- Sıra No: 2.

¹⁴⁸ Haldun Derin, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1940, s. 35.

¹⁴⁹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 145.

¹⁵⁰ İstiklâl Harbi'nin neticesinde tamamen harap olan köyler 414, kısmen harap olanlar ise 463 idi. 57.203 ev tamamen yanmış, 5.701 ev kısmen tahribe uğramıştı. Bu rakamlara da Manisa ve Trakya'da harap olmuş köyler dâhil değildir. Hükümet evsiz kalan 38.030 kişiye 6.574 ev vermiştir: Haldun Derin, **Türkiye'de Devletçilik**, s.35

¹⁵¹ Rumların terk ettiği evler çeşitli nedenlerden dolayı yetersiz kalınca yeni köyler yapılması zorunluluğu doğmuştur. Bu da Köy Kanunu'nda öngörülen "ideal köy" tipinin uygulanabilmesi için iyi bir fırsat doğurmuştur. Devlet eliyle örnek köyler yapılmasını sevinçle karşılayanların başında, Türk Sesi yazarlarından Çiftçi Necati gelmekteydi. O dönemde, ziraat mekteplerinin birinde öğretmenlik yapmakta olan Çiftçi Necati'ye göre o köyler; yeni hükümetin, yeni ruhun, yeni idarenin temsili olacaktı. O köylerin "düzgün yolları, sıhî evleri, fennî ahırları, iktisadî teşkilâtı, müessesât-ı içtimâiyesi, mübrem ihtiyacını temin edecek vesâit-i nakliye mükemmel bir faaliyet merkezi olacak, bizi inkırâzdan kurtaracaktır.": Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 65, 67, 127.

C-3) Midilli Mübadillerinin Toplam Sayısı ve Mübadele Sonrası

Bazı Gelişmeler

Yunanistan'dan Türkiye'ye mübadele kapsamında 1923-1930 yılları arasında gelen mübadillerin sayısı muhtelif kaynaklarda farklı verilmekle birlikte hemen hepsi de bu sayıyı 500 bin civarında göstermektedir¹⁵². Diğer taraftan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne ikinci vekil olan Refet Bey'in vermiş olduğu bilgiye göre, bindirme yükleme iskeleleri ile indirme boşaltma iskeleleri arasında, yolda ölenlerin toplam sayısı 269'dur. Bu sayıdan ayrı olarak, 9 kişi vapurdan indirilip misafirhaneye götürülüşleri sırasında, 870 kişi de misafirhanelerde vefat etmiştir. İskân edilişlerinden sonra yaşamını yitirenlerle birlikte vefat edenlerin toplam sayısı 3.819'dur¹⁵³.

Karma Komisyonu'nun açıkladığı rakamlara göre, 1924 yılı Ekim ayına kadar Midilli dahil Türkiye'ye nakledilen mübadil sayısı 370.000 kişiyi bulmuştur. Bu sayı mübadillerin yaklaşık dörtte üçüydü. Yunanistan'ın özellikle dağlık bölgelerindeki Müslümanların değişen sayılarda Türkiye'ye getirilmesi sonucu, toplam mübadil sayısı kademeli olarak artarak 456.720 kişiyi ulaşmıştır¹⁵⁴. Ayrıca Türklerin bir kısmı, Yunan baskılarına dayanamayarak, daha ahali antlaşması yapılmadan sahte pasaportlar ile veya konu ile ilgisi olmayan İspanya gibi üçüncü bir devlet vasıtasıyla Türkiye'ye iltica etmeye çalışmışlardır. Mübadele kapsamına giren yaklaşık 50.000 kişi ahali antlaşmasını beklemeden bu şekilde Türkiye'ye gelmiştir¹⁵⁵. Mübadilleri bir kısmı beraberlerinde küçük ve büyük baş olmak üzere 20.990 hayvan getirmişlerdir. Mübadele Ekim 1924 tarihine kadar büyük ölçüde sona ermiştir¹⁵⁶.

¹⁵² Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 174.

¹⁵³ Refet Bey'e göre bu kayıp rakamı binde yarıma tekabül ediyordu ve normaldi: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 93.

¹⁵⁴ Türkiye'ye getirilip, iskân edilen mübadillerin toplam sayısı hakkında değişik rakamlara rastlanır. DİE'ye göre bu rakam 456.720'dir. Bir başka önemli kaynakta 499.239'dur. Aynı kaynağa göre, mübadele sürecinde, mübadele uygulaması kapsamına girmeyip de Türkiye'ye gelen ve yerleştirilen göçmenlerin sayısı 172.029'dur. Bu değişik verilere bakarak, mübadele yoluyla yarım milyonluk bir kitlenin Türkiye'ye getirildiği ve iskân edildiği söylenebilir: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 91, 92.

¹⁵⁵ Kemal Arı, **A.g.e.**, s. 112, 114.

¹⁵⁶ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, s. 48.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin, Karma Mübadele Komisyonu istatistiklerine dayanarak yaptığı açıklamaya göre ilk kafilenin nakledildiği 15 Ekim 1923 tarihinden 19 Temmuz 1924 tarihine kadar Midilli'den gelen Müslüman sayısı toplam 7500 kişidir. Midilli'den Müslümanların yanlarında getirdikleri hayvan sayısı ise 1875 baş olarak belirtilmiştir¹⁵⁷.

Mübadele, İmar ve İskân Vekili, TBMM'nin 27 Ekim 1924 tarihli oturumunda mübadil sayısı ile ilgili soruya verilen cevapta "Mübadeleye tabi olarak kendi vesaitimizle naklettiğimiz muhacirlerin yekûn-i umumisi 380.000'dir". Fakat mübadeleye tabi olanlar malûmunuzdur ki, yalnız bizim vapurlarımızla naklolunan değildir" bilgisi verilmiştir. Balkan Harbi'nden sonra herhangi bir suretle Türkiye'ye gelmiş olanlar da mübadeleye tabidir. Bunlar da dâhil olmak üzere 400.000'dir. Şimdi gelen 380.000 muhacirden 56.347'si Samsun, 79.631'i Trakya, 38.921'i Karesi, 64.668'i İzmir, 26.824'ü Bursa, 33.129'u İstanbul, 26.568'i İzmit, 6.179'u Antalya, 30.674'ü Konya, 20.856'sı Adana, 4.121'i Sivas ve 2.984'ü Kastamonu mntıkalarına yerleştirilmiş, numunelik köy sayısı ise 14 olmuştur. Mübadillerin terk edilmiş evlere yerleştirilmelerinin dışında 4.567 evden oluşan 66 yeni köy inşa edilerek barınmaları sağlanmıştır. Mübadillere dağıtılan ev sayısı 88.700'dür¹⁵⁸.

Sonuç olarak, Lozan Barış Antlaşmasıyla, Türkiye'de meskûn 1.500.000 Ortodoks Rum¹⁵⁹ Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde oturan 456.720 Müslüman ile mübadele edilmiştir¹⁶⁰. Bu rakamın içinde Midilli mübadillerinin sayısı 7500 kişidir¹⁶¹.

Yukarıda sıralanan bütün madde ve koşullardan anlaşılacağı üzere, mübadele kapsamına giren Türk ve Rum halklarının göçü tamamen zorunlu idi. Buna bağlı olarak mübadelenin yürütülmesini sağlayacak ilke, kurum, kuruluş ve yöntemler, gereklilik ve zorunluluk zemini üzerine temellendirilmişti. Dolayısıyla;

¹⁵⁷ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 157, 158.

¹⁵⁸ Bunun dışında 172.029 kişi de mübadele dışı olmak üzere terk edilmiş evlere yerleştirilmiş bulunmaktaydı. 14.312 harikzede, 35936 sığınmacı, 18.340 yerli ahali ve 2.774 doğu illerinden gelen göçmen olarak iskân muamelesi görmüşlerdir: Cahide Zengin Aghatabay, **A.g.e.**, s. 174, 186.

¹⁵⁹ Haldun Derin, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 35.

¹⁶⁰ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 65, 67, 127.

¹⁶¹ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, s. 157, 158.

insan hakları ve mülkiyet hakkı açısından bakıldığında, ortaya çıkan sonuç tarihsel gelişmelerin zorlamasıyla ve yine olayın kendine has tarihsel dokusu içinde bu haklar bir ölçüde askıya alınmış görüntüsüne sahiptir. “Zorunlu göç” olayının göç edecek ve bu süreci yaşayacak kişiye yüklediği; psikolojik, toplumsal ve ekonomik ağırlık diğer meseleleri gölgede bırakacak kadar büyüktü. Bununla birlikte; mübadelenin zorunlu oluşu, göçü kolaylaştırıp, uygulamayı hızlandıran bir etken olmuştur. Aynı zamanda teoride ve uygulamada zaman kaybettirici ayrıntılardan ve karmaşık sorunlardan ayrıştırarak sade ve kesin bir niteliğe büründürmüştür. Böylece, Türk-Yunan nüfus mübadelesini gerekli kılan şartların en önemlisi sayılacak hukuksal ve uluslararası ilişkiler boyutu çözüme kavuşturulmuştur¹⁶².

Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra, Türkiye ve Yunanistan hükümetleri aralarında mübadeleye dair iki ayrı anlaşma daha yapacaktır. Bu anlaşmalardan ilki 1926 yılında Atina’da, ikinci anlaşma ise 1930 yılında Ankara’da yapılmıştır. Atina’da yapılan Anlaşması, mübadele sözleşmesine dayalı olarak ortaya çıkan, İstanbul Rumlarının “établis” meselesinden kaynaklanmıştır. Bu sorun gerek karma komisyonca gerek Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Adalet Divanı’na çözülmeyince, iki ülke arasında önemli bir gerginlik meydana gelmişti. Bu gerginliğe bağlı olarak Yunan Hükümeti, Batı Trakya’da yaşayan Müslüman halkın mallarına el koymasına üzerine Türk Hükümeti de misilleme yaparak İstanbul’daki Ortodoksların mallarına el koymuştu. Gerginlik giderek tırmanmış ve 1929 yılında yeni bir savaş olasılığı gündeme gelmişti. Bununla birlikte 1930 yılında, patrik sorunuyla birlikte, bütün sorunlar siyasi bir çözüme bağlanacaktı. Bu anlaşma gereğince, Yunanistan’da bulunan ve Türklere ait olan emlak, bir karma komisyon tarafından belirlenecek olan fiyat üzerinden Yunan Hükümeti’nce satın alınacaktı. Türkiye’de bulunan ve 1912 yılından önce ülkeyi terk eden Rumlarla, genel olarak diğer Rumlara malları geri verilecek, İstanbul Rumları bu hükmün dışında tutulacaktı. 10 Haziran 1930 günü Ankara’da, nüfus mübadelesinden doğan bütün meseleleri kesin olarak çözüme kavuşturacak bir sözleşme yapılmıştır¹⁶³.

¹⁶² Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 20-21.

¹⁶³ 1 Nisan 1928 tarihinde, 1217 sayılı yasa ile devletin elinde bulunan taşınmazların eşit koşullar ve oranlarla hak sahiplerine verilmesine hükümet yetkili kılınmıştı. Ancak, bu anlaşmanın

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, hem Türkiye hem de Yunanistan için bir dizi sosyal, ekonomik, kültürel ve politik sorunları da beraberinde getirecektir. Mübadele Sözleşmesi'nden sonraki ilk on yılda (1923-1933) her iki ülkenin de modern tarihlerinin büyük ölçüde etkilendiği, binlerce evsiz, işsiz ve aç göçmenlerle “yeniden ulusal inşa” sürecinin yaşandığı bir dönem olacaktır. Türkiye ise Kurtuluş Savaşı'nı kazanması ile Türk askeri liderliği ve ulusal egemenliği her türlü yabancı müdahaleyi bertaraf edebilecek kararlı bir tutum sergilemiştir. Anadolu'da askerî yenilgiye uğrayan Yunanistan ise, Batı ile tarihi bağlarını gevşeterek yeni bir kapanma siyaseti benimseyecekti. Esasen bu dönem iki devlet için de, ilk kez bağımsız bir dış siyaset geliştirme için kendi başlarına kaldıkları bir dönemin başlangıcı olmuştur¹⁶⁴. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Yunanlar ve onların Avrupalı müttefikleri Anadolu ve Doğu Trakya'da yeni bir Türk Devletinin kurulduğunu kabul etmişlerdir¹⁶⁵.

---

mübadeleye tabi insanlarla ilgili tarafı pek tatmin edici olmamakla birlikte, en azından yeni bir evreyi başlatmış ve belirsizliği ortadan kaldırmıştı: Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, s. 161, 162.

¹⁶⁴ Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk Yunan Nüfus Mübadelesinin Öteki Yüzü**, s. 6, 137, 138.

¹⁶⁵ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922)**, s. 275.

SONUÇ

Yunanistan Devleti 1830 yılında kurulduğunda 750.000 nüfusa ve 55.000 km² genişlikte bir alana sahipti. Bu tarihten sonra Avrupa devletlerini desteği ile bu yeni ve küçük devletin sınırları devamlı Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine genişledi ve genişleyen bu sınırlar içinde kaçınılmaz olarak Türk Müslüman bir azınlık ortaya çıktı. İstanbul ve Anadolu'ya dair emperyalist hayallerini sürdüren Yunanistan, Balkan savaşlarında Midilli dâhil Ege'deki birçok adayı işgal ederek sınırlarını daha da genişletti.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Yunanistan, İngiltere'nin teşviki ile savaşa girdi. İngiltere, Yunanistan'a mihver devletlerin yenilmesi durumunda Anadolu'da büyük bir toprak parçasının verileceğini garanti etmişti. I. Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getirince, Yunanlar kendilerine verilen söz gereğince 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkacaktı. Ancak Kurtuluş Savaşı sonunda, Türk ordusunun kesin zaferiyle Yunanistan'ın tarih sahnesinde belirmediği 1830 yılından itibaren peşinden koştuğu Megali İdea hayali yıkılacak ve Anadolu'da bir Yunan İmparatorluğu kurma tutkusundan vazgeçmek zorunda kalacaktır. Batı Anadolu'daki Rumların büyük çoğunluğu da savaş sürecinde işbirliği yaptığı ve geçtiği yerleri yakıp yıkarak kaçan yenik Yunan ordusunun peşi sıra ve korku içinde Yunanistan'a göç edecektir.

Anadolu'dan kaçıp gelen Rumları yerleştirecek ev ve besleyecek ekonomiye sahip olmayan Yunanistan, çözümü topraklarındaki Türklerin sınır dışı edilmesinde bulacaktır. Plana göre Türklerden boşalacak evlere Anadolu'dan gelen Rum göçmenleri yerleştirilecek ve yine onların bıraktığı mallar Rum göçmenlere verilecekti. Açıkçası bir mübadeleden söz edilmekteydi. Esasen mübadele telaffuzu, Türklerle Yunanlar arasında yeni değildi. İlki hemen Balkan Savaşlarından sonra Anadolu'daki Rumlar ve Yunanistan'ın belirli bölgelerindeki için geçerli olacak bir mübadele girişimi olmuş ancak I. Dünya Savaşının çıkmasıyla yarım kalmıştı. İkincisi ise 1919 yılında Paris Konferansı'nda yine Yunan heyeti tarafından dile getirilmişti. Ancak söz konusu konferansta Yunan

heyeti, Batı Anadolu'daki Müslümanlarla İç Anadolu'daki Rumların yerlerinin değiştirilmesi ile sadece Anadolu topraklarında bir mübadele teklifini öne sürmüştü. Bu da Yunan Hükümetinin, Batı Anadolu'yu Yunanistan'ın bir parçası farz etmesinden kaynaklanmaktaydı.

Kurtuluş savaşının zaferle bitmesi akabinde Lozan Barış Konferansı'na gitmeden önce her iki hükümet de mübadele konusunda hemfikirdi. Ancak Türk tarafı mübadelenin zorunlu olması şartını ileriye sürecekti. Ankara'ya göre Anadolu Rumlarının Yunan ordusuyla işbirliği yapması, birlikte mezalime katılması ve tarafsız araştırmacıların raporlarında kapsamlı biçimde ifade edildiği gibi yakıp yıkmaya, yağmaya ve cinayetlere karışmaları kısacası ihanetleri, onların Anadolu'da tekrar Türk komşularıyla birlikte yaşama şanslarını yok etmişti. Yunanistan, topraklarında yaşayan Türk ve Müslüman halkı sınır dışı edip kendi topraklarını Türklere arındırarak Rum sayısını arttırmak amacıyla mübadele fikrini ortaya atmıştı. Bununla birlikte Ankara'nın ileriye sürdüğü zorunluluk şartını hemen kabullenemedi. Ankara Hükümeti de Kurtuluş Savaşı sürecinden yaşananlar nedeniyle artık Anadolu Rumlarına güvenmemekteydi. Ayrıca Ankara, Yunanistan sınırları içinde kalan soydaşlarını diplomatik yollarla koruyamayacağını da anlamıştı ve bu da bir an önce mübadele yapılması fikrini benimsemesine neden olmuştu. Böylece Lozan Barış Konferansı'nda, 30 Ocak 1923 tarihinde Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin Sözleşme ve Protokol imzalanarak sorunun siyasal boyutu çözülmüştü.

Öte yandan 24 Temmuz 1923 tarihinde yine Lozan Barış Konferansı'nda yapılan bir başka antlaşmayla, 1912 yılından beri İtalya ve Yunanistan'ın işgali altında bulunan ve antlaşmada isimleri belirtilen Ege Adaları üzerindeki Türk egemenliği son bulmuştu. Bununla birlikte Balkan Harbi'nden beri işgal altında olan Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları ismen sayılarak üzerlerindeki Türk hâkimiyeti teyit edilmiştir. Ayrıca yine Balkan Harbi'nde işgal edilen toplam 9 adanın egemenliğinin Yunanistan'a devredilmiş sayılmasına rağmen bunlardan altı tanesinin (Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya) egemenliklerinin ismen sayılarak devredilmesi, antlaşmanın yapıldığı tarihe kadar bu adaların egemenliğinin Türkiye'ye ait olduğu, bir başka deyişle, Yunan ordusunun bu adalara çıktığı tarihten bu yana işgal altında olduğu da teyit

edilmiştir. Böylece bu adaların da mübadele coğrafyası kapsamına girmesiyle üzerlerinde yaşayan Müslüman sakinleri de mübadele uygulamasına tabi olmuşlardır.

Egemenliği; Türkiye tarafından Yunanistan'a ismen belirtilerek devredilen bu adalardan, çalışma konumuzu teşkil eden Midilli Adası'nın Müslüman halkı, içinde buldukları dayanılmaz ve yaşanmaz şartlar nedeniyle, mübadele resmen başlamadan, öncelikli ve acil olarak Türkiye'ye nakil edileceklerdi. Öte yandan ilgili vekâletin aldığı karara göre; mübadiller, geldikleri yerin iklim şartları, mizaçları ve sanatlarıyla uğraşmaları da dikkate alınarak, önceden belirlenmiş olan iskân bölgelerinden en uygun olanına iskân edilmelerine özen gösterilecek ve bir an önce üretici durumuna gelmeleri sağlanacaktı. Midilli mübadilleri de zeytincilik ve bağcılıkla uğraşmış kişilerdi. Bu özellikleri göz önünde bulundurularak Midilli mübadillerinin bu uğraşlarını sürdürebilecekleri; daha çok Ege bölgesi Karesi vilayetinde Ayvalık, Edremit gibi kazalarla Akdeniz bölgesinde Mersin gibi yöreler iskân mntıkası olarak belirlenmişti. Doğal olarak, Ada'ya yakınlığı sebebiyle de Midilli Müslümanları için ihraç iskelesi olarak Ayvalık İskelesi gösterilmişti. Midilli mübadilleri, daha Ada'dan nakil olunmadan önce, iskân mntıkalarından ikisinin Karesi Vilayeti dâhilinde yer alması nedeniyle, Karesi Vilayeti ile ilgili Vekâlet arasında yazışmalar gerçekleşmişti. Bu yazışmalar; Rumların terk ettiği binaların, mübadillerin iskânları için tamir edilmeleri ve yine terk edilen zeytinliklerin tesbiti ve dağıtılmasına dairdi. Basında çıkan haberlere göre, Midilli'den nakledilen mübadillerden 5400 kişi, karaya çıktıktan sonra sahile pek yakın bulunan emlak ve arazilere iskân edilmişlerdi. Ayvalık'ta bulunan terk edilmiş zeytinliklerin alan hesapları Tevzi ve Taksim Komisyonu tarafından Ayvalık'ta 950.000 zeytin ağacı olduğu tespit edilmiş ve bu zeytinliklerden bir kısmı Midilli mübadillerine dağıtılmıştı. Geriye kalan ağaçlarla ilgili Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Ayvalık'tan bilgi istemişti.

Bununla birlikte basında, iskân ve toprak dağıtımıyla ilgili olumsuz haberler de çıkmıştı. Midilli'den Ayvalık'a gelen Müslümanlar Meclis'e bir dilekçe göndererek felâketlerinden, hicretlerinden ve emvallerinin gasp edildiğinden Ayvalık'ta ise zeytin dağıtım müracaatlarının neticesiz kaldığından

ve iskân edilecek bina bulamadıklarından, sokakta kaldıklarından yakınarak çözüm bulunmasını istemişlerdi.

Söz konusu durum; Midilli mübadillerinin ilk mübadil kafilesi olduğu ve yurda acil olarak getirildiklerinden dolayı mübadillerin iâşe ve iskânları için zamanında ve yeterli hazırlık yapılamadığından müşkülât çekildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasıyla birlikte elden gelenin yapılacağı bildirilmiş ve Ayvalık ahalisi ile Kızılay'ın sıhhi imdat heyeti mümkün olduğunca çaba göstererek mübadillerin iâşeleri konusunda yardımda bulunmuşlardır. Ayrıca nakil edilen Midilli mübadili ailelerin bazıları, ev buluncaya kadar; kendilerinden önce Ayvalık'a gelmiş, tanıdıkları veya akrabaları olan başka ailelerin yanlarında kalacaklardı. Ayrıca İcra Vekilleri Heyeti Reisliğinden, Karesi Vilayeti'ne ve ilgili vekâletlere Midilli mübadillerinin iâşesi için de telgraflar çekilmiş ve konunun takipçisi olmuştur.

Esasen devlet mübadillerin yerleşimiyle yakından ilgilenmekteydi ve kurumlar arasında iskân hususunda yeterli eşgüdüm de bulunmaktaydı. Ancak Midilli mübadillerinin yaşadığı müşkülât; esas itibariyle ilk mübadil kafilesi olarak yurda acil olarak nakil edilmeleri, bu nedenle iskânları hatta iâşeleri için zamanında ve yeterli hazırlık yapılamamasından kaynaklanmaktaydı. Bu durumun ortaya çıkmasıyla birlikte Ayvalık halkı ve Kızılay'ın sıhhi imdat heyeti olabildiğince çaba göstererek mübadillerin iâşeleri konusunda yardımda bulunmuşlardır.

Öte yandan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin titiz çalışmalarına rağmen Ayvalık'ta iskân sırasında yolsuzluk söylentileri dolaşmaktaydı. Bunun üzerine yapılan incelemelerde görevlerini kötüye kullanarak İskân ve toprak dağıtımında yolsuzluk ve kayırma yaptığı belirlenen memurlar cezalandırılmıştı.

Bu arada Ayvalık'ta iskân edilmiş Midilli mübadilleri için bu mıntıkada bulunan terk edilmiş zeytinliklerin alan hesapları, Tevzi ve Taksim Komisyonu tarafından tespit edilen tarım topraklarının, mübadiller arasında paylaşılmasında önemli sorunlar çıkmıştır. Esasen iskân konusunda ana sorun, genelde bütün Anadolu'da, özelde ise mübadillerin iskân edileceği bölgelerde neredeyse sağlam evin kalmamasıydı. İstanbul Vilâyeti ile Anadolu'nun Marmara sahilleri, Ege

bölgesi ve Karadeniz bölgesinde Rum köylerinin yoğun olarak bulunduğu bölgeler, savaş sırasında yakılıp yıkılmıştı. Eski Aydın Vilâyetindeki köyler ve Samsun ve yörendeki Rum köyleri ve Türk köyleri de savaştan payını almıştı. Sağlam kalanlarda da fuzuli işgaller mevcuttu. Bununla birlikte Midilli mübadillerinin Ayvalık'a ilk başta iskân edilenlerinin en azından bir kısmının daha şanslı olduğu anlaşılmaktadır. Rumlarının kaçması sonucu Ayvalık'ta evlerin hemen hepsi boş kalmıştı. Yetkililerin, Midilli mübadillerine söylediği; gidin, gezin, bakın ve kendi evinize benzeyen bir ev bulup girin. Nakilden sonra kendilerinden önce gelen akrabalarının evinde birkaç gün misafir edilen bazı Midilli mübadilleri kendilerine söylendiği gibi ev arayışına girişeceklerdi. Önce davranan ve şanslı olanlar boş ev bulacaklardı. Ayvalıklı Rumlar evlerini eşyalarıyla bırakıp, kapılarını kilitleyip gitmişlerdi. Kilitler kırılıp evlere girilmiş, temizlenip yerleşilmişti. Daha sonra da yerleştikleri evlerin tapuları kendilerine verilecekti.

Ancak Yunan ordusu tarafından yakılan civar köylerden kaçan Türkler, Ayvalık'ta Rumların terk ettiği boş evlere mübadele başlamadan girip işgal etmişti. Köyelerine tekrar dönerken işgal ettikleri evleri de Midilli mübadillerine satmışlardı. Midilli mübadillerinin bir kısmı evleri bu fuzuli işgalcilerden parayla satın almak zorunda kalmıştı. Anadolu'nun birçok başka yerinde olduğu gibi Ayvalık'taki bazı evler de fuzuli işgale uğramıştı. Bu da ayrı bir sorun olmuştu.

Esasen Mübadillerin iskânı ve toprak dağıtımında yaşanan Türkiye genelindeki sorunun kökeni ise giden Rumlar ile gelen Müslümanların sayıları ve uğraşlarındaki ters orantıydı. Şöyle ki; Türkiye'den ayrılan Rumlar, Türkiye'ye gelen Müslümanlardan sayıca iki kat fazla olmakla birlikte bırakılan taşınmaz açısından aynı oranı yakalamak mümkün olamamıştı. Çünkü Türkiye'ye gelen Müslüman mübadillerin neredeyse tamamı kırsal kesime mensuptu ve içlerinde tarımla uğraşanların oranı % 90 civarındaydı. Buna karşılık Türkiye'den ayrılan Rum mübadillerinin içinde çok sayıda şehirli mevcuttu ve ancak % 30 kadarı tarımla uğraşmışlardı. İşte bu %30'dan kalanlar, %90 civarındakilere paylaştırılmaya çalışılmaktaydı. Üstelik de, ülke çapında büyük bir harp tahribatı söz konusuydu.

Bu ve benzer nedenlerden dolayı, mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları taşınmaz mallarını ait mal bildirim belgelerinin gösterdiği miktarda mal edinme ve tasarrufu hiçbir zaman tatminkâr ve adil bir şekilde de gerçekleştiremeyecekti. İskân edileceği yöreye götürülen mübadile, burada elindeki mal bildirim beyannamesinde nitelikleri belirtilmiş, Yunanistan'da bıraktığı eve uygun bir ev vermeye çalışılmaktaydı. Ancak mübadillerin getirilmesinde en yoğun dönem olan 1924 yılının ilk yarısında imkânlar yetersiz kalacaktı. Terk edilmiş evlerin kısmen yetersiz kalması veya fuzuli işgallerin zamanında tahliye ettirilememesi nedeniyle mübadillerin yerleştirilmesinde aksamlar olacaktı.

Yaşanan aksaklıklara rağmen her mübadil aileye yeteri miktarda toprak verildi. Ancak karşın, gelen Böylece toprağın yanı sıra her mübadil aileye tarım aletleri, tohum ve kendi başlarına elde edemeyecekleri daha birçok ürün verilmişti. İçlerinde zanaatkâr olanlara yeniden mesleklerini icra edebilmek için başlangıç sermayesi verilmiş ve çalışma düzenlerini kurabilmeleri için araç-gereç ve para yardımı yapılmıştır. Devlete olan bütün borçlar, borç miktarını bildiren beyannamenin imzalanmasından iki yıl sonra başlamak üzere yirmi yıl içinde ödenebilecekti. Yunanistan'da bıraktıkları mülkün değerinin bu beyannamede belirtilen borçtan düşürülmesine de karar verilmişti. Bu şekilde, Yunanistan'da topraklarını terk edip göç eden birçok mübadile minimum düzeyde maddi yükümlülük getirerek yeni yerleşim alanlarında yerleşmeleri sağlanacaktı.

Sonuç olarak zorunlu mübadelenin o günün koşulları altında iki devlet arasında kanlı bir tarihi kapatmak ve barış içinde yaşamak amacıyla düşünülmüş olduğunu söylememiz de mümkündür. “Dikensiz gül bahçesi” yaratarak Akdeniz'de kalıcı barışı sağlamak, kötü ve kanlı bir yaşayıştan kurtulmak için acı verici ama hiç değilse kansız bir çözüm benimsenmiştir.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV VESİKALARI

CUMHUR BAŞBAKANLIĞI CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 107- Dosya No: 699- Sıra No:5

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No:9

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No:4

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No:5

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No:12

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 123- Dosya No: 874- Sıra No:5

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 123- Dosya No: 873- Sıra No:10

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 123- Dosya No: 874- Sıra No:19

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 123- Dosya No: 874- Sıra No:24

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 123- Dosya No: 875- Sıra No:2

BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 206- Dosya No: 406- Sıra No:8

BCA, Fon No: 272 0 0 11 Kutu No: 16- Dosya No: 68- Sıra No:2

BCA, Fon No: 272 0 0 11 Kutu No: 16- Dosya No: 63- Sıra No:6

CUMHUR BAŞBAKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ

BOA, HRT, no. 264; no. 267.

B- CERİDELER

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt:3, İctima senesi: III, 25 Kanunuevvel 1338 (1922), Cilt:25, 162. İnikat, 3. Celse, s. 1146.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt:3, İctima senesi: III, 1 Kanunusani 1338 (1922), Cilt: 26, 166. 2, 3 üncü celse, İnikat, 1. 2. 3. celse, s. 1169.

C- GAZETELER

Hâkimiyet-i Milliye, 16 Ekim 1923, No. 930.

Hâkimiyet-i Milliye, 6 Kasım 1923, No. 960.

İkdam, 23 Kasım 1912, No. 5664.

İkdam, 17 Ekim 1923, No. 9533.

İkdam, 20 Ekim 1923, No.9536.

İkdam, 26 Ekim 1923, No.9542.

İleri, 4 Ekim 1923, No. 2019

İleri, 14 Ekim 1923, No. 2030.

İleri, 15 Ekim 1923, No. 2031.

İleri, 17 Ekim 1923, No. 2032.

İleri, 21 Ekim 1923, No. 2036.

İleri, 6 Kasım 1923, No. 2052.

Midilli, 9 Şubat 1922, No.11

Midilli, 7 Eylül 1922, No.40

Midilli, 2 Kasım 1922, No. 47

Tanın, 14 Teşri-i Evvel 1923.

Tasvir-i Efkâr, 13 Kasım 1912, No. 587.

Tasvir-i Efkâr, 23 Kasım 1912, No. 597.

Tevhid-i Efkâr, 24 Ekim 1923, No. 837.

Vakit, 24 Eylül 1923, No. 2061.

Vakit, 10 Ekim 1923, No. 2077.

Vakit, 15 Teşrin-i Evvel 1923, No. 2082.

Vakit, 16 Ekim 1923, No. 2083.

Vakit, 19 Ekim 1923, No. 2086.

Vakit, 26 Ekim 1923, No. 2093.

D- KİTAP, MAKALE VE TEZLER

ADIYEKE, Ayşe Nükhet: **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat örgütlenmeleri: ‘Cemaat-ı İslamiyeler’ 1913-1998**, Ankara: SAEMEK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 1/2001.

AGHATABAY, Cahide Zengin: **Mübadelenin Mazlum Misafirleri- Mübadele ve Kamuoyu (1923-1930)**, İstanbul: Bengi Yayınları 2009.

AKTAR, Ayhan: “Türk- Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922- Eylül 1923”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi**, (Der. Müfide Pekin), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

ARI, Kemal: **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2009.

BAŞEREN, Sertaç Hami, 2. KURUMAHMUT, Ali: **Ege’de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, Ankara: SAEMEK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 1/2003.

BOSTAN, İdris (editör): **Ege Adaları’nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, Ankara: SAEMEK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2003.

BOSTAN, İdris: **Midilli’nin İşgal Günlüğü-1912**, İstanbul: Küre Yayınları 2010.

BUDAK, Mustafa: “Paris Barış Konferansı Sürecinde (22 Mart- 10 Nisan 1922) İtilâf Devletlerine Sunulan Batı Trakya Hakkında İki Muhtıra”, **Türkiyat Mecmuası**, c. 27/ 2, 2017, s. 101-117.

DERİN, Haldun: **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi 1940.

DÜNDAR, Fuat: **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları 2008.

EMECEN, Feridun M.:“XV-XIX Yüzyıllarda Ege Adaları’nda Osmanlı İdarî Teşkilatı”, **“Ege Adaları’nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı”**, ed. İdris Bostan,

SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2003, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

EMECEN, Feridun M.:“Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nın Malî Yapısı ve Vergi Sistemi”, **“Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı”**, ed. İdris Bostan, SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2003, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

ENGİN, Vahdettin: “Ege Adaları'nda Tanzimat Dönemi ve Sonrası Malî Uygulamalar (1839-1923)”, **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2003, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,2003.

DEMİRÖZÜ, Damla: **“Yunan Düzyazınında 1922 ve Zorunlu Göç”, Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Müfide Pekin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005.

ERDAL, İbrahim: İbrahim Erdal, “Türk Basımına Göre; Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki Tutumu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sa. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 333-343.

İPEK, Nedim: **Mübadele ve Samsun**, Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi 2000.

İŞBİLİR, Ömer: “Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları”, **“Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı”**, ed. İdris Bostan, SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2003, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

KIEL, Machiel: “Midilli”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 30, İstanbul: 2005.

KUTBAY, Elif Yeneroğlu: **Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayeti'ne Etkileri**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

KÜÇÜK, Cevdet vd: **Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihçesi**, (Ed. Cevdet Küçük), SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 6/200.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, MERAY, S. Lemi: (Çeviren) Takım I, Cilt I, Kitap II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, MERAY, S. Lemi: (Çeviren), Takım II, Cilt II.

McCARTHY, Justin: **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

CLARK, Bruce: **İki Kere Yabancı Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

KİTSİKİS, Dimitri: **Türk-Yunan İmparatorluğu**, İstanbul: İletim Yayınları, 1996.

ÖKSÜZ, Hikmet: "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebepleri ve Bazı İstisnaları", T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48/turk-rum-nufus-mubadelesinin-sebep-ve-bazi-istisnalari>.

ÖRENÇ, Ali Fuat: "Ege Adaları'nda İdarî Yapı (1830- 1923)", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2003, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,2003

ÖRENÇ, Ali Fuat: **Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılık, 2011.

ÖRENÇ, Ali Fuat: **Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2006.

ŞAHİN, İlhan: "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", **"Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı"**, ed. İdris Bostan,

SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2003, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

ŞİMŞİR, Bilâl N. : **Lozan Telgrafları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1990.

TEMEL, Safiye Bilge: **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, (Çev. Müfide Pekin), İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2014.

TSİTSELİKİS, Konstatinos: “1923’ten Önce Yunanistan’da Müslüman Cemaatler Yasal Süreklilikler ve İdeolojik Tutarsızlıklar”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi**, (Der. Müfide Pekin), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

TURAN, Gönenç: “**Mübadelede Ayvalık**”, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2008.

ÜNVER, Metin: “ **Tanzimatın Midilli Adası’nda Tatbiki**”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

ÜNVER, Metin: **Midilli Adası’nın İdari ve Sosya-Ekonomik Yapısı (1876-1919)**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012.

TOYNBEE, Arnold Joseph: Türkiye ve Yunanistan’da Batı Meselesi, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

Yıldırım, Onur: **Diplomasi ve Göç Tür-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2006.

E- SÖZLÜ TARİH KAYNAKLARI

B-1- Ayşe ÜNSÖNMEZ, 1914 doğumlu 1. Kuşak Midilli mübadili.

B-2- Mehmet ERYAMAN, 1912 doğumlu 1. Kuşak Midilli mübadili.

B-3- Ferhat ERİŞ, 1913 doğumlu 1. Kuşak Midilli mübadili.

EKLER

Ek-1:

VI No.lu Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin Sözleşme:

Madde 1) Türk topraklarına yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihten başlayarak zorunlu mübadelesine (*échange obligatoire*) girişilecektir. Bu kimselerden hiçbirisi, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşmeyecektir.

Madde2) Birinci maddede öngörülen mübadele: a) İstanbul'da oturan Rumları "İstanbul'un Rum ahalisini", b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları "Batı Trakya Müslüman ahalisini" kapsamayacaktır. 1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş (*établis*) bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar (İstanbul'un Rum ahalisi) sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (*etablis*) bulunan Müslümanlar da, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar "Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi" sayılacaklardır.

Madde3) Karşılıklı olarak Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş Rumlar ve Müslümanlar, 1. maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girecektir. Sözleşmede kullanılan "göçmenler" (*émigrant*) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken veya göç etmiş bulunan tüm gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktaydı.

Madde4) Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye'de alıkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu sözleşme uyarınca Yunanistan'a gönderilecek ilk kafileyi meydana getireceklerdir.

Madde 5) Sözleşmenin 9 uncu ve 10' nuncu maddelerindeki çekinceler saklı kalmak üzere, bu sözleşme uyarınca yapılacak olan mübadele uygulamasında, her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına bir zarar verdirilmeyecektir.

Madde 6) mübadillerin gidişine engel olunmayacaktır ancak cezası kesinleşmiş olan ya da soruşturması sürenler cezasını çekmek veya yargılanmak üzere ilgili makamlara teslim edilecektir.

Madde 7) Mübadiller, ayrıldıkları ülkenin uyrukluğunu yitirecek ve vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda, o ülkenin uyruğuna girmiş sayılacaklar. Daha önce göç edip de gittikleri ülkenin uyruğuna henüz girmemiş olan göçmenler de bu sözleşmenin imza tarihinden itibaren buldukları ülkenin uyruğunu edinmiş olacaklar.

Madde 8) Mübadiller, her çeşit taşınır malını herhangi bir vergi vermeksizin götürmekte ve taşıtmakta serbest olacaklar. Aynı zamanda tüzel kişiler yani kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, ortaklıklar, dernekler ya da ne çeşit olursa olsun başka tesisler personelleri de dâhil kendi topluluklarına ait taşınır malları yanlarında serbestçe götürmek veya taşıttırmak hakkına sahip olacaklardır. 11. maddede öngörülen Karma Komisyonların tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, taşıma işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır. Taşınır mallarının bir kısmını veya tamamını götüremeyen mübadiller, bu durumda yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü, ilgili göçmenin huzurunda saptamakla görevli olacaklardır. Geride bırakılan taşınır malların dökümü ve değerini gösteren belge dört nüsha olarak düzenlenecek, bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi karma komisyona sunulacak, üçüncüsü gidilecek ülkenin hükümetine, dördüncüsü de göçmenin kendisine verilecektir.

Madde 9) Taşınmaz malların tasfiyesiyle karma komisyon ilgilenecek. Tüzel kişilerin taşınmazları da aynı şartlar dâhilinde tasfiye edilecektir.

Madde 10) Mübadele kapsamına girer sayılan kimselere ait taşınır ya da taşınmaz mallarının tasfiyesi 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana yürürlüğe konmuş yasalar ve her çeşit yönetmelikle uygulanan müsadere, zorunlu satışla, mübadillerin malları üzerindeki mülkiyet hakları kısıtlayıcı hiçbir hüküm olmaksızın yürütülecektir. Eğer mübadillerin mallarına tedbir konmuşsa, bu tedbirler uygulanmamışçasına değer biçilecektir. Her iki ülkede

de mübadele uygulanacak topraklarda 18 Ekim 1912 sonra kamulaştırılmış mallara varsa bunlara tekrar değer biçilecektir. Bu mallara bir zarar gelmişse, komisyon, mal sahiplerine bu zarar onarılacak şekilde tazminat saptayacaktır. Bu zarar giderim tutarı, mal sahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştıran ülke hükümetinin borç hesabına geçirilecektir. Mübadiller; bir şekilde yoksun bırakıldıkları mallarının gelirlerini elde edememişse, bu gelirlerin tutarları, savaş öncesi ortalama gelir esas alınarak, Karma Komisyonca saptanacak yol ve yöntemler uyarınca sağlanacaktır. Yunanistan'daki vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların ve Türkiye'deki Rumlara ait benzer tesislerin tasfiyesine yapılırken, bu tesislerin ve ilgili özel kişilerin hak ve çıkarları tam olarak korumak amacıyla, daha önce yapılmış andlaşmaların ilkelerinden esinlenilecektir.

Madde 11) Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren bir aylık bir süre zarfında; Türk tarafından dört, Yunan tarafından dört ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından seçilecek üç üyeden meydana gelen, toplam onbir üyelik bir Karma Komisyon oluşturulacaktı. Bu Karma Komisyon Türkiye ve Yunanistan'da toplanacaktı. Komisyon gerekli gördüğü takdirde alt komisyonlar kurmak hususunda yetkili olacaktı. Bu alt komisyonlara verilecek yetkileri de Karma Komisyon belirleyecekti.

Madde 12) Karma Komisyon, Taşınır, taşınmaz malların tasfiyesini uygulamakta ve bu uygulamanın yöntemlerini belirlemede yetkili olacaktır. Aynı zamanda gerekli göreceği tedbirleri almaya, bu sözleşme nedeniyle ortaya çıkabilecek bütün sorunları karara bağlamaya tam yetkili olacak ve bütün kararları oy çokluğuyla alacaktır. Tasfiye edilecek bütün mallar, mübadillere ve çıkarlarına dair bütün itirazlar, Karma Komisyonca kesin olarak karara bağlanacaktır.

Madde 13) Karma Komisyon taşınmaz mallara değer biçme konusunda tam yetkili olacak ve tasfiye olacak, mallara değer biçilirken altın para ile olan değeri esas alınacaktır.

Madde 14) Karma Komisyon; ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin hükümeti emrinde bıraktığı mallara karşılık, borç tutarını gösteren bir belge mübadile verilecek, göç ettiği ülkede de kendisine de bu

değer karşılığında kendisine bıraktığı mallara eşdeğer nitelikte gayr-i menkul verilecekti. Tasfiye işlemleri bittikten sonra; Türkiye ve Yunanistan terk edilen malları denkleştirecekler, bu işlem esnasında borçlu kalan taraf borcunu peşin veya yıllık en fazla üç taksitte faiziyle beraber ödemekte yükümlü olacaktı. Ödenecek borç çok büyük bir miktar ise; borçlu bu paranın %20'sine kadar Karma Komisyonca saptanacak bir miktarı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç da Yine Karma komisyonca belirlenecek bir oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre içinde anaparaya çevrilebilecek borçlanma bonoları çıkarabilecekti. Borçlu hükümet; bu borç için, Komisyonca kabul edilecek rehinler gösterecektir. Bu rehinler; Yunanistan'da uluslar arası komisyonca ve İstanbul'da Devlet Borcu (Düyun-u Umumiye) Meclisince yönetilecek ve gelirleri toplanacaktır. Bu rehinler konusunda anlaşmaya varılmazsa, Milletler Cemiyeti Meclisi bunları saptamaya yetkili olacaktı.

Madde 15) Göçü kolaylaştırmak amacıyla; ilgili devletlerce, Karma Komisyonun belirleyeceği şartlarla, komisyona öndelik (avans) olarak ödemedede bulunacaktır.

Madde 16) Türkiye ve Yunanistan hükümetleri; işbu sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimselere yapılacak bildirimlerle, bu kimselerin varış ülkesine taşınmak üzere yönecekleri limanlara dair bütün sorunlar üzerinde, Karma Komisyonla anlaşmaya varacaklardır. Türkiye ve Yunanistan; mübadele edilecek halklara, gidişleriyle ilgili belirlenmiş tarihten önce gitmeleri ya da mallarını ellerinden çıkarmaları için doğrudan veya dolaylı hiçbir baskı yapmamakla karşılıklı olarak yükümlüdürler. İki ülkede de mübadele edilecek halklardan gerek daha önce gidenlerden gerekse gidecek olanlardan hiçbir isim altında vergi alınmayacaktır. Mübadele kapsamı dışındaki bölgelerde oturanlar; bu bölgelerde kalmak ya da oralar yeniden dönmek hakları ile Türkiye ve Yunanistan'da özgürlüklerine ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiçbir engel çıkarılmayacaktır.

Madde 17) Karma Komisyon çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli olan giderler, Komisyonca belirlenecek ve bu giderler ilgili hükümetlerce karşılanacaktır.

Madde 18) Gerek Türkiye gerekse Yunanistan; sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmakla yükümlüdürler.

Madde 19) Mübadele sözleşmesi, ilgili iki devletin onaylamasından hemen sonra yürürlüğe girecektir¹⁶⁶.

---

¹⁶⁶ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (Çev. Seha L. Meray) Birinci Takım Cilt I, Kitap II, s.375-380.

EK-2:

Ege Adaları ve Midilli

Ek-3:

Harita-1: Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti, Ege Adaları. Adalar beş gruba ayrılmıştır (BOA, HRT, no. 264).

Ek-4:

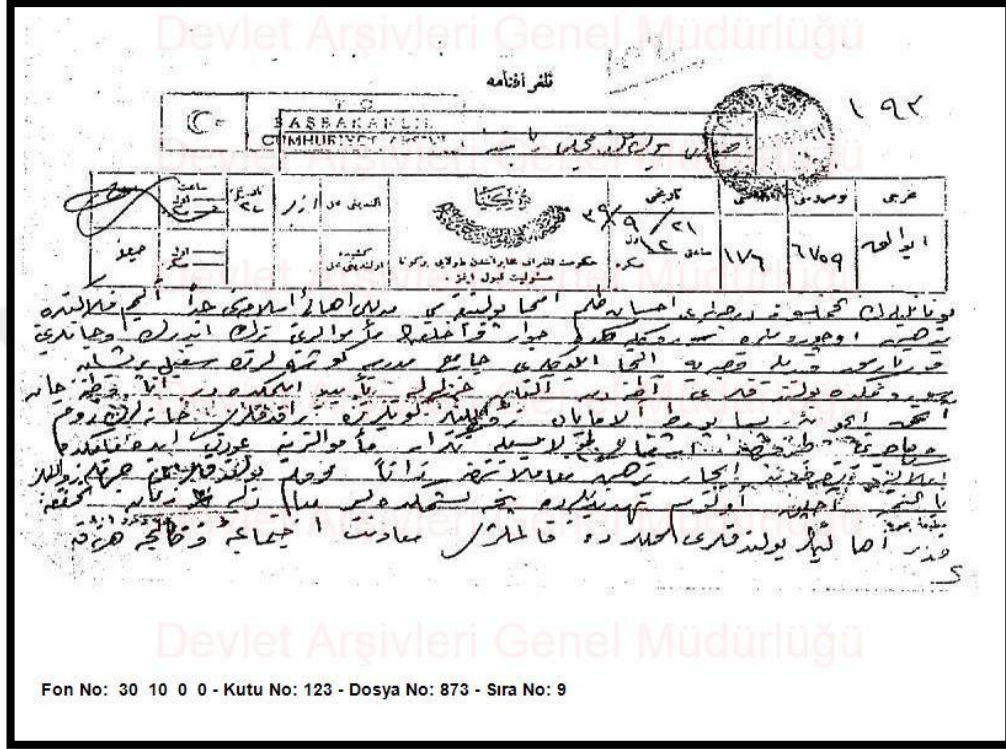

Harita-2: Cezair-i Bahr-i Sefid Midilli Adası Haritası; akarsu, dağ ve yerleşim merkezleri (BOA, **HRT**, no. 267)

Ek-6:

Ayvalık Muhacirin Hey'eti Reisi Fazıl Turgud'un Büyük Millet Meclisi Reisi Riyaseti'ne çektiği telgraf: Yunanların tahammülsüz dereceleri aşan mezalim imha politikası Midilli ahali-i İslâmiyesini cidden eser-i felâkete müdhîş uçurumlara sürüklemekte olduğu.

Ek-7:

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

تلغرافنامه

Devlet

BASBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ

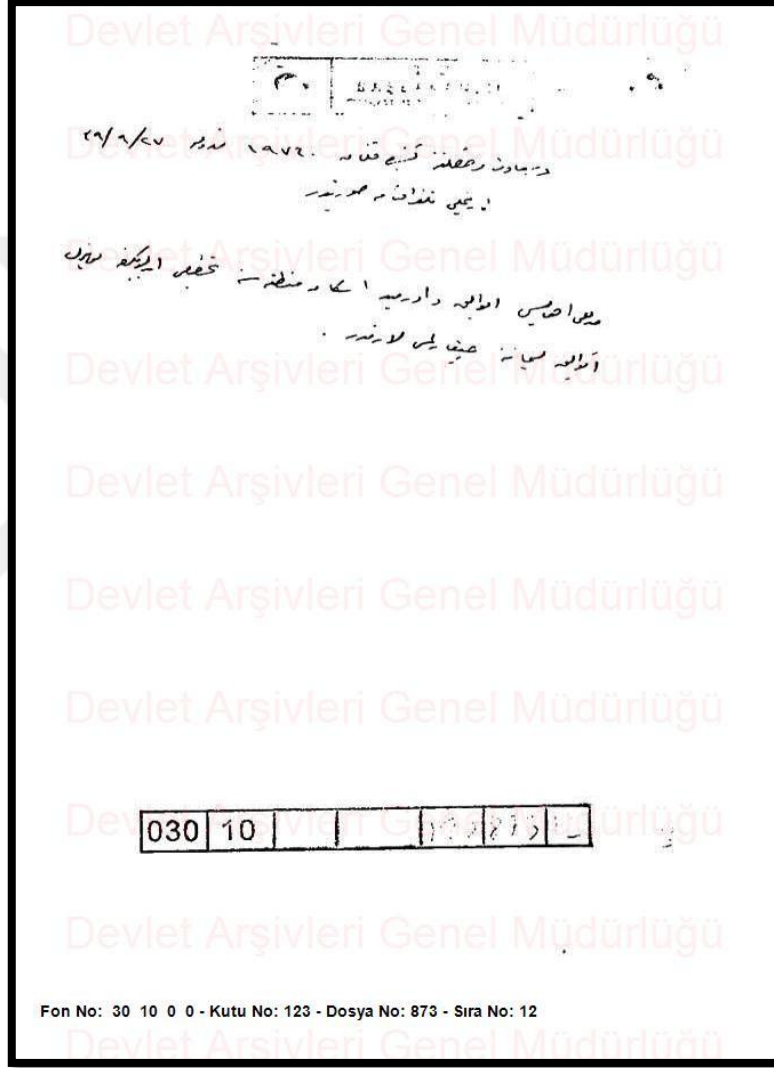
030 10 125 873 9

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 123 - Dosya No: 873 - Sıra No: 9

Midilli Müftüsü Ata Efendi'den TBMM Hükümeti Riyaset-i Celilesine; Midilli İslâmlarının nakillerinin aciliyetine dair telgraf.

Ek-8:

Dersaadet Murahhaslığına gönderilen 27.6. 1923 tarihli telgrafname sureti: Midilli ahalisi Ayvalık ve Edremit İskân mıntikasına tehsis edildiğinden bunların Ayvalık Limanı'a çıkarılmalarının lüzumu.

Ek-9-a:

شماره قلمرو
۳۰۶۶۵

۲۰۱۸

۳۰۶۶۵

اظفار

اصحاب مرادونك بالكلبر فرا بالذلي بانان اعطا الجاسي وكنس مالك كندى قمرى موجد اوردون اظفار اولور

نصفه طينامه سی

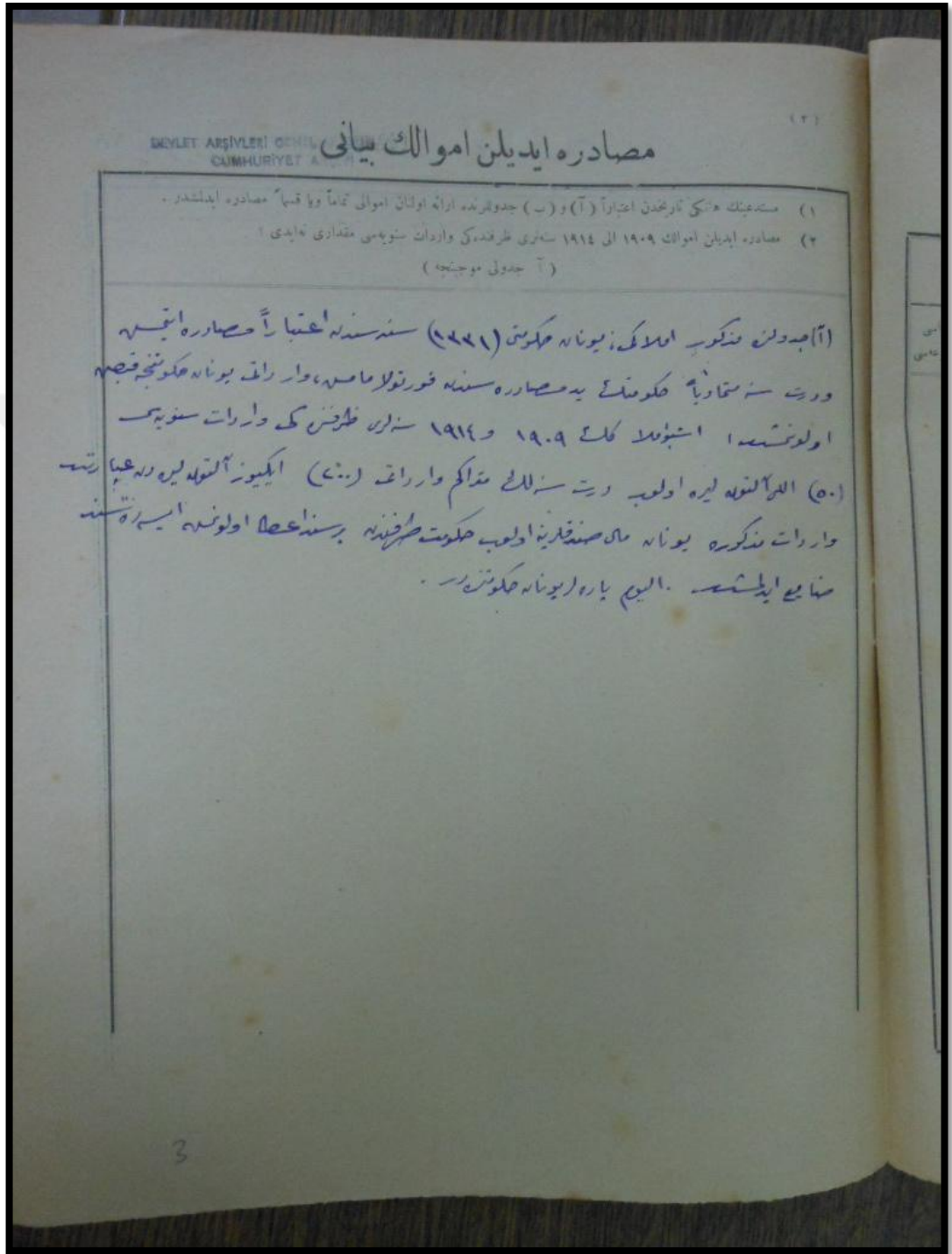
زیرد وضع الامشا بن سا ۳۰۶۶۶۵ کون کون ۱۹۹۳ قزقل مراده مارونامهسی موجهه آیدد اراده اولان اموال منقوله و غیر منقولهک
قنایط مراده قومیشوی معریقه مانامه موافق سورده اصدیه ایدیشی دنا ایدد

مستندینک هویتی

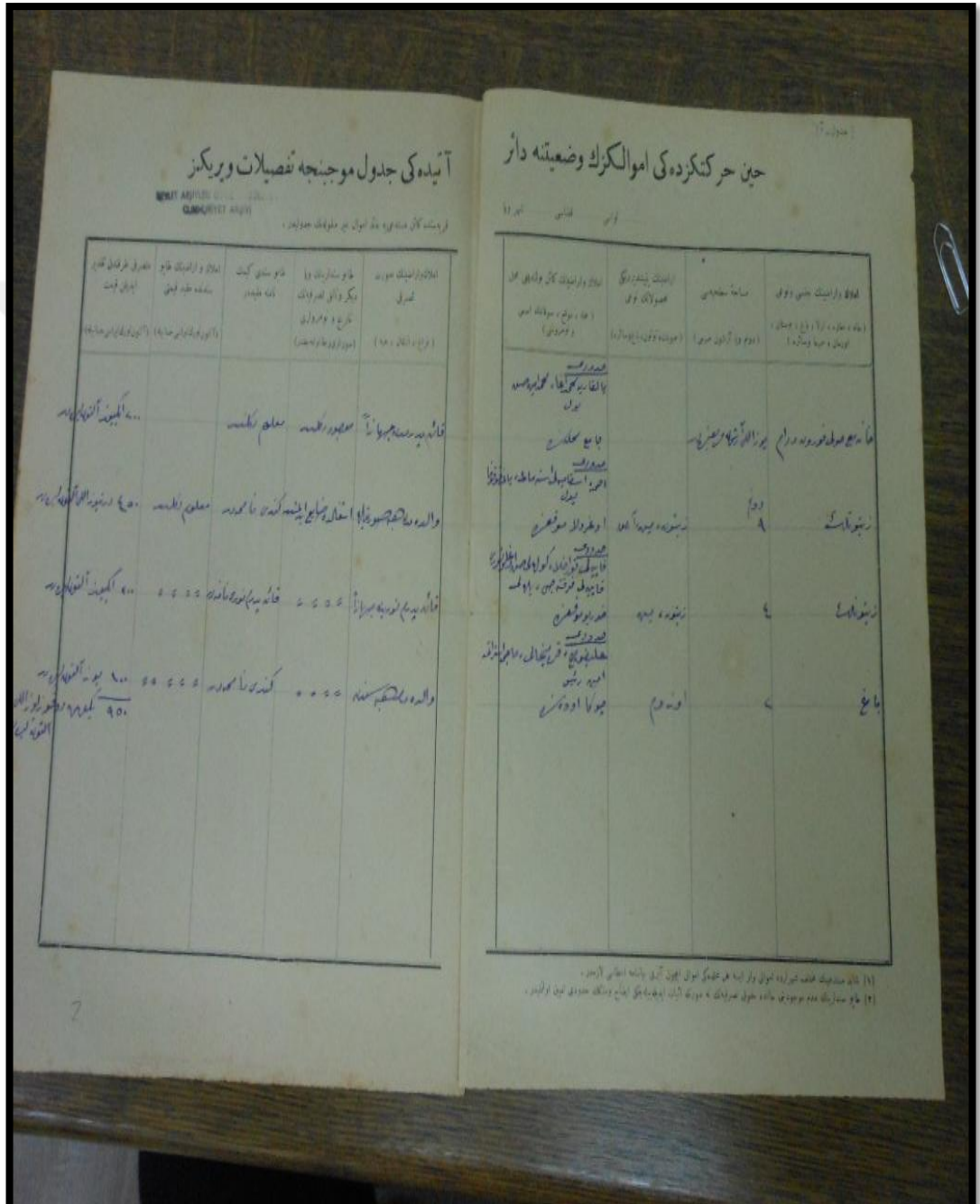
(۱)

اسم ویدونک اسمی		صده اغلر صیه
ملکتی	لواسی	میللم
	قناسی	مانده مانده
	شیری	کولاره
	لمسی	کولاره نه جامع محله
الیوم ساکن بولوندیغی محل	لواسی	قره
	قناسی	ابوالقده
	شیری	ابوالقده
صنعتی	لمسی	مصطفی کمالی
		رنجیه

1

Ek-9-c:

حین حرکنکردہ کی اموال کثرت وضعینہ دائر

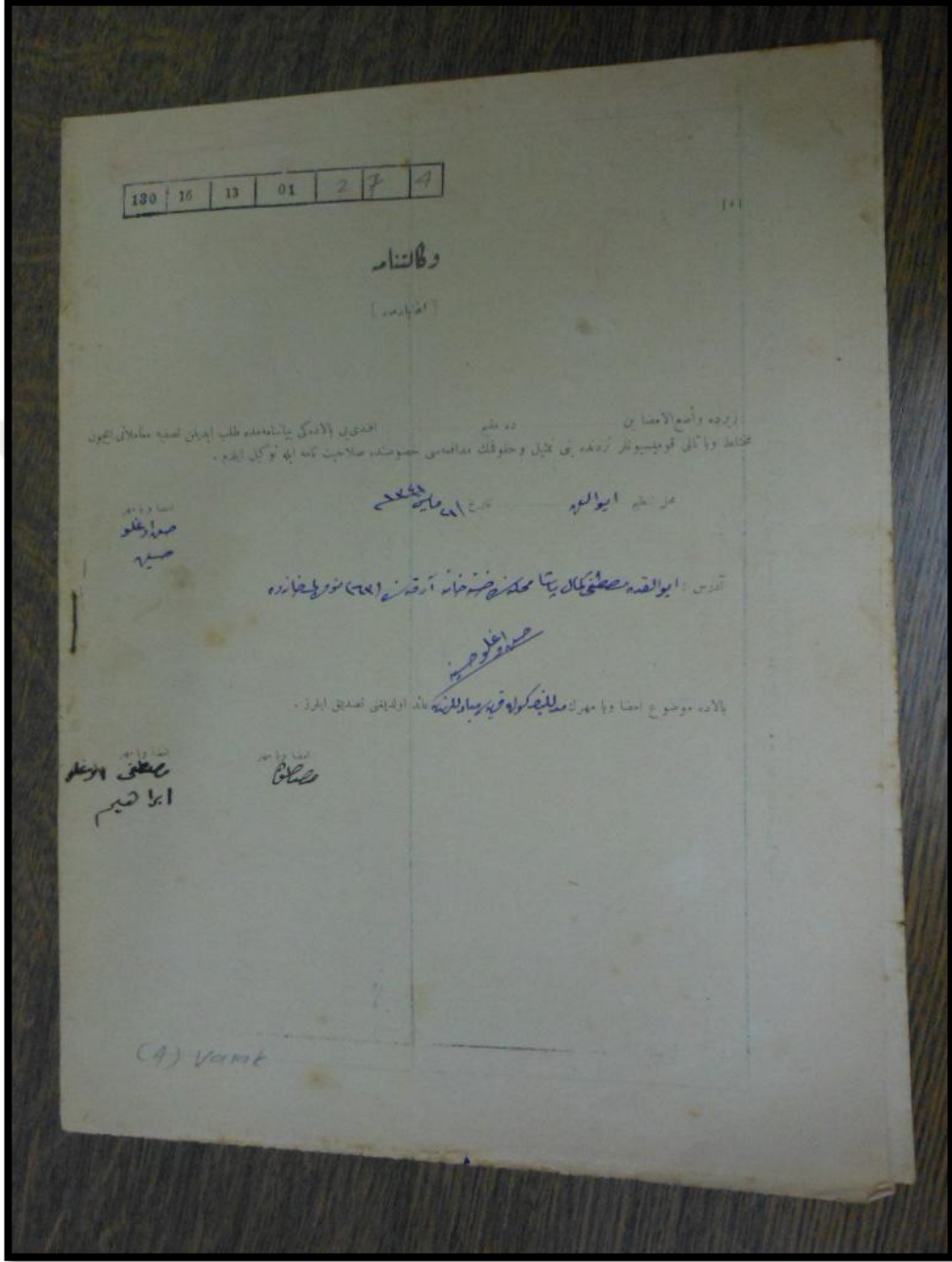
نوع و رقم	مقام	تاریخ	ملاحظات
۱۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے
۲۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے
۳۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے
۴۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے
۵۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے

[1] اس دفتر کے لئے یہ دفتر استعمال کیا گیا ہے۔
 [2] اس دفتر کے لئے یہ دفتر استعمال کیا گیا ہے۔

آئیڈہ کی جدول موججہ تفصیلات و پریکنز

نوع و رقم	مقام	تاریخ	ملاحظات
۱۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے
۲۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے
۳۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے
۴۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے
۵۰۰۰	پانچ گلوں	۱۰/۱۰/۱۹۸۰	پانچ گلوں کے لئے

Ek-9-d:

Bir Midilli Mübadilene Ait Tasfiye Talepnamesi

مدیله

۱۱ جیشیه ۱۱ جانی الاخر - ۱۳۴۰ هفتعلی نسخی [۳۰] اپنا

نومرد: ۱۱
 محرری: حلب نبازی
 آینه شراطی
 داخل ۳۵ ۲۰
 خارج ۴۵ ۳۰
 ۶۰۰
 ادیس: بوتاری اسکندره مدالی اداره عامه سی
 تلفراف: مدلیه مدالی

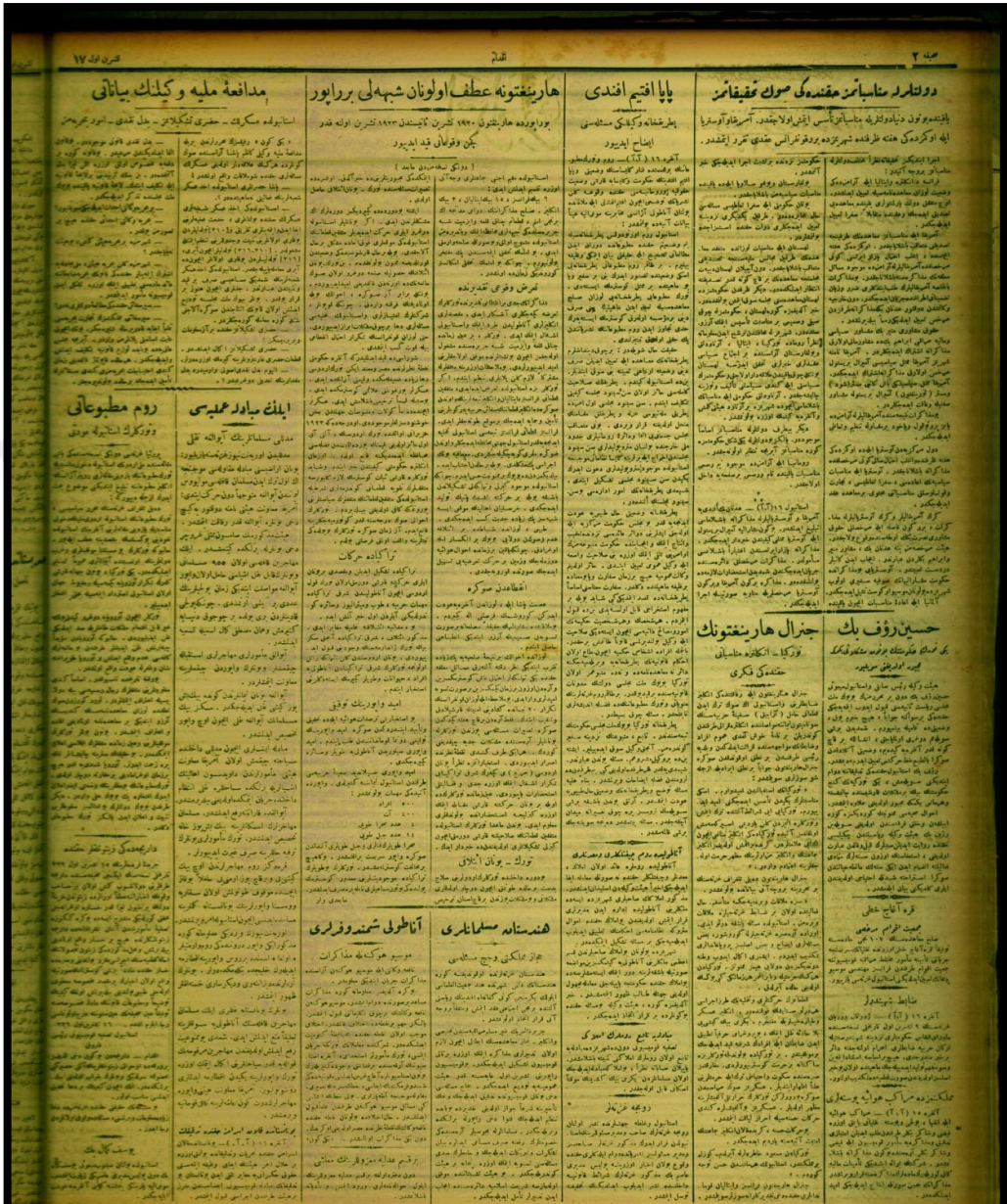
صاحب امتیاز و مدیر مسئولی: حلب نبازی
 مساکزه موافق بازره ستور من آجیندر
 هر نوع اوراق سا... امتیاز نمته کوندر ملیدر
 نشر اولغان اوراق اعاده ایذار
 اغلاز ایچون کوردوشورور

بکی عمر رفیقه زون:
 - وظیفه مدلیه عالت -
 بیخ الیه بر مات ، مختلف عناصری مستو ،
 ک شفده سی آراشده حقیقی بر آفت و اشتراک
 ک عائلته ایچون بر جیتدر . اولک داخلته هر
 فرسک و هر زمره امرانک کمی وطنده سی سن
 ایتا ایچی ، وحدت و موجودیتی ازان ایچی
 لازم کور .
 و ایچی ایچی بایک ، یاقی ، اجتهاتی هایتل
 ایچون محافظه نفس جامله شده انک اهمیت و لک
 قوتی بر صلاحدر ، بر صلاح مدعا هدر . یونون
 کورد ایچون انقراضی ایچون خلاصی بردشته
 ک کجا یور بر لاکه استیجاب بوتمدر .
 یوکون بشاق ایسته سی ، بشاق قوتی
 نسیله یولان جویبار ، هر شیدن اول غلوقه ،
 جویبار یکنه ، جویبار یکنه ، جویبار یکنه
 اولج خصلت مدلیه ، بیلکه ، ایستیک ، یاقی
 تالیته ماتک اولوبان بر ملت ، تاپت دیرین بر
 تلاطم قرانی اولوب کیدور ، باعله آسادی ک
 قرضی ، جیبه مک یوزولسی ، خصال عریقی
 ترک ذوالی سی ایچون جاپولور دیک ، یولورک شیلی
 ایستیک شلیک مائل اولورده دورق - شه
 مز - بر آ کچیده .
 ایسته بو قائله ، قایل اولورده کوردیک
 دو یکنه شقیق عرش تنریج ایچک یالیشور
 وظیفه لر تزی اندام ایچور چونکه بر غزیه جیلر
 ایچون اصل وظیفه یوندر .
 بیخ کیمسل ، تضالیزیک ، قصور یوزیک
 تشریحین غشالی مزک اعمار یوزیک تفریقین یولورک
 بر ذوق آید قوی کوستور یوزیک عین تفریق
 کزار ایچک دانا عینا خواجهلی ایچک نامورس
 و یوزیک کوردیک یاقیشی ؟ ای ک حسیزله
 قایلایچی قانوریزیک یولورک بر نسبت تشکیل ایچ
 کاردنک این .
 فی الحقیقه مانما عین تفریق کزار ایچور
 چونکه بوتون یازیلان بوتون سوله نر تفریق
 قائلده ، تفریق ایچیلین ، شینلره کورد و شینلره
 یی بر طریق مانا اصلاح ایچک تکلف اولانلر
 لاقیری قیامی دعا قولای یولورده دیر .
 مساکن مختلف شهرلده ایچون بر منظره
 استیجابی قائله ایچور و سکر اوو .
 آلا ، رسکر و مستقیم
 ۱۳۴۰

آلته کتشی اولان هایتل بر لیده اولوب اولورسی ؟
 کو چونک حسالاری تدویرده وار کجا یورسی ؟
 تیر ! خیر ! مکوره بر نظر عینا ایچور و سکر
 یولورک ایچیده یوز اولانده یوز قاراق ایچور و سکر
 استیجابی کوردیک ایچور ایچور ایچور ایچور
 جاپور یوز سکر ، یی بر مکاب آجیلوروی ؟
 کچه کاردن فراغت ایچیلورس ! خیر ! خیر !
 خیر !
 او حالده بر غزیه یوز حقیق قوی یوز سکر ؟
 ایستیک ایسته کورده ده آغزنی قیاسونی ؟
 آلا یوز ایسته کورده ده آغزنی ایسته کورده ؟
 بر غزیه جینک قایم ، هر شیک عقیق آراغ
 و کوسترکدن عارضا ، یوزکه ایچیل شده اولان
 بر احوال و تکامل طرفنده دیر ایچور
 جوادش عالیله

- یولورس -
 بوسته و تلفراف تفریق طرفین جیره یوز سکر
 شیره یوزیک تدویر ایچون ایچور کورده
 تعمیم ایچیلین روجه دفعانده مانسار منورس
 اولورده سین و قیرده یوز جیدی تعمیم کورده
 یوزده هرود و غور حقیق منور بر حال اولورده
 یوز سه مزولا نزل ایچیل یوزورده مرکز مانده
 نلو قرائتی وسط ایچیل شیره ده منصف حکمان
 ایچیل ، یوز یوزون قیامت جیش عدا یاقی
 ردن بر فرق قائلده ، ایچان رسدده مکرورده
 سکت عیبارته نیت ایچیل فی العاده
 - تأخیر -
 اوله تحت لاله دهرت ایچیلن اولورده بدل
 نمدی تعمیم یوزورک متالی قیاسلیک تاقیه
 انصارانیره دیکن تأخیر اولورده ، سله و سکر
 قویسوز طرفین تعقی اولورده نجه قزاده
 کوره حرکت اولورده
 - تکذیب -
 چرکس ماجر سی طرفین دالی همومیک تدویر
 ایچیلن انقراض احوال بر تکذیب مانده کورده یوز
 نهدن مطر اولورسی ماموت و تپیلان اسان
 بترا مانک متداری یوز تفریق و « یوزسین
 قوی طرفین یازیلارک مطار سقیقت یولورده یوز
 رده شوره
 - طاقوق خرسنلی -
 بر ایچیل آیدن بریدو شیره سوره طاقوق خرسن
 ای دور ایچکدور اسلام عیبارته کوردیک اکثر
 کچیل بله مانسی ساندله بر - لر قویسوز
 مانک دوران ایچ ده یوزک ، قنره میدان ورده
 کوردن بر ایچیل مدبری ایچیل به دیکتیک کورد
 لر سی چیل ایچور

« قسم این »
مدرس فضائلیات
 عجزم خیا با بکر آدمی حاتم اوسته ؛
 « یاد کده می ؟ »
 یاد کده می ؟ مانی او نمونیل زمانه ،
 مایوس و مکدر ، ام جبر ایله آفاق ،
 کوز باشی دوکده ایچک سن های هر ؛
 عدا الحلیک کتبی بر لطف کرمان ،
 اولش و طاعتی او سیاه کوی ای زان
 ای یاز سی بولم ای زمان امن داران
 یاد کده می ؟ حکمتا سوادای وسایک ،
 ایلا کورمان کونج عین مانای ،
 دداری کورده ، اولوبوش چایک ،
 بلاء اولانسته ، مایوس و مکدر ،
 قانکده کورده قنورده کورده ایچور
 اول دمنده جوق چایک سوادای وسایک
 یاد کده می ؟ اول نیتا مطور کورمان ،
 بر حرمت سواد ایچک اوست اولورک کورمان ؟
 دوکده سواد ایچک ایچک بر شقی نرمان ؟
 مشغول اولورک سجاد ایچک کورمان ؟
 حق دیکتیک ایچک عیبارته دماغان ،
 اولورده دیرورده : (یوز کورده دیکتیک
 قانده .
 - شریک -
 کلزارک تفریق یوزی ، بیلبار سرفش
 اصل غنچه لری سولشی نمد ؟
 آقاچیل صارامش و یوزیک پرشمن ،
 یوزورده غزال اولش نمد ؟
 دون آقام هرودیه سوزدم انکین
 کوردم انقریل قریل نکین
 کچه یاز کوردیک اک سوزک چکی
 سیر ایچ کوردم اولوش نمد ؟
 سیز رشتالی یکه دم اولوردم
 خیران نروایه کورده یوزدم
 کن کورده قنورده کورده
 زمان ، یوزی قویسوز نمد ؟
 - آجیق نظاره -
 اذره یزده : روس ایچیک قزاده سوره ، انقلا
 کورده بوتون نظاره تشکر ایچور ، سوال یاز
 بکرده ، طومور زانرا کورده مانده انقار ایچک
 بر تپیلان انکین ، یوز اوزون زمانورده
 ایچک کورده مانده ورا ایچور .

مدافعه ملیه و کیتک بیانی

استادیه سبک - حضرتی تکلیفاتی در حدی قلیه انور محمد...

روم مطروحاتی

روم مطروحاتی و کیتک اشیا قلیه...

بنک مبارک علیسی

بنک مبارک علیسی و کیتک اشیا قلیه...

آیا اولی ستمدوری

آیا اولی ستمدوری و کیتک اشیا قلیه...

هستهامه سلمانی

هستهامه سلمانی و کیتک اشیا قلیه...

هارفتقونه عطف اولوان شبهلی روبرور

هارفتقونه عطف اولوان شبهلی روبرور...

پا اقیه اندی

پا اقیه اندی و کیتک اشیا قلیه...

جوان هارفتقونک

جوان هارفتقونک و کیتک اشیا قلیه...

آقایومه روم

آقایومه روم و کیتک اشیا قلیه...

تورک و آن اولان

تورک و آن اولان و کیتک اشیا قلیه...

دولدر مناباز مقصدی سوك حقیقتماز

دولدر مناباز مقصدی سوك حقیقتماز...

حسین روف بک

حسین روف بک و کیتک اشیا قلیه...

تاریخ اسلام

تاریخ اسلام و کیتک اشیا قلیه...

تاریخ اسلام

تاریخ اسلام و کیتک اشیا قلیه...

تاریخ اسلام

تاریخ اسلام و کیتک اشیا قلیه...

دولدر مناباز مقصدی سوك حقیقتماز

دولدر مناباز مقصدی سوك حقیقتماز...

حسین روف بک

حسین روف بک و کیتک اشیا قلیه...

تاریخ اسلام

تاریخ اسلام و کیتک اشیا قلیه...

تاریخ اسلام

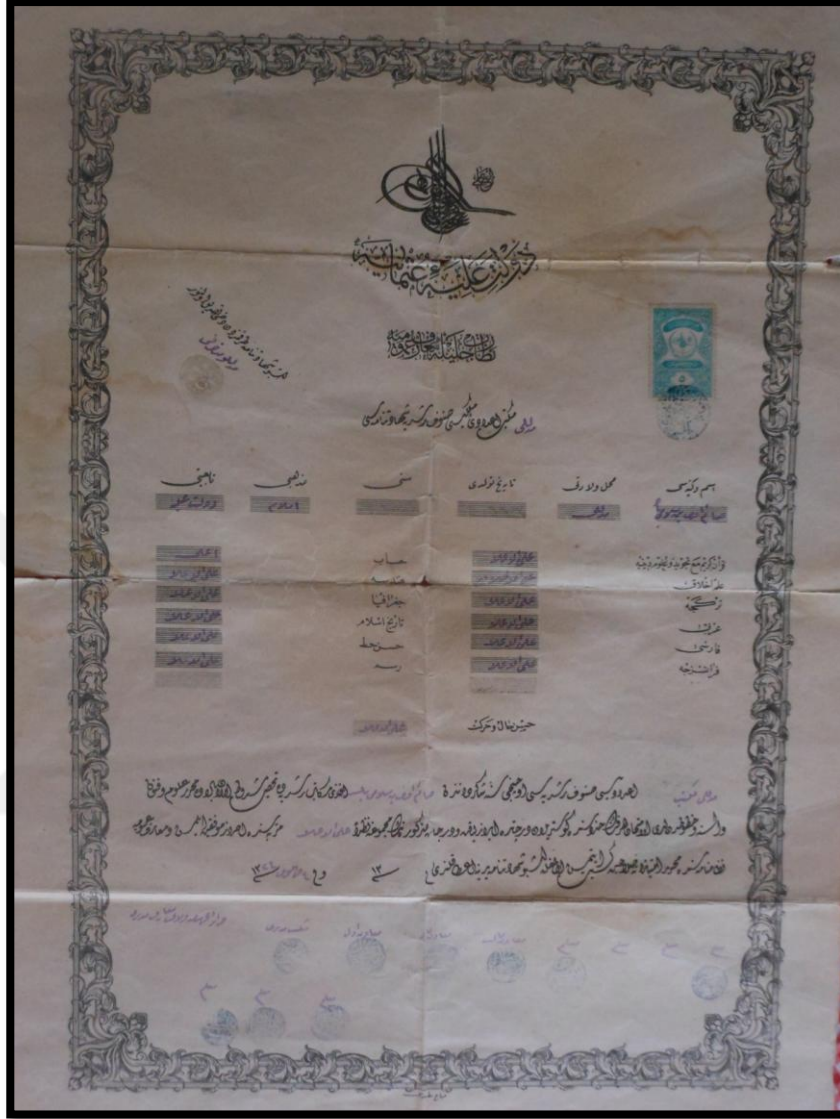
تاریخ اسلام و کیتک اشیا قلیه...

تاریخ اسلام

تاریخ اسلام و کیتک اشیا قلیه...

İkdam, 17 Ekim 1923 Çarşamba, İlk Mübadele Ameliyesi, Midilli Müslümanlarının Aylık'a Nakli.

Ek-12:

Daha sonra SÖNMEZ soyadını alan birinci kuşak Midilli mübadili Hasan Saim Selamizade'ye ait Midilli Mekteb-i İdadiye-i Milliye diploması. Sene 1914.

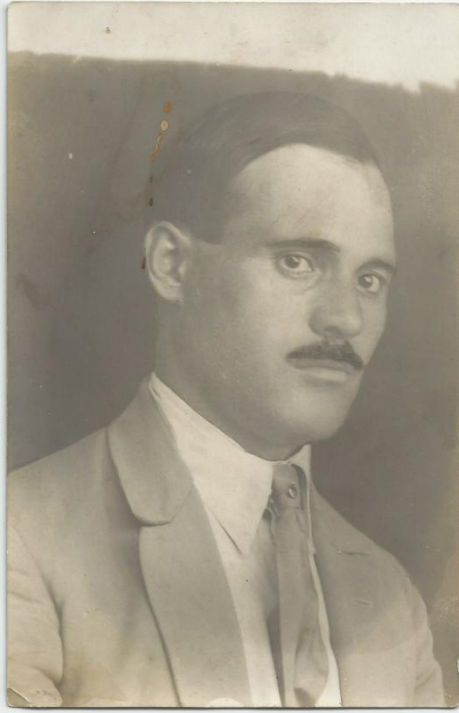

Ek-14:

Birinci Kuşak Midilli Mübadili Sarlıcalı Sabire Hanım.

Ek-15:

Birinci Kuşak Midilli Mübadili Sarlıcalı Hasan Saim Sönmez.

Ek-16:

Birinci Kuşak Midilli Mübadilleri Ayşe ve Abdi Ünsönmez